

**Перспективи розвитку
правового регулювання
економічного відновлення
України**

МОНОГРАФІЯ

Львів 2023

*Рекомендовано до розміщення на електронних сервісах ЛьвДУВС
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 29 листопада 2023 року № 5)*

За загальною редакцією

*М.С. Долинської, доктора юридичних наук, професора,
завідувача кафедри господарсько-правових дисциплін
Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ*

Авторський колектив:

Бутинська Р.Я. (Вступ); Хомко Л.В. (Розділ 1); Мокрицька Н.П. (Розділ 2);
Мелех Л.В. (Розділ 3); Ільків Н.В. (Розділ 4); Долинська М.С. (Розділ 5).

Рецензенти:

Байк О.І., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу (Інститут права, психології та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка»)

Ковалів М.В., кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін (Львівський державний університет внутрішніх справ)

Перспективи розвитку правового регулювання економічного відновлення України: колективна монографія / за заг. ред. М.С.Долинської. Львів: 2023. 232 с.

Монографія присвячена дослідженню пріоритетних напрямів, реформ та національних програм для економічного відновлення України в умовах воєнного стану і післявоєнний період. Сформульовано низку пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання господарських, екологічних та соціальних відносин. Особливу увагу приділено аналізу правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів щодо економічного відновлення України. Досліджено сучасний стан та перспективи розвитку нотаріальної діяльності.

Для здобувачів вищої освіти і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку фахівців за спеціальністю «Право», науковців, суб'єктів господарювання, представників громадських організацій, а також працівників правничих установ.

The study of priority directions, reforms and national programs for the economic recovery of Ukraine in the conditions of martial law and the post-war period is in the monograph. The authors formulated a number of proposals for improving the legal regulation of economic, environmental and social relations. The analysis of legal means of ensuring the effective use of state funds in relation to the economic recovery of Ukraine is separately investigated. The current state and prospects for the development of notarial activity are analyzed in the monograph.

For students of higher education and scientific and pedagogical workers of higher education institutions for the training of specialists in the specialty "Law", scientists, business entities, representatives of public organizations, as well as employees of legal institutions.

ЗМІСТ

<i>ВСТУП. ЕКОНОМІЧНЕ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА ЗАВДАННЯ ЗА НАСЛІДКАМИ ВОЄННОГО ЗБРОЙНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (Бутинська Р.Я.)</i>	5
<i>РОЗДІЛ 1. ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ (Хомко Л.В.)</i>	11
1.1. Гармонізація українського законодавства із законодавством ЄС у сфері підприємництва	11
1.2. Запровадження політики закупівель товарів, робіт та послуг з відновлення, в тому числі за кошти донорів, через систему PROZORRO	12
1.3. Покращення бізнес-середовища як передумова використання потенціалу суб'єктів господарювання	29
1.4. Ратифікація Конвенції про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах	37
1.5. Перспективи правового регулювання підприємницької (економічної) діяльності домогосподарств	41
<i>РОЗДІЛ 2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ ВАГІТНИХ ЖІНОК ЯК ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМ ПРОГРАМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ (Мокрицька Н.П.)</i>	52
2.1. Міжнародно-правова охорона материнства	52
2.2. Гарантії для вагітних працівниць в умовах воєнного стану	59
2.2.1. Гарантії під час укладення трудового договору	60
2.2.2. Гарантії для вагітних працівниць під час дії трудового договору. Робочий час і час відпочинку	64
2.2.3. Гарантії при припиненні трудового договору з вагітною працівницею в умовах воєнного стану	68
2.3. Правові засади захисту прав вагітних працівниць через призму судової практики Суду Європейського Союзу	79
<i>Розділ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ ЩОДО ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ (Мелех Л.В.)</i>	97
3.1. Ефективне використання державних коштів як предмет правового регулювання економічного відновлення України	97
3.2. Акти правового регулювання у системі правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів щодо економічного відновлення України	105

<i>РОЗДІЛ 4. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ (Ільків Н.В.)</i>	117
4.1. Забезпечення екологічної безпеки як пріоритет національної екологічної політики	120
4.2. Відбудова чистого та захищеного середовища як стратегічне завдання відновлення України, шляхи його вирішення	129
<i>РОЗДІЛ 5. ЗМІЦНЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НОТАРІАТУ ЯК ВАЖЛИВА ОСНОВА ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ (Долинська М.С.)</i>	179
5.1. Законодавче регулювання провадження нотаріальної діяльності в Україні протягом 2020-2021 років	179
5.2. Правове регулювання провадження нотаріальної діяльності в Україні протягом 2022-2023 років	190
5.3. Нотаріальні органи та квазінотаріальні органи України	202
5.4. Перспективи розвитку нотаріальної діяльності. Діджиталізація нотаріальної діяльності	214

ВСТУП

ЕКОНОМІЧНЕ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА ЗАВДАННЯ ЗА НАСЛІДКАМИ ВОЄННОГО ЗБРОЙНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Повномасштабне російське вторгнення в Україну з 24 лютого 2022 року спричинило тотальну економічну кризу. Адже 2022 р. та перша половина 2023-го стали найважчим часом у новітній історії України. Валовий внутрішній продукт скоротився майже на третину¹. Вартість збитків і втрат від російської агресії вже сягають рекордних величин, а падіння реального ВВП в Україні є більш глибоким, ніж у більшості країн, які мали досвід збройних конфліктів. У той же час Україні вдалося утримати макрофінансову стабільність і залучити значні обсяги міжнародної допомоги, що позитивно впливатиме на перспективи поствоєнного відновлення². Частково зруйновано виробничу та соціальну інфраструктуру. На жаль, втрачено контроль над частиною території. З початку російського вторгнення країну залишило понад 13 млн. осіб, з яких 10 млн. повернулися, а решта залишилися, отримавши статус біженців в інших країнах³. Декілька мільйонів стали вимушеними внутрішніми переселенцями.

Якщо говорити про пошкодження або прямі втрати від першого року війни, то за оцінками Світового банку і його партнерів найбільших втрат зазнали житловий сектор (38% сумарних пошкоджень), транспорт (26%), енергетика (8%), промисловість і торгівля (8%), сільське господарство (7%). Зокрема, за рік російсько-української війни руйнувань і пошкоджень зазнали 1,4 житлових приміщень (окремих квартир, будинків), серед них 135 тис. – приватних будинків і 39 тис. гуртожитків. У загальній сумі потреб на відновлення (410,6 млрд. доларів) транспортний сектор займає 22%, житловий

¹ Війна знищила третину ВВП України. Як зараз виглядає економіка? *Економічна правда*. 4 трав. 2023 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/weeklycharts/2023/05/4/699766/>

² Богдан Т. Фінансово-економічні наслідки війни. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoeconomichni_naslidki.html

³ Dumbrava C. The EU's external borders Key trends and developments. European Parliament. 16.04.2023. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/745696/EPRS_BRI\(2023\)745696_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/745696/EPRS_BRI(2023)745696_EN.pdf) (accessed 26.10.2023)

сектор 17%, енергетика 11%, сфера соціального захисту і життєдіяльності 10%, боротьба з небезпечними ситуаціями 9%, сільське господарство 7%. В цілому економічні збитки від війни охоплюють не лише руйнування та пошкодження інфраструктури, виробничих об'єктів, суспільних інституцій, а й втрати людського капіталу та витрати ресурсів на військове протистояння. В 2022 р. національні бюджетні витрати на оборону склали 23% ВВП, а в 2023 році мають скласти 20% ВВП. Поряд з цим, військова допомога Україні від західних партнерів до 15 січня 2023 р. становила 65,4 млрд дол. США або 46,5% ВВП за 2022 рік.⁴

Виступаючи 2 лютого 2023 р. у Києві на зустрічі представницької делегації Європейської комісії (далі – ЄК) з членами Кабінету Міністрів України, голова ЄК Урсула фон дер Ляєн підкреслила: «Цей візит не схожий на жодний інший [...]. Це – зустріч однієї сім'ї...»⁵. Поява такої риторики лідерів ЄС свідчить про те, що спочатку вони сумнівалися у спроможності України витримати випробування, з якими вона зіткнулася. Проте, наразі відчувається більша підтримка європейських політиків, які вважають, що роль ЄС у новому світопорядку залежатиме і від того, як, коли та чим завершиться криза у Східній Європі. ЄС і країни, що входять до нього стали на бік України. Як відомо Євросоюз прийняв 10 пакетів різних обмежень щодо РФ у сфері транспорту, торгівлі, візової політики, банківської та енергетичної сферах тощо.

Українське питання неодноразово обговорювалося в ЄС у різних форматах. Висловлювалася думка про те, що країна потребує не просто відновлення своєї економіки, а її капітальної перебудови на інших принципах⁶,

⁴ Dumbrava C. The EU's external borders Key trends and developments. European Parliament. 16.04.2023. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/745696/EPRS_BRI\(2023\)745696_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/745696/EPRS_BRI(2023)745696_EN.pdf) (accessed 26.10.2023).

⁵ Урсула фон дер Ляєн: Україна буде членом ЄС. Рік тому ніхто не уявляв вашу швидкість. Європейська правда. 02.02.2023. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2023/02/2/7155414/> (accessed 26.10.2023).

⁶ Ukraine Relief and Reconstruction. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee of

зокрема й через те, що ця економіка вже значною мірою екстериторіальна. Розбіжності зберігаються лише в тому, як це робити, – з Україною як країною-кандидатом або як членом ЄС. А також у тому як це може вплинути на інтеграційні процеси взагалі, і чи потрібна у зв'язку з цим «принципова зміна логіки та цілепокладання політики розширення» ЄС.

У квітні 2022 р. група українських та європейських економістів запропонувала проєкт плану повоєнного відновлення економіки цієї країни. Вони вважають, що Україні має бути відкритий шлях для вступу до ЄС, а допомога має бути швидкою та наданою одразу після закінчення військових дій. 18 травня 2022 р. ЄК опублікувала комюніке – план сприяння відновленню та реконструкції України⁷. 4-5 липня 2022 р. на конференції у Лугано Д. Шмигаль представив підготовлений Урядом проєкт відновлення економіки України. У підсумковій декларації представники 42 країн висловили готовність фінансувати окремі ініціативи.

У липні уточнені проєкти розділів плану заходів щодо повоєнного відновлення були опубліковані.⁸ Обговорення продовжилося у жовтні 2022 р. на конференції у Берліні (Josh and Norman 2023). Загалом у 2022 р. ЄС, його фінансові установи та країни-члени вже надали фінансову допомогу у розмірі 19 млрд євро, а 2023 р. мають намір дати ще 18 млрд.

28 лютого 2022 р. Президент України В. Зеленський запропонував прискорити набуття Україною членства в ЄС. 1 березня Європейський парламент це прохання підтримав переважною більшістю голосів (624 проти 13). 10 березня 2022 р. Рада Європейського союзу закликала ЄК не відкладати

Regions. European Commission. 18.05.2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0233> (accessed 26.10.2023).

⁷ Ukraine Relief and Reconstruction. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee of Regions. European Commission. 18.05.2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0233> (accessed 26.10.2023).

⁸ Прем'єр-міністр України подав проєкт Плану відновлення України. Урядовий портал. 22.07.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/opryliudneno-dlia-komentuvannia-rozdily-planu-vidnovlennia-ukrainy> (accessed 26.10.2023).

відповідне рішення. А реакція країн-членів була не настільки одностайною: Нідерланди, Данія, Швеція та Португалія скептично поставилися до пропозиції, вважаючи, що країна до цього ще не готова. Польща, Литва та Ірландія не лише підтримали, а й запропонували прискорити вступ України до ЄС.

16 червня 2022 р. до Києва прибули федеральний канцлер Німеччини Олаф Шольц, президент Франції Еммануель Макрон та прем'єр-міністр Італії Маріо Драгі. Пізніше до них приєднався президент Румунії Йоханніс Клаус. 17 червня 2022 р. ЄК у документі «Рекомендації Європейської комісії щодо статусу України для членства в Європейському Союзі» дала оцінку виконанню нею зобов'язань, взятих на себе Угодою про асоціацію та Угодою про зону вільної торгівлі та «на підставі її здатності відповідати критеріям, встановленим ЄС у Копенгагені у 1993 р., а також у Мадриді у 1995 р.» запропонувала надати Україні статусу країни-кандидата.

Згідно з «копенгагенськими критеріями» країна, що приймається, повинна мати: інститути, що забезпечують демократію, дотримання законів, повагу до прав людини і прав меншин; функціонуючу ринкову економіку, конкурентоспроможну на ринку ЄС, має бути готовою взяти на себе і виконувати зобов'язання країни-члена, бути європейською, а ЄС – бути здатним її інтегрувати. Всі ці критерії мають досить загальний характер. У зв'язку з цим в ЄК була розроблена нова методика розширення. Процес прийняття розбитий у документі на 35 розділів та 6 кластерів. Для кожного з них визначено умови початку та припинення переговорів про членство. Після надання статусу країни-кандидата та під час переговорів про вступ ЄК проводить регулярну оцінку прогресу претендента за кожним розділом та співвідносить її як з «копенгагенськими критеріями», так і з цільовими рекомендаціями, які тісно переплетені.

24 червня 2022 р. СЕС прийняв рішення надати Україні статусу країни-кандидата. Восени та на початку зими 2022 р. тривали консультації. 11 вересня 2022 р. глава Уряду Д. Шмигаль заявив про намір до кінця року виконати усі

вимоги, зокрема, й у сфері економіки та перейти до переговорів про членство в ЄС. Утім, багато західних експертів вважають, що формуванню нової системи європейської та глобальної безпеки зумовлює, передусім, припинення бойових дій з боку РФ.

Слід зазначити, що шість із семи рекомендацій так чи інакше стосуються стану економіки країни. Адже, вирішення нагальних завдань – стабільне забезпечення усім необхідним Українського війська, допомога постраждалому цивільному населенню і відновлення інфраструктури, повноцінне функціонування систем життєдіяльності країни в умовах війни, а також запровадження елементів повоєнної відбудови, є практично неможливим без достатнього економічного базису. Саме тому сьогодні вітчизняна економіка стає одним з пріоритетних фронтів, який визначатиме як подальший перебіг військових дій, так і спроможність України успішно відбудовуватися після їх закінчення. Урядом в екстреному порядку було запроваджено низку важливих регуляторних новацій, покликаних зменшити фіскальне навантаження на бізнес та стимулювати розвиток малого підприємництва. Заходи з лібералізації економіки свідчать, що в Уряді чітко усвідомлюють прямий взаємозв'язок між ступенем економічної свободи і темпами економічного розвитку. Започатковані зміни повинні не лише продовжуватися, але й посилюватися на повоєнному етапі. Усі позитивні інновації економічної політики, що виправдали себе в умовах війни, мають бути застосовані в процесі підготовки та реалізації стратегії повоєнного економічного розвитку України⁹.

Таким чином, вирішувати питання про геополітичну орієнтацію України, про її місце в системі міжнародних відносин необхідно спільними зусиллями європейських та інших країн які мають намір допомогти Україні, у тому числі, й відбудувати економіку з метою забезпечення європейської та глобальної безпеки.

⁹ Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Центр Разумкова, Київ. 2022. 277 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf (accessed 26.09.2023).

Список використаних джерел:

1. Війна знищила третину ВВП України. Як зараз виглядає економіка? *Економічна правда*. 4 трав. 2023 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/weeklycharts/2023/05/4/699766/>
2. Богдан Т. Фінансово-економічні наслідки війни. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoeconomichni_naslidki.html
3. Dumbrava C. The EU's external borders Key trends and developments. European Parliament. 16.04.2023. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/745696/EPRS_BRI\(2023\)745696_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/745696/EPRS_BRI(2023)745696_EN.pdf).
4. Урсула фон дер Ляєн: Україна буде членом ЄС. Рік тому ніхто не уявляв вашу швидкість. *Європейська правда*. 02.02.2023 URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/02/2/7155414/>
5. Ukraine Relief and Reconstruction. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee of Regions. European Commission. 18.05.2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0233>
6. Прем'єр-міністр України подав проект Плану відновлення України. Урядовий портал. 22.07.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/opryliudneno-dlia-komentuvannia-rozdily-planu-vidnovlennia-ukrainy>
7. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Центр Разумкова, Київ. 2022. 277 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf

РОЗДІЛ 1

ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Гармонізація українського законодавства із законодавством ЄС у сфері підприємництва

Гармонізація законодавства України з законодавством країн Європейського Союзу у сфері підприємництва розпочалася з визнання цього напрямку одним з пріоритетних відповідно до Угоди про асоціацію та між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з другої сторони (надалі – Угода про Асоціацію)¹⁰. Одним із завдань врегулювання права компаній в рамках країн ЄС є забезпечення свободи створення компаній, їх переміщення, перетворення, ліквідації та забезпечення захисту прав засновників (учасників), третіх осіб, кредиторів.

Варто зазначити, що становлення та розвиток підприємницьких відносин в Європейському Союзі почалося ще у 60-х роках і триває до сьогодні. Відповідно до Угоди гармонізація розглядалась як одна з важливих умов для зміцнення економічних зв'язків між сторонами. Сьогодні гармонізація законодавства є однією з передумов забезпечення економічної інтеграції та політичної асоціації.

Угода про асоціацію не містить визначення поняття гармонізації. Угода оперує різними термінами, такими як зближення, гармонізація законодавства¹¹.

Отож, гармонізація у сфері регулювання підприємницької діяльності має комплексний характер, оскільки включає питання, пов'язані з організацією

¹⁰ Угода про асоціацію та між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з другої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014, ратифіковано Законом України № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

¹¹ Яворська І.М. Правові засади гармонізації законодавства України з правом ЄС у сфері регулювання діяльності товариства. *Збірник наукових статей*. 2015. №8. С.187-193. URL: https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/08/apvchzu_2014_36_20.pdf

підприємницької діяльності, корпоративного управління, звітності та контролю тощо. Результатом такого процесу виступатиме забезпечення повноцінного функціонування сфери підприємництва в Україні.

Угоду про асоціацію між Україною та ЄС сміливо можна назвати дороговказом реформ в Україні. Угода за стала найбільшим міжнародним документом за усю історію України та найбільшим міжнародним договором з третьою країною, укладеним ЄС.

Документ визначає принципи та завдання гармонізації законодавства, якими є:

- забезпечення захисту засновників (учасників), кредиторів та третіх осіб;
- розвиток ефективної політики корпоративного управління відповідно до міжнародних стандартів.

До нововведень угоди в цій частині належить положення про те, що сторони намагатимуться покращити обмін інформацією між національним реєстром та бізнес реєстром держав-членів ЄС. Контроль і моніторинг покладено на Раду асоціації, яка здійснює контроль за станом адаптації законодавства не рідше одного разу на рік.

Характеризуючи Угоду про асоціацію зазначимо, що документ містить Преамбулу, сім розділів, додатки та три протоколи.

Преамбула відображає найважливіші елементи відносин між Україною та ЄС. Документ містить інформацію про спільні цінності та окреслює рамки усієї Угоди.

У Розділі IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» визначено зміст та напрями діяльності щодо Зони вільної торгівлі (ЗВТ), яка повинна стати належним стимулом для економічного зростання країни, а також сприяти реальній економічній модернізації та інтеграції з країнами ЄС. Водночас ЗВТ повинна забезпечити сприятливий клімат для економічних відносин між Україною та ЄС.

Натомість Розділ V « Економічне та галузеве співробітництво» охоплює 28 глав, які стосуються питань енергетичної співпраці, управління державними фінансами, оподаткування, статистики, промислової політики та політики підприємств, фінансових послуг, корпоративного права, корпоративного управління, туризму, сільського господарства, транскордонного та регіонального співробітництва, участі у програмах ЄС на основі наближення законодавства України до правил ЄС, а також міжнародних норм та стандартів.

Аналізуючи адаптацію законодавства України та співпраці з ЄС варто відмітити низку нормативно-правових актів, які врегульовують правовідносини у сфері підприємницької діяльності. Зокрема, відмітимо наступні документи:

1) Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність»¹², який визначає правові засади аудиту фінансової звітності, провадження аудиторської діяльності в Україні та регулює відносини, що виникають при її провадженні;

2) Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»¹³. У документі внесено зміни щодо удосконалення деяких положень відповідно до права Європейського Союзу;

3) Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання»¹⁴, який визначає правові засади проведення моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання, здійснення контролю за допустимістю такої допомоги для конкуренції, спрямований на забезпечення захисту та розвитку конкуренції, підвищення прозорості функціонування системи державної допомоги відповідно до права Європейського Союзу;

¹² Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017. № 2258-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text>

¹³ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>

¹⁴ Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014. № 1555-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text>

4) постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2022 № 118¹⁵ окреслює критерії оцінки допустимості держаної допомоги на проведення наукових досліджень, технічний розвиток та інноваційну діяльність;

5) постанова Кабінету Міністрів України від 18.04.2023 № 348¹⁶, яка зазначає критерії оцінки допустимості держаної допомоги для забезпечення розвитку регіонів та на підтримку середнього та малого підприємництва.

Варто відмітити, що міжнародна торгівля, як невід'ємна частина національної економіки будь-якої країни світу, є провідною формою міжнародних економічних відносин, оскільки сьогодні темпи її зростання перевищують зростання світового промислового виробництва. У той же час важливою передумовою сталого розвитку міжнародної торгівлі є успішне прийняття рішень у цій сфері як на рівні державних установ країн, так і міжнародних організацій¹⁷.

1.2. Запровадження політики закупівель товарів, робіт та послуг з відновлення, в тому числі за кошти донорів, через систему PROZORRO

Однією з головних функцій держави є закупівля товарів, робіт та послуг для задоволення найважливіших суспільних потреб. Дана процедура здійснюється з метою раціонального використання державних коштів, а також розвитку конкурентної економіки.

¹⁵ Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на проведення наукових досліджень, технічний розвиток та інноваційну діяльність: постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2022 № 118. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2018-%D0%BF#Text>

¹⁶ Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання для забезпечення розвитку регіонів та для підтримки середнього та малого підприємництва: постанова Кабінету Міністрів України від 18.04.2023 № 348. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-2023-%D0%BF#Text>

¹⁷ Farouq Ahmad Faleh Al Azzam, Lesya Khomko, Nataliia Mykhailyk, Oleksandr Maslak, Lesia Danchak. Optimization of International Trade for Sustainable Development Marketing Strategy: *International Journal of Sustainable Development and Planning*. Volume 18, Issue 8. Pages 2615 – 2621.

У межах Угоди з ЄС наша держава має зобов'язання щодо гармонізації та адаптації вітчизняного законодавства у сфері публічних закупівель до директив ЄС, що регламентують порядок здійснення закупівель у Європейському Союзі. Так, у частині 1 статті 153 глави 8 розділу IV даної Угоди передбачено, що Україна забезпечує поступове приведення існуючого та майбутнього законодавства у сфері державних закупівель у відповідність до *acquis* ЄС у сфері державних закупівель¹⁸, а також визначено необхідність імплементації Директив Європейського Союзу, а саме № 2014/24/ЄС та №2014/25/ЄС.

Одним з основних документів, який узагальнив наявний міжнародний досвід і практичні напрацювання в сфері публічних та громадських закупівель є Типовий закон ЮНСІТРАЛ «Про закупівлі товарів (робіт) та послуг» від 1994 року, який був прийнятий на 27-й сесії Комісії ООН по праву міжнародної торгівлі. В основу даного документа покладено такі засади: максимальний розвиток конкуренції; забезпечення справедливого ставлення до постачальників; підвищення рівня відкритості та об'єктивності при здійсненні державних закупівель¹⁹.

Реформа у сфері публічних закупівель пов'язана із політичними, правовими, соціальними, фінансовими, інституційними, етичними та технологічними завданнями, розв'язання яких сприятиме сталому соціально-економічному розвитку держави, конкурентоспроможності економіки та динамічній інтеграції України в міжнародні ринки, зокрема в спільний ринок ЄС.

¹⁸ Угода про асоціацію та між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з другої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014, ратифіковано Законом України № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

¹⁹ Кривенко А.Л. Правове регулювання публічних закупівель: досвід ЄС. *Інформація і право*. 2021. № 3(38). С. 192-202.

Відтак розпорядженням КМУ від 24.02.16 № 175-р схвалено стратегію «Про стратегію реформування системи публічних закупівель («дорожня карта»))»²⁰.

Наголошуємо на тому, що національне законодавство не тільки виступає важливим компонентом функціонування системи публічних закупівель, а й окреслює засади, поняття та процедури укладення державними інституціями договорів про закупівлю товарів, робіт та послуг для суспільних потреб.

Правове регулювання системи публічних закупівель в Україні здійснюється відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі»²¹, положеннями якого запроваджено систему електронних закупівель та електронну систему оскарження.

Водночас нестабільність законодавства є однією з основних проблем системи публічних закупівель, що має наслідком неоднозначне тлумачення принципів та правил здійснення публічних закупівель, а відтак неефективне правозастосування.

Таким чином, одним з напрямів реформи публічних закупівель можна вважати забезпечення прогнозованості та стабільності нормативно-правової бази на основі гармонізації національного законодавства з положеннями ЄС, адаптації ключових концепцій, понять та приведення процедур закупівлі у відповідність із міжнародними стандартами.

Директиви ЄС зобов'язують юридичних осіб публічного права проводити закупівлі на конкурсній основі із застосуванням прозорих процедур, що ґрунтуються на заздалегідь встановлених об'єктивних критеріях.

Ключовими правилами ЄС щодо державних закупівель, які повинні бути застосовані в Україні, виступають положення щодо «порогових» контрактів;

²⁰ Про стратегію реформування системи публічних закупівель («дорожня карта»): розпорядженням КМУ від 24.02.2016 № 175-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2016-%D1%80#Text>

²¹ Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>

суб'єкти, на які поширюється дія директив ЄС; технічна специфікація та критерії оцінювання пропозицій; електронні закупівлі.

Варто відмітити, що Директиви ЄС поширюються тільки на договори вище певного рівня вартості, в основному тому, що саме такі договори становлять інтерес в контексті міжнародної торгівлі. Адже основною метою директив є сприяння такій торгівлі, а не регулювання державних контрактів в цілому. Тим не менше, це не означає, що директиви надають національному законодавству повну свободу щодо присудження контрактів нижче «порогової» вартості. Щодо контрактів, вартість яких нижче зазначеної в директивах, обов'язковим є оприлюднення наміру укласти договір про закупівлі і використання об'єктивних і попередньо оголошених критеріїв.

Директиви визначають певні правила (принципи) для національних засобів правового захисту:

– ясність і однозначність, тобто вони мають бути зрозумілими економічним національним операторам і легкими у використанні;

– доступність для всіх суб'єктів господарювання, які бажають взяти участь у конкурсі з публічних закупівель, без дискримінації, особливо за національною ознакою;

– ефективність у попередженні і виправленні випадків недотримання законодавства з боку суб'єктів господарювання та/або державних замовників»²².

У розумінні Директиви ЄС 2004/18/ЄС від 26.02.2014²³ «закупівлі» означають придбання за публічним договором робіт, продуктів або послуг одним чи більше публічними замовниками у суб'єктів господарювання, обраних такими

²² Аналітична записка № 12. Засоби правового захисту. SIGMA. Paris : OECD Publishing, 2016. URL: <https://www.sigmaweb.org/publications/Public-procurement-Brief-12-2016-Ukrainian.pdf>

²³ Директива Європейського парламенту і ради 2014/24/ЄС від 26 лютого 2014 р. про публічні закупівлі та про скасування Директиви 2004/18/ЄС: Міжнародний документ № 2014/24/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_052-14#n13

публічними замовниками, незалежно від того, чи призначені такі роботи, продукти або послуги для публічних цілей.

У 2016 році на умовах рішення Комітету з державних закупівель Світової організації торгівлі GPA/133 від 16 листопада 2015 року Україна приєдналася до Угоди про державні закупівлі, укладеної 15 квітня 1994 року в м. Марракеші²⁴. Документ відкрив можливість долучення до глобального ринку публічних закупівель для українських замовників. Відтак, національний бізнес отримав змогу брати участь у державних закупівлях 45 держав-членів вищенаведеного документу.

Водночас, Україна не обмежує доступу компаній з ЄС до ринку публічних закупівель, оскільки надає всім компаніям недискримінаційний підхід. Зокрема, здійснення перекладу документації на англійську мову для всіх тендерів обсягом понад 133 000 євро для товарів та послуг і 5,15 млн. євро для робіт є обов'язковим. Проте, частка компаній з ЄС залишається низькою. Це може бути пов'язано із різними технічними складнощами забезпечення документів для укладання договорів із українською стороною, а також введенням правового режиму воєнного стану в Україні. Тому (невеликі) європейські компанії приймають участь в закупівлях в Україні, як правило, через дочірню українську юридичну особу або українських партнерів.

Утім, існують контракти, на які законодавство Євросоюзу не поширюється - в основному, через їх «допорогову» (невелику) вартість. Припускається, що вони не зацікавлять постачальників з інших країн-членів ЄС.

Щодо суб'єктів, на яких поширюється дія директив ЄС, відмітимо, що норми про державні закупівлі поширюються на органи державної влади та інших учасників державного сектора. Важливу роль відіграє мета діяльності суб'єкта господарювання. Для цього директиви ЄС розрізняють підприємницьку (комерційну) діяльність та непідприємницьку (некомерційну) діяльність задля забезпечення суспільних потреб. Так, якщо суб'єкт

²⁴ Про приєднання України до Угоди про державні закупівлі: Закон України від 16.03.1016 № 1029-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1029-19#Text>

орієнтований на отримання прибутку, то необхідності в застосуванні правил закупівель не виникає, оскільки у даному випадку він, зазвичай, зацікавлений в тому, щоб отримати кращу якість за нижчу ціну. Тому виникає необхідність з'ясування питання щодо того, чи фінансується він державою, чи ні, а чи регулюється підприємство органами державної влади, адже бюджетні кошти залучені в більшості випадків.

Наступна особливість стосується вимог директив ЄС щодо технічної специфікації. Мова ведеться про специфікацію, яка має оформлену згідно з договором про публічні закупівлі. Така специфікація є важливим елементом тендерної документації, яка надається учасникам тендер. На підставі зазначеної специфікації учасники готують свої пропозиції. У той же час специфікації мають бути об'єктивними, не надаючи переваг жодному з учасників. Тільки тоді пропозиції будуть конкурентними та придатними для порівняння і оцінки.

Директиви Європейського Союзу вимагають, щоб закупівельні організації використовували технічні специфікації, засновані виключно на європейських чи міжнародних стандартах.

Метою цього є забезпечення високого ступеня відповідності пропозиції заявника інтересам ринку, в тому числі міжнародному. Для зручності та заохочення участі заявники також можуть використовувати у своїх пропозиціях альтернативні стандарти за умови, що їхня відповідність європейським/міжнародним стандартам може бути задокументована. Можливі також ситуації, коли замість конкретного технічного рішення в договорі описана проблема, яку потрібно вирішити, і бажані результати. У цих випадках учасники торгів мають можливість використати свій інноваційний потенціал та технічні ноу-хау для розробки оптимального підходу. Директиви передбачають, що з із зазначених причин допускається використання функціональних та експлуатаційних вимог як альтернативи технічним специфікаціям в звичному вигляді.

Критерії оцінювання кращої пропозиції включають відповідну оцінку низки показників: економічність, функціональність, післяпродажне

обслуговування, ціна тощо. Існує думка, що використання якісних критеріїв автоматично призводить до зловживань. Справді, є такий ризик, якщо якісні критерії сформульовані надто загально (наприклад, використання таких абстрактних дефініцій, як «функціональність», «якість» тощо). У таких випадках закупівельник залишає занадто велику можливість вирішення посадовою особою або державним органом остаточного рішення на власний розсуд. Крім того, за відсутності чітких вимог результатом торгів цілком може бути те, що пропозиції насправді не порівнянні, оскільки, наприклад, учасники зрозуміли такий термін, як «функціональність», абсолютно по-різному.

Вітчизняне законодавство передбачає оцінку вартості пропозиції як основного критерію для визначення переможця, що, як правило, використовується і як єдине мірило через його відносну об'єктивність і простоту. Варто наголосити, що основне завдання регулювання державних закупівель полягає в тому, щоб зобов'язати державний сектор провадити комерційно ефективний спосіб. Відтак, виникає питання про те, чи додаткові політики не спотворюватимуть первинної мети?

Прецедентне право Європейського союзу налічує безліч прикладів, коли вимоги до систем екологічного управління (наприклад, про викиди, енергозбереження та вторинну переробку) були включені до основних вимог в процесі державних закупівель. Відтак до директив внесено уточнення про те, як екологічні вимоги можуть бути включені до процесу закупівель не лише на етапі вибору постачальника, але й на інших його етапах (в тому числі попередньої кваліфікації, технічних специфікацій і договірних вимог до продуктивності), не створюючи перешкод для торгівлі. Включення екологічних цілей у процес державних закупівель знаходиться на різних стадіях розвитку в Європі. Крім того, було розпочато декілька ініціатив на рівні ЄС та окремих

країн-членів ЄС, щоб допомогти закупівельникам розробити відповідні тендерні умови і підходи ²⁵.

Враховуючи тенденцію, що спостерігається в світі останніми роками, електронні закупівлі (е-закупівлі) розглядають як окрему процедуру закупівель, яка потребує інших правил та передбачає, передусім, застосування електронного реверсійного аукціону, де найнижча ціна є єдиним критерієм для вибору постачальника. Відтак, положення директив передбачають ширше застосування електронних комунікацій, включаючи використання електронних засобів та пристроїв у системі державних закупівель в цілому. Основна ідея полягає в тому, щоб змінити традиційні «паперові» процедури на опрацювання стандартних е-документів, обмін електронними повідомленнями та підтримку автоматизованої обробки документів на кожному етапі процесу державних закупівель.

Відмітимо, що переваги електронних закупівель можна оцінити тільки за умови, що система базується на програмних рішеннях, які є загально використовуваними та легко доступними для всіх зацікавлених учасників.

4 серпня 2023 року Уряд ухвалив постанову, яка дає можливість закуповувати товари і роботи за кошти міжнародних донорів через електронну систему закупівель Prozorro ²⁶. Зокрема, документом запроваджено експериментальний проект, який триватиме з 01.08.2023 р. по 31.08.2024 р., процедури закупівель здійснюватимуться через Prozorro, а функції організатора торгів виконуватиме ДУ «Професійні закупівлі».

Як видається, норми ЄС не дають простих відповідей на складні питання в сфері публічних закупівель. Відтак модернізація української системи державних закупівель повинна сприяти:

²⁵ Держзакупівлі. Онлайн. Всі публічні закупівлі: Офіційний сайт. URL: <https://www.dzo.com.ua/news/1128-derjavni-zakupivli-shist-klyuchovih-urokiv-vid->

²⁶ Про внесення змін до Порядку функціонування електронної системи закупівель та проведення авторизації електронних майданчиків: Постанова КМУ від 04.08.2023 № 804. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/804-2023-%D0%BF#Text>

- поліпшенню умов для конкуренції на ринку державних контрактів в Україні в результаті підвищення рівня законності, відкритості та неупередженості процесу укладення контрактів;
- забезпеченню кращого співвідношення ціни та якості при виборі переможця тендеру на державні закупівлі;
- удосконаленню системи управління державними фінансами, у тому числі зменшенню надмірного витрачання державних коштів;
- зміцненню позиції України на міжнародному рівні завдяки виконанню міжнародних зобов'язань (особливо перед міжнародними торговими партнерами, донорами та кредиторами);
- скороченню випадків корупції при укладенні державних контрактів шляхом посилення цілісності та підзвітності з боку українських органів державної влади;
- підвищенню конкурентоспроможності і експортного потенціалу українських підприємств на міжнародних ринках, як результат відповідності сучасними вимогами щодо державних контрактів ²⁷.

Застосування комунікаційних та інформаційних технологій у сфері публічних закупівель товарів, робіт та послуг дає можливість на усунення низького рівня ефективності використання бюджетних коштів та підвищення результативності заходів у сфері державного управління. Впровадження автоматизованих інформаційних систем електронних закупівель для державних потреб забезпечує вдосконалення процедури закупівель завдяки автоматизації всіх етапів і стадій процесів планування, формування та здійснення закупівель, а також функцій аналізу й контролю їх реалізації ²⁸.

Відтак, внаслідок проведення реформи державних закупівель у 2015 році було створено систему публічних електронних закупівель «Prozorro». Дана

²⁷Держзакупівлі. Онлайн. Всі публічні закупівлі: Офіційний сайт. URL: <https://www.dzo.com.ua/news/1128-derjavni-zakupivli-shist-klyuchovih-urokiv-vid->

²⁸ Цибульник Н.Ю. Оптимізація публічних закупівель: інформаційно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. №6. С. 261-264. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2017/77.pdf

реформа була проведена з метою системного викорінення корупції, переходу на електронний документообіг, підвищення прозорості в даній сфері, викорінення дискримінації за різними признаками учасників публічних закупівель, залучення громадськості до проведення та контролю за здійсненням публічних торгів та їх виконанням ²⁹.

24 лютого 2022 року в Україні введено правовий режим воєнного стану³⁰. У відповідь на агресію РФ та в інтересах національної безпеки, Уряд України прийняв Постанову «Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування»³¹. Цією Постановою, зокрема, було встановлено низку положень, які направлені на оперативне та швидке, ефективне та гнучке забезпечення потреб замовників в умовах воєнного стану шляхом проведення закупівель в прозорий та конкурентний спосіб із використанням механізмів та інструментів закупівель, реалізованих в електронній системі закупівель (далі - ЕСЗ). Відтак, основні зміни стосуються таких елементів:

1. Порогові межі для проведення відкритих торгів:

- для товарів і послуг (крім послуг з поточного ремонту), вартість яких становить або перевищує 100 тисяч гривень;

- для послуг з поточного ремонту, вартість яких становить або перевищує 200 тисяч гривень;

- для робіт, вартість яких становить або перевищує 1,5 мільйона гривень.

²⁹ PROZORRO: Офіційний сайт. URL: <https://e-tender.ua/training-tenders/teoriyazakupivel-3/zagalni-polozhennya-pro-prozorro-5>

³⁰ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

³¹ Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування: Постанова КМУ від 12.10.2022 № 1178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF#Text>

Якщо вартість закупівлі є меншою зазначених порогів, замовники можуть використовувати ЕСЗ відповідно до умов, визначених адміністратором електронної системи закупівель, у тому числі електронний каталог для закупівлі товарів або шляхом укладання прямих договорів з обов'язковим звітуванням в ЕСЗ про їх укладення.

2. Зменшення строків проведення відкритих торгів та оскарження. Строк проведення відкритих торгів може становити двадцять днів. При цьому строк розгляду скарги органом оскарження становить сім робочих днів з дати прийняття скарги до розгляду, який може бути аргументовано продовжено органом оскарження до 12 робочих днів.

3. Здійснення закупівлі товарів з використанням електронного каталогу без обмеження граничних вартісних значень. Використання електронного каталогу є також альтернативою відкритим торгам. У разі здійснення закупівлі товару, вартість якого становить або перевищує 100 тис. гривень, з використанням електронного каталогу, замовник здійснює відбір постачальника шляхом запиту ціни пропозицій постачальників.

4. Закупівля здійснюється замовником на підставі наявної потреби у її здійсненні або у разі необхідності планової потреби наступного року (планових потреб наступних періодів). Запланована закупівля включається до річного плану закупівель.

5. Передбачена можливість подавати тендерну пропозицію у відкритих торгах з ціною, що перевищує очікувану вартість предмета закупівлі, визначену замовником в оголошенні про проведення відкритих торгів за умови, що таке право і відповідний відсоток перевищення встановлені замовником.

6. Застосування переговорної процедури може здійснюватися без використання ЕСЗ, шляхом укладання прямих договорів, з подальшим розміщенням в ЕСЗ відповідних звітів про такі договори, а також інформації про внесення змін до договорів.

7. Передбачено перелік випадків зміни істотних умов договору, у тому числі надано право змінювати ціну за одиницю товару у договорі про закупівлю пропорційно коливанню ціни такого товару на ринку за умови документального підтвердження такого коливання тощо.

8. У разі закупівлі товару замовнику надано право самостійно визначати необхідність встановлювати до учасника процедури закупівлі кваліфікаційні критерії, визначені статтею 16 Закону України «Про публічні закупівлі».

9. Передбачена можливість за рішенням замовника його відокремленим підрозділам здійснювати закупівлю самостійно для задоволення потреб такого підрозділу. У такому випадку предмет закупівлі визначається замовником окремо для відокремленого підрозділу.

10. Замовникам забороняється здійснювати публічні закупівлі товарів, робіт і послуг у юридичних осіб - резидентів російської Федерації/Республіки Білорусь державної форми власності, юридичних осіб, створених та/або зареєстрованих відповідно до законодавства російської Федерації/Республіки Білорусь, та юридичних осіб, кінцевими бенефіціарними власниками (власниками) яких є резиденти російської Федерації/Республіки Білорусь, та/або у фізичних осіб (фізичних осіб-підприємців) - резидентів російської Федерації/Республіки Білорусь, а також публічні закупівлі в інших суб'єктів господарювання, що здійснюють продаж товарів, робіт і послуг походженням з російської федерації/Республіки Білорусь.

Як свідчить аналіз, проведений командою KSE Institute (аналітичний підрозділ Київської школи економіки) в рамках проекту «Росія заплатить» та волонтерами партнерських організацій, зокрема Центру економічної стратегії та Prozorro.Продаж. (станом на 24 березня 2023 року) збитки, завдані українській інфраструктурі під час війни, сягнули вже 63 мільярдів доларів, або понад 1,8 трильйона гривень³². Відтак враховуючи масштаби та характер

³² «Росія заплатить»/damaged.in.ua: Проект зі збору, оцінки й аналізу інформації про матеріальні втрати України URL: <https://kse.ua/about-the-school/news/zbitki-naneseni-infrastrukturi-ukrayini-v-hodi-viyuni-skladayut-mayzhe-63-mlrd/>

руйнувань інфраструктури, публічні закупівлі виступатимуть одним із основних інструментів відбудови України.

У нашій державі сприйняття публічних закупівель відбувається як засіб придбання необхідних товарів, робіт та послуг з оптимальним співвідношенням ціни та якості для забезпечення потреб держави. Як уже зазначалось вище, обов'язкове використання публічних закупівель відбулось після прийняття закону «Про публічні закупівлі». Однак, досягнення додаткових цілей носило «формальний» характер і не завжди відповідало взятим міжнародним зобов'язанням у сфері публічних закупівель.

Новітній етап розвитку системи публічних закупівель, обумовлений гармонізацією вітчизняного законодавства з вимогами ЄС, створив значні можливості для стратегічного використання даного інституту в Україні. Враховуючи курс на повоєнну відбудову держави на принципах сталого розвитку, публічні закупівлі відіграватимуть значну роль у досягненні цілей сталого розвитку.

Перша в історії міжнародна післявоєнна відбудова була здійснена в Австрії після закінчення Першої світової війни. Вона була здійснена Лігою Націй і базувалась на пропозиціях та рекомендаціях економічної комісії для встановлення фактів. Реконструкція Австрії передбачала призупинення виплати репарацій, початок економічних реформ і призначення верховного комісара з економіки країни. Згодом, така ж робота була проведена і в Угорщині, однак, у значно менших обсягах. Третя міжнародна програма реконструкції міжвоєнного періоду була зосереджена на репатріації вигнаних етнічних греків з Туреччини після війни 1922 року. На думку дослідників, найбільш вражаюча післявоєнна реконструкція була здійснена після закінчення Другої світової війни. Мова ведеться про роботу Адміністрації ООН з питань допомоги та реабілітації в Європі та Китаї (1943-1946), позики Міжнародного банку реконструкції та розвитку Європі, План Маршалла для Західної Європи (1948-

1951) та економічну допомогу для Японії. З усіх цих програм план Маршалла виділяється як найуспішніша ініціатива³³.

Враховавши історико-правові аспекти повоєнної відбудови, зазначимо, що чимало країн використовують досвід застосування публічних закупівель для досягнення соціальних цілей. У період I та II світових воєн Великобританія за допомогою закупівель вирішувала проблеми працевлаштування ветеранів з обмеженими можливостями. Сьогодні у цій країні є документ про соціальну рівність, який встановлює обов'язок роботодавця створити соціальні, економічні чи екологічні переваги для населення.

Публічні закупівлі можуть бути інструментом досягнення стратегічних цілей визначених у Плані відновлення України³⁴. Для цього потрібно запровадити комплексний підхід до стратегічного використання публічних закупівель. Відтак існує необхідність розробки стратегії публічних закупівель та її взаємозв'язок з документами соціально-економічного розвитку. Результат потрібно оцінювати крізь призму створення переваг для населення України, а не лише як ефективність процесу придбання товарів, робіт та послуг.

Тому, зважаючи на заплановані роботи з масштабного будівництва та реалізації інфраструктурних проектів під час відбудови України, публічні закупівлі мають стати засобом професійного навчання та працевлаштування певних груп населення – внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, осіб, які повертаються з-за кордону, тощо.

Водночас, інститут закупівель повинен відіграти значну роль у захисті та відновленні прав працівників, оскільки порушення таких прав є одним із найбільш поширених наслідків недобросовісної конкуренції у закупівлях з метою досягнення максимальної економії. В сучасних умовах, коли велика кількість людей у нашій державі втратили роботу й відповідно готові

³³ Шаповал Н., Федосєнко М., Грибановський О., Терещенко О. Повоєнне відновлення України. Нові ринки та цифрові рішення. KSE. 2022. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/09/Digital-instruments-in-Ukrainian-recovery.pdf>

³⁴ План Відновлення України: Проект від 22.07.2023. URL: <https://recovery.gov.ua/>

працювати на будь-яких умовах, вони, автоматично, стають вразливою групою для таких зловживань.

З іншої сторони, публічні закупівлі можуть стати одним із засобів реалізації цілей за певними напрямками. Для прикладу надання державою можливостей ветеранам безбар'єрно реалізовувати свій професійний потенціал - «захист прав ветеранів»³⁵.

Особливо актуальним виступає питання охорони навколишнього природного середовища. Відтак вимоги до ресурсозабезпечення та енергоефективності також повинні бути інтегровані у публічні закупівлі. Мова йде про інтеграцію «зелених» вимог, пов'язаних із предметом закупівлі або безпосередньої закупівлі «зелених» товарів. Наприклад, місто Амстердам у Королівстві Нідерланди повторно використовує будівельні матеріали з розібраних будівель³⁶.

18.10.2023 року з метою уніфікації та впорядкування практики закупівель представниками Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку, Європейського інвестиційного банку та Банку розвитку Ради Європи підписано Меморандум про спільний підхід до закупівель в Україні³⁷. У документі зазначено про використання системи PROZORRO у проектах, які фінансуються учасниками Меморандуму, для малих тендерів – до 130000 євро для товарів та до 5000000 євро для робіт.

Меморандум також декларує наміри щодо використання цифрової платформи DREAM - Державної цифрової екосистеми управління

³⁵ Про внесення зміни до пункту 5 статті 8 Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" щодо системи переходу від військової кар'єри до цивільного життя: Закон України від 29.07.2022 № 2488-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2488-20#Text>

³⁶ Малолітнева В. Якими мають бути публічні закупівлі в Україні у післявоєнний період? *Vox.Ukraine*. 29.09.2022. URL: <https://voxukraine.org/yakymy-mayut-butyu-publichni-zakupivli-v-ukrayini-u-pislyavoyennyj-period>

³⁷ Наш пріоритет. Міністерство економіки України. 01.11.2023. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=eda4b0d6-da31-4a84-89d4-c937f0ef0cc3&title=NashPrioritetAbiVsiZakupivli>

відновленням. Зазначимо, що усі донорські організації надаватимуть інформацію саме до системи DREAM.

DREAM (Digital Restoration Ecosystem for Accountable Management) - це державна цифрова екосистема, яка забезпечує єдиний цифровий маршрут для всіх проектів відновлення України ³⁸. Завдяки DREAM громади можуть створювати власні проекти, презентувати їх міжнародним партнерам для залучення фінансових ресурсів та управління процесом будівництва. Екосистема відповідає найвищим стандартам доброчесності, підзвітності, ефективності та прозорості, будуючи довіру між урядом, громадянами, бізнесом та фінансовими установами. Це дозволить здійснювати спільний нагляд за проектами відновлення.

Водночас, система публічних закупівель PROZORRO має стати обов'язковим інструментом для проведення закупівель на товари, послуги чи роботи з відновлення інфраструктури, які фінансуються донорськими чи міжнародними організаціями.

1.3. Покращення бізнес-середовища як передумова використання потенціалу суб'єктів господарювання

Повномасштабна війна Росії проти нашої держави, яка триває вже понад рік, стала надзвичайним викликом як для всієї української економіки в цілому, так і для окремої юридичної особи чи фізичної особи-підприємця. Проект «Плану відновлення України» охоплює кілька програм з метою покращення бізнес-середовища України. Передусім мова ведеться про наступні проекти:

1. Програми зі стимулювання відкриття нового бізнесу (наприклад фінансування для відкриття бізнесу).

³⁸ Мрія: екосистема цифрового відновлення для відповідального управління. DREAM (Digital Restoration Ecosystem for Accountable Management). URL: <https://dream.gov.ua/ua>

2. Програми відновлення з використанням державно-приватного партнерства: соціальна та фінансова інфраструктура, співфінансування з роботодавцями.

3. Лібералізація податкової системи з метою стимулювання підприємницької діяльності та пришвидшення економічного зростання.

Відтак у червні 2022 року КМУ своїм рішенням ухвалив запуск програм, спрямованих на стимулювання підприємницької діяльності та створення нових робочих місць в межах економіки воєнного часу, об'єднаних під назвою «Робота»³⁹.

Варто відмітити, що стимулювання та підтримка малого та середнього бізнесу є вкрай важливою. Однак, не менш значущою потребою є контроль за використанням коштів та наявність джерел для таких програм. З об'єктивної сторони, державі набагато вигідніше, шляхом сприяння, створити нові робочі місця та отримувати надходження до бюджету, на відміну від постійних бюджетних витрат на соціальну допомогу безробітним.

Звертаємо особливу увагу про запровадження додаткових грантових програм для ветеранів та членів їх сімей, а також для осіб із інвалідністю. З квітня 2023 року започатковано програму «Власна справа», відповідно до якої ветерани зможуть отримати грант на розвиток бізнесу до 1 млн гривень⁴⁰.

Умови, критерії, механізм надання безповоротної державної допомоги учасникам бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни та членам їх сімей у формі грантів на створення або розвиток власного бізнесу за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття та коштів Мінекономіки визначено у Порядку надання

³⁹ Урядовий портал. Офіційний сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zapuskaye-sistemu-grantiv-dlya-rozvitku-pidpriyemnictva>

Деякі питання надання грантів бізнесу: Постанова КМУ від 21.06.2022 № 738. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#Text>

⁴⁰ ДІА: офіційний сайт. URL: <https://diia.gov.ua/services/grant-dlya-veteraniv-ta-chleniv-yihnih-simej>

грантів на створення або розвиток власного бізнесу учасникам бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни та членам їх сімей ⁴¹.

Відповідно до зазначеного Порядку розмір гранту, який надається одному отримувачу, визначається відповідно до його суми запиту та не перевищує:

- 250 тис. гривень для учасника бойових дій та/або особи з інвалідністю внаслідок війни або для учасника бойових дій та/або особи з інвалідністю внаслідок війни, зареєстрованих як фізична особа - підприємець, у разі зобов'язання створити одне робоче місце після отримання гранту та працевлаштувати одного найманого працівника на умовах, визначених цим Порядком;

- 500 тис. гривень для члена сім'ї у разі зобов'язання створити два робочих місця після отримання гранту та працевлаштувати двох найманих працівників на умовах, визначених цим Порядком;

- 1000 тис. гривень для учасника бойових дій та/або особи з інвалідністю внаслідок війни, зареєстрованих як фізична особа - підприємець, строк реєстрації якої становить не менше 36 місяців до моменту подання заяви на отримання гранту (далі - заява), у разі зобов'язання створити чотири робочих місця після отримання гранту та працевлаштувати чотирьох найманих працівників на умовах, визначених цим Порядком, з яких не менше двох є учасниками бойових дій та/або особами з інвалідністю внаслідок війни.

У той же час уряд зазначає, що гранти у розмірі до 500 тис. та 1000 тис. гривень надаються за умови співфінансування отримувачем у такому співвідношенні: 70 відсотків вартості проекту - за рахунок гранту, не менше 30 відсотків - за рахунок коштів отримувача (власних або кредитних).

Варто відмітити, що гранти надаються на покриття витрат щодо провадження певного виду господарської діяльності:

⁴¹ Порядок надання грантів на створення або розвиток власного бізнесу учасникам бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни та членам їх сімей: Постанова КМУ від 21.07.2023 № 738. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#n902>

- придбання меблів, обладнання, транспортних засобів (які будуть використовуватися в комерційних та виробничих цілях), необхідних для провадження господарської діяльності, що не підлягає відчуженню до виконання умов договору про надання гранту на створення або розвиток власного бізнесу;

- закупівля ліцензійного програмного забезпечення (однак зазначені витрати мають становити не більше 50 відсотків розміру гранту);

- послуги з маркетингу та реклами (такі витрати повинні становити не більше 10 відсотків розміру гранту);

- закупівля свійських тварин, птиці та бджіл, молодняка тварин та птиці, саджанців, посівного матеріалу, сировини, матеріалів, товарів та послуг, пов'язаних з реалізацією бізнес-плану (такі витрати повинні становити сумарно не більше 70 відсотків розміру гранту);

- плата за оренду обладнання (такі витрати повинні становити не більше 30 відсотків розміру гранту);

- плата за оренду нежитлового приміщення (такі витрати повинні становити не більше 25 відсотків розміру гранту);

- придбання на умовах лізингу обладнання, крім автомобілів, мотоциклів та інших транспортних засобів особистого користування (такі витрати повинні становити не більше 50 відсотків загального розміру гранту);

- використання у підприємницькій діяльності прав інших суб'єктів господарювання (комерційна концесія) ⁴².

Підсумовуючи вищенаведене зазначимо, що особи, які мають намір отримати грант на підприємницьку діяльність обов'язково подають ще й бізнес-план, форма якого визначається Мінекономіки.

Попри те, що на території України тривають бойові дії, потрібно приймати відповідні рішення, що стосуються відновлення та відбудови. Загальновідомо,

⁴² Порядок надання грантів на створення або розвиток власного бізнесу учасникам бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни та членам їх сімей: Постанова КМУ від 21.07.2023 № 738. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#n902>

що обсяги пошкоджень, що завдала рф Україні, колосальні, відтак уряд, громадські організації та іноземні донори активно працюють над пошуком нових інструментів залучення коштів західних інвесторів в Україну.

Серед інструментів для врегулювання проблемних аспектів відбудови та відновлення важливу роль приділено державно-приватному партнерстві (надалі ДПП).

Державно-приватне партнерство в Україні визначається як система відносин між державним та приватним партнерами, при реалізації яких ресурси обох об'єднуються з відповідним розподілом ризиків, відповідальності та винагород (відшкодувань) між ними, для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у створенні (відновленні) нових та/або модернізації (реконструкції) наявних об'єктів, які потребують залучення інвестицій, та у користуванні (експлуатації) такими об'єктами.

В Україні ДПП регулюється двома основними законами: Законом «Про державно-приватне партнерство»⁴³ та Законом України «Про концесію»⁴⁴ та іншими нормативно-правовими актами.

Відповідно до «Плану відновлення України» ДПП може використовуватись з метою відновлення соціальної інфраструктури (мова ведеться про відбудову шкіл, лікарень), а також житлового будівництва.

Відтак у 2022 році було прийнято за основу Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму залучення приватних інвестицій з використанням механізму державно-приватного партнерства для пришвидшення відновлення зруйнованих війною об'єктів та будівництва нових об'єктів, пов'язаних з післявоєнною перебудовою економіки України⁴⁵. Мета даного документу вдосконалити механізми

⁴³ Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>

⁴⁴ Про концесію: Закон України від 03.10.2019 № 155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-IX#Text>

⁴⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму залучення приватних інвестицій з використанням механізму державно-приватного партнерства для пришвидшення відновлення зруйнованих війною об'єктів та будівництва

державно-приватного партнерства. Основний наголос у документі здійснено на застосуванні спрощеної процедури застосування ДПП до проектів інфраструктури України із дотриманням необхідних стандартів підготовки таких проектів. Водночас законодавці пропонують створити та впровадити електронну систему проведення конкурсів для усіх проектів державно-приватного партнерства. Наслідок такого рішення – прозора та ефективна процедура підготовки, подачі та прийняття пропозицій.

Значна роль відведена й будівництву житла в Україні з допомогою ДПП. Документом пропонується запровадити використання ДПП при будівництві та ремонті доріг.

Для ефективної реалізації механізмів державно-приватного партнерства потрібно внести зміни до низки нормативно-правових актів. Перш за все, у Податковий, Цивільний та Господарський кодекси в частині регулювання концесії.

Підсумовуючи, зазначимо, що впродовж воєнного стану та семи років після його завершення спрощення підготовки та реалізації проектів відновлення із використанням державно-приватного партнерства передбачено:

- введення спрощеного механізму структурування та затвердження проектів, пов'язаних з відновленням об'єктів, пошкоджених внаслідок війни;
- скорочення термінів підготовки і схвалення таких проектів та менший обсяг бюрократичних кроків, які потрібно здійснити для запуску конкурсу за проектом.

Реалізація «Плану відновлення України» та покращення бізнес-середовища України неможлива без лібералізації податкової системи. Відтак провідна роль у забезпеченні виконання державного завдання щодо регулювання економічних процесів належить саме податкам.

Дослідження українських учених стверджують, що сучасні прогресивні зміни та соціально-економічні перетворення в Україні, що спрямовані на

створення міцного економічного підґрунтя для її інтеграції в європейську спільноту, зумовлюють потребу впровадження найкращих практик оподаткування, що існують у країнах-членах ЄС, у площину функціонування вітчизняної податкової системи⁴⁶. Реформування податкової системи повинно бути здійснено з метою зменшення відпливу капіталів із економічного сектору та уникнення «тінізації» її економіки.

До інструментів, що здатні забезпечити позитивний вплив податкової політики на підвищення конкурентоспроможності українського бізнесу та розвиток економіки України в цілому віднесено такі:

- 1) зниження податкового навантаження на фізичних осіб;
- 2) запобігання корупційним проявам у сфері оподаткування;
- 3) раціональний розподіл податкового навантаження на юридичних осіб;
- 4) удосконалення механізму адміністрування податків, що унеможливило ухилення від сплати податків і зборів;
- 5) упровадження фіскально-регулятивної моделі податкової політики, стимулювання добровільності сплати податків;
- 6) адаптація Податкового кодексу України та базових податкових законів України до законодавства ЄС⁴⁷.

Водночас, податкова політика має забезпечувати лібералізацію податкових відносин, що включає в себе спрощення податкової системи через оптимізацію кількості податків та зборів, а також максимальну прозорість адміністрування податків та зборів.

Гармонізація оподаткування у межах ЄС залишається важливим завданням для України, що створює підґрунтя для набуття нею членства в ЄС. Відповідно

⁴⁶ Підвищення ефективності фіскальної політики на регіональному рівні в Україні в умовах адаптації до європейських стандартів : монографія / за ред. д.е.н. Л.Б. Баранник. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2018. 336 с.

⁴⁷ Іванова О.В. Напрями адаптації податкового законодавства України до законодавства ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. №5. С. 294-297. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2019/72.pdf

до Угоди про асоціацію з ЄС, окреслено провідні напрями адаптації податкового законодавства України до законодавства країн ЄС:

- 1) оптимізація та раціоналізація податкового навантаження;
- 2) удосконалення інструментарію адміністрування податків і зборів;
- 3) легалізація раніше прихованих доходів (завдяки впровадженню податкової амністії).

Усі напрацювання щодо уніфікації норм податкового законодавства до законодавства країн ЄС знаходимо у Звіті про виконання Угоди з ЄС у 2022 році⁴⁸. Відтак можемо відмітити позитивну тенденцію щодо узгодження національної нормативно-правової бази із наступними документами:

- Директива Ради № 2011/64/ЄС від 21.06.2011 про структуру та ставки акцизного збору на тютюнові вироби;

- Директива Ради № 92/83/ЄЕС від 19.10.1992 про гармонізацію структури акцизних зборів на спирт та алкогольні напої;

- Директива Ради №2003/96/ЄС про реструктуризацію рамок Співтовариства для оподаткування енергетичних продуктів та електроенергії в частині переліку підакцизних товарів.

Результатом імплементації вищенаведених міжнародних документів є внесення змін до національного податкового законодавства.

Заслуговує на увагу й впровадження електронних сервісів у сферу господарської діяльності, яке вимагає своєчасного нормативно-правового та технічного забезпечення публічно-приватного співробітництва, а також взаємодії між державними інституціями та суб'єктами підприємницької діяльності в інформаційному суспільстві⁴⁹.

⁴⁸ Звіт про виконання Угоди з ЄС у 2022 році.
URL:https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf

⁴⁹ Хомко Л.В. Електронні сервіси у сфері підприємницької діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 5. С. 167-169. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/5_2018.pdf

1.4. Ратифікація Конвенції про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах

Серед основних заходів проекту «Плану відновлення України» важливе місце займає ратифікація Конвенції про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних та кримінальних справах (Гаазька конвенція про судові рішення).

01.07.2022 Верховна Рада України схвалила законопроект про ратифікацію Конвенції про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах⁵⁰, а 01.09.2023 – документ набрав чинності.

Конвенція - є універсальним багатостороннім документом, що закріплює для держав, які стануть її сторонами, загальні правила, за яких гарантується взаємне визнання і виконання судових рішень у цивільних або комерційних справах.

Гаазька конвенція застосовується для вирішення питань про взаємне визнання та виконання судових рішень у цивільних або комерційних справах у відносинах між її державами-сторонами. Основною метою документу є створення глобального механізму уніфікованих правил для визнання та виконання іноземних судових рішень, а також спрощення та уніфікація визнання та виконання іноземних судових рішень держав-учасників за моделлю, подібною до Конвенції про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень.

Нагадаємо про те, що в Україні визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах регулюється нормами як національного так і міжнародного права. Зокрема, відмітимо Цивільно-процесуальний кодекс, Закон України «Про міжнародне приватне право». Що стосується міжнародного права, варто відмітити міжнародні договори,

⁵⁰ Про ратифікацію Конвенції про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах: Закон України від 01.07.2022 № 2342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-20#Text>

наприклад Договір між Україною та Польщею про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах).

Водночас, наявність міжнародного договору не обов'язкова для визнання та виконання іноземного судового рішення в Україні. У випадку відсутності такого документу, згідно із ЦПК України таке судове рішення визнається за принципом взаємності. Вважається, що цей принцип існує, поки не доведено протилежне.

Цивільний процесуальний кодекс⁵¹ (розділ IX) передбачає перелік підстав, за яких суд може відмовити у визнанні іноземного судового рішення. У випадку наявності відповідного міжнародного договору, його норми та вимоги мають пріоритет над положеннями національного законодавства.

У практичній площині серед підстав для відмови знаходимо неналежне повідомлення іншої сторони про процес. У ЦПК зазначено, що у задоволенні клопотання може бути відмовлено, якщо сторона, стосовно якої ухвалено рішення іноземним судом, була позбавлена можливості взяти участь у судовому процесі через те, що їй не було належним чином і вчасно повідомлено про розгляд справи.

Судова практика окреслює критерії дефініції «належне повідомлення». У постанові КЦС ВС у справі № 201/3600/16-ц від 6 березня 2019 року відмічено, що належність повідомлення сторони про судовий процес підлягає визначенню згідно з процесуальним законодавством держави місця проведення судового розгляду⁵². Така позиція прийнятна, оскільки суд іноземної держави користується національними процесуальними правилами, яким притаманні певні особливості. У той же час, українському суду доведеться з'ясувати норми процесуального права іноземної держави щодо їх дотримання.

У справі № 638/1720/20 від 14 липня 2021 року КЦС ВС зазначено, що «повідомлення про процес» - це власне сповіщення судом сторін про місце та

⁵¹Цивільний процесуальний кодекс: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

⁵² Постанова КЦС ВС у справі № 201/3600/16-ц від 6 березня 2019 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

час розгляду справи, яке означає ефективне забезпечення сторін «правом на суд»⁵³. Відтак, ключовим є повідомлення сторони саме про судове засідання, навіть якщо вона раніше отримала копію позову чи аналогічного документа.

На думку юристів, хоча наведені вище позиції прямо не суперечать одна одній, вони можуть викликати додаткові запитання. Наприклад, коли сторона отримала позов, проте надалі ухиляється від отримання виклику в судове засідання. В цьому випадку сторона може вважатися належно повідомленою про процес за правилами держави суду, проте не буде такою в контексті української судової практики⁵⁴.

Гаазька конвенція про судові рішення регулює визнання та виконання іноземних судових рішень. Конвенція застосовується до цивільних та комерційних (господарських) справ, однак не підпадають під регулювання даним документом:

- митні, податкові та адміністративні справи;
- справи, пов'язані із аліментами, спадкуванням, наклепом;
- справи про неплатоспроможність та ліквідацію юридичних осіб;
- справи щодо забруднення моря та екологічної небезпеки,
- справи, пов'язані із захистом інтелектуальної власності;
- справи, пов'язані із діяльністю збройних сил та правоохоронних органів та інші категорії справ.

Відповідно до документа визнаються судові рішення, що набрали законної сили в державі ухвалення, та виконуються, якщо вони підлягають виконанню в державі ухвалення.

У дисертаційному дослідженні А.Мисишин зазначено про те, що визнання та виконання рішення іноземного юрисдикційного органу виступає процес

⁵³ Постанова КІЦС ВС у справі № 638/1720/20 від 14 липня 2021 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

⁵⁴ Які наслідки матиме ратифікація конвенції про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах. *Юридична практика*. 15.07.2022. URL: <https://pravo.ua/iaki-naslidky-matyme-ratyfikatsiia-konventsii-pro-vyznannia-ta-vykonannia-inozemnykh-sudovykh-rishen-u-tsyvilnykh-abo-komertsiiynykh-spravakh/>

застосування примусових заходів уповноваженими органами держави щодо рішення, постановленого іноземним судом, іноземним міжнародним комерційним арбітражним судом чи іншими іноземними юрисдикційними органами, визнаним державним судом на території держави виконання і виконаним, в порядку, передбаченому процесуальним законодавством держави, де запитується таке виконання»⁵⁵.

Водночас, у визнанні чи виконанні іноземного судового рішення може бути відмовлено, якщо:

- рішення отримано внаслідок обману,
- відповідач неналежно повідомлений про процес,
- процес суперечив угоді сторін про вибір суду,
- рішення суперечить публічному порядку,
- існує конфлікт із попередніми судовими рішеннями між тими самими сторонами з того самого предмета.

Важливу роль відіграє й спосіб вручення сторонам позову. Такий спосіб повинен бути сумісним з основоположними принципами запитуваної держави щодо вручення документів. Це положення можна розуміти наступним чином: Конвенція допускає вручення у способи, відмінні від порядку, передбаченого Гаазькою конвенцією про вручення судових документів. У такому випадку, в Україні, варто брати до уваги відповідні норми вітчизняних процесуальних кодексів. Критерієм для української судової системи виступатиме те, чи закордонна процедура сумісна з національною, а необхідність вдаватися в деталі іноземного процесуального права не обов'язкова.

Підсумовуючи, зазначимо, що в умовах зростання кількості транскордонних угод та автоматичного збільшення спорів з іноземним суб'єктом спільна система визнання та виконання іноземних рішень на

⁵⁵ Мисишин А. Визнання і виконання рішень іноземних юрисдикційних органів в умовах євроінтеграції України в Європейський Союз. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з права за спеціальності 081 «Право». – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2021. С.192. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/dis_mysyshyn.pdf.

міжнародному рівні є надзвичайно важливою. Конвенція — виступає тим ефективним інструментом вирішення вказаних проблем, орієнтиром для сторін міжнародних правовідносин щодо перспектив реалізації судових рішень за кордоном.

Водночас наголосимо на тому, що чим більше країн визнають дану Конвенцію, тим більш уніфікованими будуть процесуальні питання щодо визнання та виконання судових рішень.

Гаазька конвенція про судові рішення доповнює Конвенцію про угоди про вибір суду від 30 червня 2005 року, яка набрала чинності 01.08.2023 року⁵⁶.

Відтак, є усі підстави очікувати позитивного впливу Конвенції на стан виконання іноземних судових рішень в Україні та посилення подальшої інтеграції України до європейського правового простору.

1.5. Перспективи правового регулювання підприємницької (економічної) діяльності домогосподарств

До проектів національної програми «Відновлення України» віднесено чимало заходів, спрямованих на поліпшення бізнес-середовища. Серед них варто відмітити такий напрям як запровадження правового регулювання економічної діяльності домогосподарств.

Реалізація нової моделі соціально-економічних відносин (ринкова економіка) в повному обсязі можлива за умови існування відповідних економічних суб'єктів. Світова практика свідчить, що найкращими економічними агентами в ринкових економіках є в першу чергу домогосподарства (домоекономіка), які, за сприятливих умов та бажання, перетворюються з мікробізнесу до малого, середнього та великого бізнесу.

У сучасних умовах сім'я (домогосподарство) несе значне податкове навантаження через зростаючу частку оплатних освітніх, соціальних і медичних послуг. Окремі фахівці вважають, що підтримка фінансового благополуччя

⁵⁶ Конвенція про угоди про вибір суду: Міжнародний документ від 30.06.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_004#text

сім'ї можлива при оподаткуванні загального доходу домогосподарства, а не окремо взятих платників податків.

Економічне значення домогосподарств полягає в тому, що вони забезпечують життєдіяльність його членів та є джерелами наповнення бюджету й цільових фондів, а також виступають основою внутрішніх інвестицій (заощаджень). Водночас, завданням держави є формування цілісного механізму правового регулювання фінансової діяльності домогосподарств. Основним елементом фінансових ресурсів домогосподарств, які ведуть підприємницьку (економічну) діяльність – підприємницькій дохід, прибуток.

Світова методологія обстеження домогосподарств орієнтована на грошові доходи, однак, в нашій державі, де надзвичайно поширена тіньова зайнятість, а населення з певних причин вимушене приховувати значну частину доходів від реєстрації, існують суттєві розбіжності між заявленими та фактичними доходами.

Саме у світовій площині, врахуванню до бюджету домогосподарства підлягає виробництво неформального сектору, яке визначається як вид виробничої діяльності, що здійснюється некорпорованими підприємствами у секторі домогосподарства, які не зареєстровані /або розмір яких по кількості зайнятих менше визначеного порогового значення та здійснюють будь-яке ринкове виробництво; як виробництво домогосподарств для власного кінцевого споживання, як види виробничої діяльності, внаслідок яких домогосподарства споживають та капіталізують вироблені ними товари та послуги.

Ступінь участі кожного члена домогосподарства у формуванні спільного бюджету є індивідуальним, а відтак може зумовлюватися ступенем родинних зв'язків і рівнем окремих осіб у фінансуванні спільних витрат. Уся складність побудови оптимальних фінансових взаємовідносин між членами домогосподарства зумовлюється тим, що ця сфера життєдіяльності суспільства є найменш врегульованою з боку держави. Зазвичай, члени домогосподарства самотійно (на базі консенсусу) приймають спільне рішення про необхідність

та спосіб формування грошових фондів, їх величину та цільове спрямування, про час їх використання тощо ⁵⁷.

Відповідно до збільшення економічної самостійності домашніх господарств набуває визначальної ролі питання формування законодавчого врегулювання існування домогосподарств та визначення основних пріоритетів забезпечення їх розвитку в сучасних умовах.

Саме задля сприяння зайнятості населення та забезпечення права на отримання законного доходу, без приховування такої діяльності, 21.01.2022 року зареєстровано законопроект «Про свободу підприємницької (економічної) діяльності домогосподарств» ⁵⁸. Згідно із документом підлягає легалізації економічна діяльність домогосподарств, що зможе здійснюватися без звичної досі реєстрації статусу фізичної особи-підприємця. Метою зазначеного законопроекту є закріплення в українському законодавстві суб'єктності за домогосподарством з одночасним забезпеченням його податковими та економічними пільгами, що має наслідком активізацію економічної діяльності населення та зростання доходів громадян у тому числі й у період воєнного стану в Україні.

Відповідно до законопроекту домогосподарство – особа або сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життєдіяльності, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких із цих стосунків, або перебувати і в тих, і в інших стосунках.

Даним документом передбачено здійснення підприємницької (економічної) діяльності домогосподарством без реєстрації фізичної особи-підприємця, але лише при наявності відповідних умов:

⁵⁷Сенів Л.А., Малиновський Ю.В. Особливості джерел доходів населення України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2011. № 720. С. 443–448.

⁵⁸ Про свободу підприємницької (економічної) діяльності домогосподарств: проект закону від 22.01.2022 № 6539. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73617

- подання річної податкової декларації домогосподарства;
- ведення такої підприємницької (економічної) діяльності лише членами домогосподарства;
- річний дохід від економічної діяльності домогосподарства не має перевищувати суму 8 млн грн.

До видів підприємницької (економічної) діяльності, що дозволяється провадити без реєстрації фізичної особи - підприємця належать:

- перукарські та косметологічні послуги;
- юридичні консультації;
- послуги домашньої прислуги;
- догляд за хворими або немічними особами;
- надання індивідуальних уроків (репетитора);
- індивідуальне виховання дітей (гувернер);
- послуги пов'язані з очищенням та прибиранням приміщень за індивідуальним замовленням;
- ремонт взуття, одягу, побутових текстильних та трикотажних виробів, килимів та килимових виробів, шкіряних, галантерейних та дорожніх виробів, меблів, радіотелевізійної та іншої аудіо- і відеоапаратури, електропобутової техніки та інших побутових та офісних приладів, годинників, інших предметів особистого користування, домашнього вжитку та металовиробів;
- технічне обслуговування і ремонт музичних інструментів;
- послуги з прання та прасування білизни та інших текстильних виробів;
- роздрібна торгівля продовольчими та непродовольчими товарами з лотків і на ринках;
- послуги з перевезення пасажирів автомобільним транспортом;
- послуги з перевезення вантажу;
- діяльність у сфері ресторанного господарства;

- інші види робіт, до яких залучаються члени цього домогосподарства, крім видів діяльності, що підлягають ліцензуванню та відносяться до незалежної професійної діяльності відповідно до закону ⁵⁹.

На переконання авторів-депутатів, така важлива галузь економіки як підприємництво має в Україні великий потенціал для розвитку. Новий законопроект покликаний не лише усунути проблеми, які негативно впливають на його успішність, а й надасть змогу займатися підприємницькою діяльністю без реєстрації фізосіб-підприємців.

У міжнародному праві «сімейним» оподаткуванням вважається система оподаткування, за якої подружжя здійснює спільне подання декларації про доходи та спільно сплачує податки на основі загального доходу. У багатьох державах, наприклад США, Франція, Німеччина, Люксембург, «сімейне» оподаткування виступає однією з форм оподаткування.

Відтак наведений приклад стягування податків із доходів громадян зазначає соціальну спрямованість прибуткового оподаткування та має на меті підтримку інституту сім'ї. Переорієнтація податкової практики на надання соціальних пільг при стягуванні прибуткового податку не окремій фізичній особі, а сім'ї (домогосподарства) як суб'єкту оподаткування дозволяє мінімізувати податковий тиск на сімейний бюджет платників податків, що мають найбільшу кількість утриманців. Сім'я (домогосподарство), зазвичай, отримує можливість максимально використовувати одержувані її працездатними членами доходи, а не чекати субсидій та дотацій через фонди соціального забезпечення. Це стимулює працездатних платників податків до легального збільшення своїх доходів та значно знижує їхнє прагнення ухилятися від оподаткування ⁶⁰.

⁵⁹ Про свободу підприємницької (економічної) діяльності домогосподарств: проект закону від 22.01.2022 № 6539. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73617

⁶⁰ Клименко В.В., Озерчук О.В.. Світовий досвід застосування правил адміністрування у сфері оподаткування домогосподарств на прикладі Федеративної Республіки Німеччина. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. №9. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/investplan/article/view/1476/1486>

Щодо нововведень законопроекту відмітимо те, що домогосподарства отримують право на податкову знижку, в порядку встановленому КМУ, зокрема це передбачається ст. 9 проекту. У світовій практиці також знаходимо норми, які визначають порядок перерахунку (як у бік збільшення, так і зменшення) податкового навантаження на сім'ю (домогосподарство).

Зовнішньополітична орієнтація України в напрямку інтеграції до європейської спільноти зумовила поглиблене вивчення питань, що стосуються соціальних стандартів та гарантій щодо забезпечення гідного рівня життя домогосподарств. Проте роль фінансів домашніх господарств у забезпеченні економічного розвитку нашої держави залишається мінімальною. Це можна пов'язати з менталітетом населення України, який тривалий час формувався під впливом радянської ідеології та превалювання державної власності над приватною. Втім поступово відбувається переорієнтація домогосподарств України від самозабезпечення до отримання доходів від організованої економічної діяльності, що підвищує ефективність національної економіки, але збільшує вразливість домогосподарств до впливу економічної кризи та необхідності соціальної підтримки.

У той же час, зокрема у період запровадження воєнного стану, високі масштаби безробіття мають негативні соціально-економічні наслідки як для держави, так і для домогосподарств. Держава втрачає доходи у вигляді податків, при цьому збільшуючи свої видатки за рахунок виплат по безробіттю. Безробітні люди мають менші доходи, зокрема витрачають тільки на необхідні товари, що пригнічує розвиток бізнесу та економічне зростання країни. Отже, на структуру та обсяги доходів домогосподарств має значний вплив державна політика у соціальній, бюджетній, податковій сферах і державна політика зайнятості й пенсійного забезпечення.

Загалом проект закону є фундаментальним з погляду вибудовування державної системи соціальної підтримки громадян, що потрапили у складні життєві обставини, заохочення домогосподарств до економічної активності та

зміцнення національної економіки загалом. З іншої сторони, державою не створено належних умов для підприємницької (економічної) діяльності домогосподарства. До того ж, діяльність домогосподарств вимагає відповідної правової обізнаності та відповідного контролю зі сторони податкових органів.

Підсумовуючи вищенаведене зазначимо, що станом на сьогодні, найкращим інструментом провадження зазначених видів діяльності є реєстрація як фізична особа-підприємець у встановленому порядку.

Повномасштабна війна, розв'язана російською федерацією проти української держави у лютому 2022 року, відчутно похитнула усталену глобальну парадигму, створивши для вітчизняних та міжнародних суб'єктів господарювання нові виклики та рішення. Водночас навіть в умовах воєнного стану Україна визначає основні напрямки відбудови та реформування на післявоєнний період, а також продовжує реалізацію заходів щодо гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС у сфері підприємництва.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію та між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з другої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
2. Конвенція про угоди про вибір суду: Міжнародний документ від 30.06.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_004#text
3. Директива європейського парламенту і ради 2014/24/ЄС від 26 лютого 2014 року про публічні закупівлі та про скасування Директиви 2004/18/ЄС: Міжнародний документ № 2014/24/ЄС URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_052-14#n13
4. Про приєднання України до Угоди про державні закупівлі: Закон України від 16.03.16 р. № 1029-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1029-19#Text>
5. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017. № 2258-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text>
6. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>

7. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014. № 1555-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text>
8. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>
9. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
10. Про внесення зміни до пункту 5 статті 8 Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" щодо системи переходу від військової кар'єри до цивільного життя: Закон України від 29.07.2022 № 2488-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2488-20#Text>
11. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>
12. Про концесію: Закон України від 03.10.2019 № 155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-IX#Text>
13. Про ратифікацію Конвенції про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах: Закон України від 01.07.2022 № 2342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-20#Text>
14. Цивільний процесуальний кодекс: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
15. Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування: Постанова КМУ від 12.10.2022 № 1178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF#Text>
16. Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на проведення наукових досліджень, технічний розвиток та інноваційну діяльність: постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2022 № 118. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2018-%D0%BF#Text>
17. Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання для забезпечення розвитку регіонів та для підтримки середнього та малого підприємництва: постанова Кабінету Міністрів України від 18.04.2023 № 348. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-2023-%D0%BF#Text>
18. Про стратегію реформування системи публічних закупівель («дорожня карта»): розпорядженням КМУ від 24.02.2016 № 175-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2016-%D1%80#Text>
19. Про внесення змін до Порядку функціонування електронної системи закупівель та проведення авторизації електронних майданчиків: Постанова КМУ від 04.08.2023 № 804. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/804-2023-%D0%BF#Text>

20. Деякі питання надання грантів бізнесу: Постанова КМУ від 21.06.2022 р. № 738. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#Text>

21. Порядок надання грантів на створення або розвиток власного бізнесу учасникам бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни та членам їх сімей: Постанова КМУ від 21.07.2023 № 738. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#n902>

22. Постанова КЦС ВС у справі № 201/3600/16-ц від 06 березня 2019 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

23. Постанова КЦС ВС у справі № 638/1720/20 від 14 липня 2021 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

24. План Відновлення України: Проект від 22.07.2023. URL: <https://recovery.gov.ua/>

25. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму залучення приватних інвестицій з використанням механізму державно-приватного партнерства для пришвидшення відновлення зруйнованих війною об'єктів та будівництва нових об'єктів, пов'язаних з післявоєнною перебудовою економіки України: Проект Закону від 01.07.2022 № 7508. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39902>

26. Про свободу підприємницької (економічної) діяльності домогосподарств: проект закону від 22.01.2022 № 6539. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73617

27. Farouq Ahmad Faleh Al Azzam, Lesya Khomko, Nataliia Mykhailyk, Oleksandr Maslak, Lesia Danchak. Optimization of International Trade for Sustainable Development Marketing Strategy: *International Journal of Sustainable Development and Planning*. 2023. Volume 18, Issue 8, Pages 2615 – 2621. URL: <https://www.iieta.org/journals/ijstdp/paper/10.18280/ijstdp.180834>.

28. PROZORRO: Офіційний сайт. URL: <https://e-tender.ua/training-tenders/teoriyazakupivel-3/zagalni-polozhennya-pro-prozorro-5>

29. Аналітична записка № 12. Засоби правового захисту SIGMA. Paris: OECD Publishing, 2016. URL: <https://www.sigmaweb.org/publications/Public-procurement-Brief-12-2016-Ukrainian.pdf>

30. Держзакупівлі. Онлайн. Всі публічні закупівлі: Офіційний сайт. URL: <https://www.dzo.com.ua/news/1128-derjavni-zakupivli-shist-klyuchovih-urokiv-vid->

31. ДІА: офіційний сайт. URL: <https://diia.gov.ua/services/grant-dlya-veteraniv-ta-chleniv-yihnih-simej>

32. Звіт про виконання Угоди з ЄС у 2022 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf

33. Іванова О.В. Напрями адаптації податкового законодавства України до законодавства ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. №5. С. 294-297. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2019/72.pdf

34. Клименко К.В., Озерчук О.В. Світовий досвід застосування правил адміністрування у сфері оподаткування домогосподарств на прикладі Федеративної Республіки Німеччина. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. №9. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/investplan/article/view/1476/1486>
35. Кривенко А.Л. Правове регулювання публічних закупівель: досвід ЄС. *Інформація і право*. 2021. № 3(38). С. 192-202
36. Малолітнева В. Якими мають бути публічні закупівлі в Україні у післявоєнний період? *Vox.Ukraine*. 29.09.2022. URL: <https://voxukraine.org/yakumu-mayut-butyu-publichni-zakupivli-v-ukrayini-u-pislyavoyennyj-period>
37. Мисишин А. Визнання і виконання рішень іноземних юрисдикційних органів в умовах євроінтеграції України в Європейський Союз. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з права за спеціальності 081 «Право». Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2021. 228 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/dis_mysyshyn.pdf.
38. Мрія: екосистема цифрового відновлення для відповідального управління. DREAM (Digital Restoration Ecosystem for Accountable Management). URL: <https://dream.gov.ua/ua>
39. Наш пріоритет. Міністерство економіки України. 01.11.2023. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=eda4b0d6-da31-4a84-89d4-c937f0ef0cc3&title=NashPrioritetAbiVsiZakupivli>
40. Підвищення ефективності фіскальної політики на регіональному рівні в Україні в умовах адаптації до європейських стандартів: монографія / за ред. д.е.н. Л.Б. Баранник. Дніпро: Університет митної справи та фінансів. 2018. 336 с.
41. Росія заплатить/ damaged.in.ua: Проект зі збору, оцінки й аналізу інформації про матеріальні втрати України URL: <https://kse.ua/about-the-school/news/zbitki-naneseni-infrastrukturi-ukrayini-v-hodi-viyni-skladayut-mayzhe-63-mlrd/>
42. Сенів Л.А., Малиновський Ю.В. Особливості джерел доходів населення України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2011. № 720. С. 443–448.
43. Урядовий портал. Офіційний сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zapuskaye-sistemu-grantiv-dlya-rozvitku-pidpriyemnictva>
44. Хомко Л.В. Електронні сервіси у сфері підприємницької діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 5. С. 167-169. URL: https://par-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/5_2018.pdf
45. Цибульник Н.Ю. Оптимізація публічних закупівель: інформаційно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. №6. С. 261-264. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2017/77.pdf
46. Шаповал Н., Федосєнко М., Грибановський О., Терещенко О. Пovoєнне відновлення України. Нові ринки та цифрові рішення. *KSE*. 2022. 167

с. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/09/Digital-instruments-in-Ukrainian-recovery.pdf>

47. Яворська І.М. Правові засади гармонізації законодавства України з правом ЄС у сфері регулювання діяльності товариства. *Збірник наукових статей*. 2015. №8. С.187-193. URL: https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/08/apvchzu_2014_36_20.pdf

48. Які наслідки матиме ратифікація конвенції про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах. *Юридична практика*. 15.07.2022. URL: <https://pravo.ua/iaki-naslidky-matyme-ratyfikatsiia-konventsii-pro-vyznannia-ta-vykonannia-inozemnykh-sudovykh-rishen-u-tsyvilnykh-abo-komertsiinykh-spravakh/>

РОЗДІЛ 2

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ ВАГІТНИХ ЖІНОК ЯК ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМ ПРОГРАМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

2.1. Міжнародно-правова охорона материнства

Правові аспекти охорони праці та реалізації права на працю вагітних жінок вже тривалий час перебувають у полі зору правознавців, які в той чи інший спосіб досліджували їх в частині правового регулювання індивідуально-трудова правовідносин.^{61, 62, 63} Висвітленню проблематики обраної теми слугували також наукові здобутки закордонних представників науки трудового права щодо змісту трудових правовідносин, де працівником є жінка.^{64, 65, 66}

Особливий правовий статус таких працівників нерозривно пов'язує між собою реалізацію права не тільки на працю, але і на материнство. Відповідно до ч. 3 ст. 51 Конституції України⁶⁷ від 28.06.1996 р. сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою.

У розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» від 14.04.2021 № 366-р зроблено висновок, що в Україні недостатньо розвинута система підтримки жінок під час вагітності та

⁶¹ Ветухова І.А. Особливості правового регулювання праці жінок, які поєднують роботу з материнством, та його подальше вдосконалення: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05. Х., 2001. 13 с.

⁶² Андріїв В. Жінки і ринок праці: деякі гендерні аспекти. *Рівність жінок і чоловіків в Україні: правові аспекти*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ.20-21 листопада, 2000 р.). К., 2001. С. 174-177.

⁶³ Лаврінчук І.П. Трудове законодавство України. Гендерна експертиза. К.: Логос, 2001. 70 с.

⁶⁴ Salladarre, Frederic; Hlaimi, Stephane. "Women and Part-Time Work in Europe." *International Labour Review*, Vol. 153, Issue 2 (June 2014) : P.293-310.

⁶⁵ Silvana Sciarra, Paul Davies and Mark Freedland, eds., *Employment Policy and the Regulation of Part-time Work in the European Union: A Comparative Analysis*. New York : Cambridge University Press, 2004.

⁶⁶ Mark Freedland, Alan Bogg, David Cabrelli, Hugh Collins, Nicola Countouris, A.C.L. Davies, Simon Deakin, and Jeremias Prassl. *The contract of employment*. Oxford University Press 2016.

⁶⁷ Конституція України від 28 червня 1996 року (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

народження дитини до 1,5 року та необхідні інтервенції щодо забезпечення умов, що сприяють підвищенню рівня зайнятості серед цільових груп Стратегії, якими є і вагітні жінки. Також визначено пріоритетним завданням для досягнення стратегічної цілі “Підвищення рівня зайнятості вразливих на ринку праці категорій населення” забезпечення гарантованого права жінки на збереження робочого місця із страхуванням на час вагітності та пологів від держави у розмірі 100 відсотків заробітної плати до настання вагітності.⁶⁸

У ст. 9 Основного Закону нашої держави передбачено, що міжнародні договори, які ратифіковані Україною є частиною національного законодавства. Ще у п. 2 ст. 25 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р. було проголошено, що материнство й дитинство дають право на особливе піклування та допомогу⁶⁹. Подальший розвиток ці положення отримали у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 р. Передусім у ньому не тільки проголошується гендерна рівність, але і покладається обов’язок на держав-учасниць забезпечити рівне для чоловіків і жінок право користування всіма економічними, соціальними і культурними правами, які передбачені цим документом. (ст. 3). Хоч термін «вагітна жінка» не був застосований, все було передбачено, що особлива охорона повинна надаватися матерям протягом розумного періоду до і після пологів. Протягом цього періоду працюючим матерям повинна надаватися оплачувана відпустка або відпустка з достатньою допомогою по соціальному забезпеченню.(п. 2 ст. 10 акту).⁷⁰

Засади рівного ставлення до чоловіків та вагітних дістали суттєвого розвитку на рівні міжнародних стандартів Організації Об’єднаних Націй.

⁶⁸ Про схвалення Національної стратегії із створення безбар’єрного простору в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021р. № 366-р URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80?find=1&text=%D0%B2%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%82#w1_2

⁶⁹ Загальна Декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

⁷⁰ Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 (рат. Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

Зокрема, в Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року (п. 2 ст. 11) передбачено, що для запобігання дискримінації щодо жінок після одруження або народження дитини та гарантування їм ефективного права на працю держави-сторони вживають відповідних заходів для того, щоб:

a) заборонити, під загрозою застосування санкцій, звільнення з роботи на підставі вагітності або відпустки по вагітності та пологах чи дискримінації з огляду на сімейний стан при звільненні;

b) ввести оплачувані відпустки або відпустки з порівняльною соціальною допомогою по вагітності та пологах без втрати попереднього місця роботи, старшинства або соціальної допомоги;

c) заохочувати надання необхідних додаткових соціальних послуг, з тим щоб дозволити батькам поєднувати виконання сімейних обов'язків з трудовою діяльністю та участю в громадському житті, зокрема шляхом створення і розширення мережі закладів по догляду за дітьми;

d) забезпечувати жінкам особливий захист у період вагітності на тих видах робіт, шкідливість яких для здоров'я доведена.

За змістом ст. 12 цього акту держави-сторони забезпечують жінкам відповідне обслуговування в період вагітності, пологів і післяпологовий період, надаючи, коли це необхідно, безплатні послуги, а також відповідне харчування в період вагітності та годування.⁷¹

Україна ратифікувала Конвенцію 19.12.1980 р. «Проте Конвенція не є правовим імперативом. Право, означене нею, може бути реалізоване лише тоді, коли його ефективно використовуватимуть на практиці згідно поставлених цілей, виявлених потреб, відповідної політики та оцінки дій»⁷².

⁷¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207?find=1&text=%D0%B2%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%82#w1_5

⁷² Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок. К. 2016. URL : https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XH8P.pdf

Для реального захисту прав жінок був прийнятий Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок від 06 жовтня 1999 р. Цей міжнародний документ був ратифікований Україною 05 червня 2003 р.⁷³

Міжнародний стандарт материнства на рівні Міжнародної організації праці забезпечують принаймні три конвенції.

Передусім це Конвенція про зайнятість жінок до та після пологів № 3 Міжнародної організації праці від 29 жовтня 1919 р. № 3. Вона уперше визначила підстави для недійсності наказу про звільнення з роботи вагітної жінки, а саме допоки строк відсутності не перевищить максимального терміну, визначеного компетентним органом кожної країни. Відсутність має бути спричинена такими поважними причинами як хвороба, зумовлена, як це засвідчує медична довідка вагітністю чи пологами, яка робить її непрацездатною; наступні шести тижнів після пологів; наявність медичної довідки, яка засвідчуватиме, що пологи в неї, ймовірно, настануть протягом найближчих шести тижнів.(за змістом ст. 3 та 4 цього акту).⁷⁴

Далі йде мова про Конвенцію про нічну працю Міжнародної організації праці № 171 від 26 червня 1990 р. № 171. Аналіз її положень дає підстав для висновку, що цей міжнародний документ розрізняє період вагітності та фактично допологовий та післяпологовий (це до і після народження дитини протягом періоду тривалістю принаймні шістнадцять тижнів, з яких не менш ніж вісім тижнів повинні передувати згодній даті народження дитини. Статтю 7 відносить ці періоди до тих, на час тривалості яких потрібно вживати заходів, котрі забезпечують наявність альтернативної нічній праці роботи для працюючих жінок, які в протилежному разі були б змушені виконувати роботу в нічний час. Відтак цю норму імперативною назвати важко, оскільки вона прямо

⁷³ Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок від 06.10.1999. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_794#Text

⁷⁴ Конвенція про зайнятість жінок до та після пологів N 3 від 29.10.1919. № 3. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_315?find=1&text=%D0%B2%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%82#w1_1

не встановлює заборону нічної праці для вагітних жінок. Зі запропонованих заходів можна виділити переведення на роботу в денний час, якщо це можливо, надання допомоги з соціального забезпечення або подовження відпустки по вагітності і пологах.

Проте імперативу набуває п. 3 ст. 7 цього міжнародного документу, де зазначено, що працююча жінка не може бути звільнена і не може отримати попередження про звільнення, за винятком випадку наявності законних підстав, не пов'язаних з вагітністю або народженням.⁷⁵

Та все ж повноти правового регулювання охорони материнства було досягнуто у Конвенції про охорону материнства (переглянута в 1952 році) Міжнародної організації праці від 28 червня 1952 р. № 103 (ратифікована Україною в порядку правонаступництва з 14 вересня 1956 р.) Тут у ст. 3 закріплено не тільки умови та підстави визнання недійсним наказу про звільнення вагітної працівниці, але умови та тривалість відпустки у зв'язку з вагітності та пологами, що на підставі медичної довідки дає право на захищений період від звільнення. Зокрема, тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами становить, як мінімум, дванадцять тижнів і включає період обов'язкової післяпологової відпустки, що встановлюється законодавством кожної країни, але ні в якому разі не становить менш як 6 тижнів. У разі хвороби, причиною якої, як це визначено медичною довідкою, є вагітність, законодавство країни передбачає додаткові строки відпустки в допологовий період, максимальну тривалість якої може визначати компетентний орган влади. Разом з тим положеннями ст. 6 передбачено, що коли жінка перебуває у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, яка надається відповідно до положень статті 3, наказ роботодавця про звільнення її, виданий за її відсутності або строки виконання якого збігаються з її відсутністю, є незаконним.⁷⁶

⁷⁵ Конвенція про нічну працю № 171 від 26.06.1990 № 171. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_033#Text

⁷⁶ Конвенція про охорону материнства (переглянута в 1952 році) від 28.06.1952 № 103. URL :

Цю Конвенцію (переглянуто) про охорону материнства 1952 року доповнює Рекомендація щодо охорони материнства № 95 від 28 червня 1952 р. № 95, яка є виробленими рекомендаціями в процесі застосування цієї конвенції. Зокрема, посилюється правовий захист охорони праці вагітних жінок. Згідно ст. 5 вагітні жінки не повинні допускатися на нічну чи понаднормову роботу, а їхній робочий час повинен розподілятися таким чином, щоб забезпечити їм достатню перерву для відпочинку. Під час вагітності і принаймні протягом трьох місяців після пологів вагітна жінка не повинна допускатися на роботу, визнану компетентною владою шкідливою для її здоров'я і для здоров'я дитини. Важливо також додати, що визначені випадки, коли можуть строки захищеного періоду звільнення працівниці бути продовжені на термін до чотирнадцять тижнів. Адже саме на стільки може бути продовжена відпустка у зв'язку з вагітністю і пологами, коли це потрібно для здоров'я жінки, і кожний раз, коли це можливо. Навіть збільшення цих строків до і після пологів є можливим у разі втручання органів контролю на підставі лікарняної довідки якщо таке подовження потрібне для збереження здоров'я матері й дитини і, зокрема, в разі ненормальних явищ або загрози їх, як, наприклад, передчасні пологи та інші ускладнення до і після пологів. (за змістом положень ст. 1 цього міжнародного документу).⁷⁷

Пов'язаною з цим документом є Конвенція про зайнятість та умови праці й життя сестринського персоналу № 149 від 21 червня 1977 р. № 149. (ратифікована Україною в порядку правонаступництва з 03.05.1979 р.).⁷⁸ У Рекомендаціях щодо зайнятості та умов праці й життя сестринського персоналу № 157 Міжнародної організації праці; від 21.06.1977 р. № 157 передбачено, що

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_122?find=1&text=%D0%B2%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%82#w1_7

⁷⁷ Рекомендація щодо охорони материнства від 28.06.1952 № 95. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_236?find=1&text=%D0%B2%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%82#w1_1

⁷⁸ Конвенція про зайнятість та умови праці й життя сестринського персоналу від 21.06.1977 № 149. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_056?find=1&text=%D0%B2%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%82%D0%BD#w1_1

вагітні жінки, які належать до медичного сестринського персоналу, чії звичайні обов'язки можуть становити небезпеку для їхнього здоров'я або здоров'я їхніх дітей, повинні переводитися на роботу, яка відповідає їхньому становищу, без будь-якого обмеження їхніх прав. (п. 50)⁷⁹

Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. № ETS № 163, ратифікованої Законом України від 14.10. 2006 р. № 137-V передбачає, що працюючі жінки у разі материнства мають право на особливий захист. Тут передбачено у ст. 8, що Сторони зобов'язуються забезпечити працюючим жінкам відпустку на період до і після пологів загальною тривалістю не менше 14 тижнів або з оплатою такої відпустки, або з виплатою достатньої допомоги по соціальному забезпеченню, або з наданням допомоги за рахунок державних коштів та вважати незаконним, якщо роботодавець надсилає жінці попередження про звільнення з роботи у період від дати повідомлення нею свого роботодавця про вагітність до закінчення її відпустки по вагітності та пологам або якщо він робить попередження про звільнення у такий час, що воно втрачає чинність у цей період».⁸⁰

Наразі наша держава продовжує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі. 1 вересня 2017 року після тривалого процесу ратифікації Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності у повному обсязі.

У ст. 424 Угоди було зафіксовано, що Україна забезпечуватиме поступове наближення свого національного трудового законодавства до права ЄС згідно з Додатком XL до Глави 21 «Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей»). Вказаний Додаток містить дуже конкретні орієнтири у вигляді переліку Директив Ради ЄС та Європейського Парламенту,

⁷⁹ Рекомендація щодо зайнятості та умов праці й життя сестринського персоналу від 21.06.1977 № 157. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_271?find=1&text=%D0%B2%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%82#w1_1

⁸⁰ Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text

положення яких мають бути втілені в українському трудовому законодавстві протягом 3-4 років з дати набрання чинності Угодою.⁸¹

Зокрема, правова охорона вагітних працівниць забезпечується наближенням трудового законодавства у сфері антидискримінації та гендерної рівності до таких основоположних Директив Європейського Союзу як Директива Ради № 2000/78/ЄС від 27.11.2000, що встановлює загальну систему рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності⁸² та Директива Ради № 92/85/ЄЕС від 19.10.2021 про встановлення заходів із заохочення поліпшення безпеки та гігієни праці вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, чи годувальниць (десята окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄЕС).⁸³

2.2. Гарантії для вагітних працівниць в умовах воєнного стану

Конституція України у ст. 24 гарантує здійснення спеціальних заходів з охорони праці і здоров'я жінок, створення умов, що дають можливість жінкам поєднувати працю з материнством, надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям. Забороняється використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їх здоров'я роботах, громадянам гарантується захист від незаконного звільнення з роботи.

Згідно зі ст. 6 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р. № 2866-IV не вважаються дискримінацією за ознакою статі спеціальний захист жінок під час вагітності,

⁸¹ Угода про асоціацію між Україною та ЄС. URL : <https://eu-ua.org/tekst-uhody-pro-asotsiatsiiu/>

⁸² Директива Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року про встановлення загальних рамок для однакового ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності від 27.11.2000 р. № 2000/78/ЄС. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-00#Text

⁸³ Директива Ради № 92/85/ЄЕС від 19.10.2021 про встановлення заходів із заохочення поліпшення безпеки та гігієни праці вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, чи годувальниць (десята окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄЕС). URL : https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/genericdocument/wcms_749613.pdf

пологів та грудного вигодовування дитини та особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їхнього репродуктивного здоров'я.⁸⁴

На думку Рим І. А. «особливий правовий статус вагітних жінок не передбачає наявності спеціальної трудової правосуб'єктності (тобто наявності особливих здатностей до трудової діяльності). Особливий трудовий статус таких осіб передбачає лише встановлення додаткових гарантій для реалізації трудових прав, що входять до змісту загального правового статусу працівника».[С.114]⁸⁵

Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII (далі – КЗпП України)⁸⁶ встановлює низку правових положень, які спрямовані на те, щоб забезпечити вагітну жінку не тільки від шкідливого впливу на роботі виробничих факторів, але і мінімізувати нервові напруження, що негативно може вплинути на дитину у лоні матері.

2.2.1. Гарантії під час укладення трудового договору

Насамперед зазначимо, що забороняється відмовляти жінкам у прийнятті на роботу і знижувати їм заробітну плату з мотивів, пов'язаних з вагітністю.(ст. 184 КЗпП України).

Імперативом слугує положення ст. 9 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. № 2136-IX, що у період дії воєнного стану заборонено застосування праці вагітних жінок на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах.⁸⁷

⁸⁴ Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

⁸⁵ Римар І.А. Правове регулювання індивідуальних трудових відносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2015.197 с.

⁸⁶ Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

⁸⁷ Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

Щоправда Перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється праця жінок припинив чинність. Він залишається діючим тільки в частині глави 3 розділу I Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок, яка втрачає чинність з дати, коли Україною буде завершено процедуру денонсації Конвенції про використання праці жінок на підземних роботах у шахтах будь-якого роду № 45.⁸⁸

Також зазначимо, що на думку науковиці Г. І. Чанишевої доцільно закріпити в українському законодавстві заборону проведення тесту на наявність вагітності або вимоги подання довідки про відсутність вагітності, якщо тільки національне законодавство не забороняє прийняття на цю роботу вагітної жінки або матері, яка годує груддю, або якщо ця робота створить небезпеку для жінки чи дитини.⁸⁹

У зв'язку з цим є на часі напрацювання І. С. Сахарук. Зокрема, досліджуючи стандарти ЄС у сфері безпеки та охорони здоров'я вагітних працівниць науковиця зазначає, що «в Україні засади оцінки фізичних, хімічних і біологічних агентів та виробничих процесів, які вважаються небезпечними для здоров'я вагітної працівниці; працівниці, яка нещодавно народила; працівниці, яка годує нормативно не визначені. Більшість таких факторів визначаються лише в цілому, виходячи із фізіологічних особливостей організму жінки або вагітності». Автор також зазначає, що у такому випадку «відповідна оцінка роботодавцем може бути здійснена тільки на підставі медичного висновку стосовно кожної окремої працівниці. При цьому, для визначення лікарем медичних протипоказань щодо виконання певної роботи, він повинен бути детально ознайомлений з усіма факторами виробничого

⁸⁸ Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок (ДНАОП 0.03-8.08-93) : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29.12.1993 № 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94#Text>

⁸⁹ Чанишева Г. І. Міжнародні стандарти охорони материнства й законодавство України. *Альманах міжнародного права*. 2015. Вип. 7. С. 73-83. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2015_7_9

середовища та умовами праці відповідної працівниці, що далеко не завжди можливо на практиці».⁹⁰

Заслуговує на увагу досвід удосконаленого трудового законодавства Республіки Іспанії. Зокрема, тут передбачено, що оцінка ризиків повинна включати визначення характеру, ступеня та тривалості впливу агентів, процедур або умов праці на працівників, які є вагітними або нещодавно народили, які можуть негативно вплинути на здоров'я працівника або плоду в будь-якій діяльності, яка може становити певний ризик. Якщо результати оцінки виявляють ризик для безпеки та здоров'я або можливий вплив на вагітність або годування груддю вищезазначених працівників, роботодавець вживає необхідних заходів, щоб уникнути впливу зазначеного ризику шляхом адаптації умов праці або час постраждалого працівника. Ці заходи включатимуть, у разі необхідності, невиконання роботи в нічний час або позмінної роботи. Якщо адаптація умов праці або часу неможлива або, незважаючи на таку адаптацію, умови роботи можуть негативно вплинути на здоров'я вагітної працівниці або плоду, і це засвідчено медичними службами Національного соціального захисту Інституту або компаній взаємного страхування, за висновком лікаря Національної служби охорони здоров'я, який за бажанням надає допомогу працівнику, вона повинна виконувати іншу роботу або функцію, сумісну з її станом. Роботодавець після консультації з представниками працівників повинен визначити для цих цілей перелік небезпечних робіт.⁹¹

Деталізований перелік небезпечних факторів, які можуть негативно впливати на перебіг вагітності дає законодавство Республіки Ірландії. Зокрема, це фізичні агенти, якщо вони розглядаються як агенти, що викликають

⁹⁰ Сахарук І. С. Імплементация в Україні стандартів ЄС у сфері безпеки та охорони здоров'я вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, або годують: сучасний стан та напрями вдосконалення *Соціальне право*. 2018. № 2. С. 56-57. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sopr_2018_2_13

⁹¹ Про сприяння поєднанню сімейного та трудового життя працюючих людей : Закон Республіки Іспанії 39/1999 від 11.06.1999. URL : <https://www.boe.es/eli/es/l/1999/11/05/39/con>

ураження плода або можуть порушити прикріплення плаценти (або те й інше) (удари, вібрація або рух; поведження з вантажами, пов'язаними з ризиком, особливо спинно-поперекового характеру; шум; іонізуюче випромінювання; неіонізуюче випромінювання; екстремальний холод або спека; рухи та пози, подорожі, як всередині, так і за межами робочого місця, розумова чи фізична втома та інші фізичні навантаження, пов'язані з діяльністю працівника. Роботодавець також оцінює певні біологічні та хімічні агенти.⁹² Легку працю також не можна пов'язувати з підземними гірничими роботами і певними технологічними процесами.

Зазначимо також, що вагітні жінки відносяться до тих категорій працівників, яким роботодавець повинен повідомити про причини відмову у працевлаштуванні у письмовій формі. (ст. 184 КЗпП України). Якщо жінка була направлено від центру зайнятості, то роботодавець ставить відмітку (або наводить пояснення) біля належної причини відмови у працевлаштуванні у спеціальному документі – направленні для працевлаштуванні (наказ Мінсоцполітики від 28.08.2023 р. № 12384 «Про затвердження форм Персональної картки та додатків до неї, заяви про надання (поновлення) статусу безробітного та направлення на працевлаштування»).

Варто також зазначити, що строк для розгляду заяви щодо працевлаштування законодавством не встановлений. Якщо немає локального регулювання цього питання, доцільно застосувати ст. 20 Закону України «Про звернення громадян» від 02.10.1999 р. № 393/96-ВР, де передбачено, що звернення, які не потребують додаткового вивчення розглядаються і вирішуються невідкладно, але не пізніше 15 днів від дня їх отримання.⁹⁴

⁹² Положення про безпеку, здоров'я та благополуччя на роботі (вагітних співробітниць тощо), SI № 218/2000. URL: http://www.bailii.org/ie/legis/num_reg/2000/0218.html

⁹³ Про затвердження форм персональної картки та додатків до неї і направлення на працевлаштування : наказ Міністерства економіки України від 28.08.2023 № 12384. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1545-23#n9>

⁹⁴ Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1999 № 393/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Як слушно зазначає авторський колектив наукової статті (у складі О.О. Конопельцева, Т.В. Семенченко, Ю.В. Чебан) «встановлення певних додаткових пільг та гарантій для осіб, які потребують особливого захисту, не буде дискримінаційним. Навпаки, дискримінацією буде відмова роботодавця у праці вагітній жінці або жінці-матері, яка бажає працевлаштуватися, чи зниження заробітної плати через те, що жінка вагітна або має дитину».⁹⁵

Згідно ст. 26 КЗпП України вагітним жінкам заборонено встановлювати випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається. В той же час норма частини другої ст. 2 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» надає роботодавцю таку можливість. На нашу думку, на вагітних жінок доцільно було б зробити виняток з урахуванням їхнього становища. Адже випробування обумовлює строкові трудові відносини до трох місяців, якщо інше не встановлено законодавством України, а в окремих випадках, за погодженням з відповідним виборним органом первинної профспілкової організації, - шести місяців. (ст. 27 КЗпП України). Також випробувальний строк для вагітної жінки несе ризик посиленого нервового напруження, оскільки відповідно до ст. 28 КЗпП України, як роботодавець встановить невідповідності працівника займаній посаді, на яку його прийнято, або виконуваній роботі, то він має право протягом строку випробування звільнити такого працівника, письмово попередивши його про це за три дні.

2.2.2. Гарантії для вагітних працівниць під час дії трудового договору. Робочий час і час відпочинку

В умовах воєнного стану суттєвих змін зазнали положення, які регламентують режим роботи та відпочинку працівника. Зокрема, це збільшення

⁹⁵ Конопельцева О.О., Семенченко Т.В., Чебан Ю.В. Щодо питання правового регулювання праці жінок, пов'язаної з материнством. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2021. С. 334.

тривалості робочого часу, можливість скорочення тривалості щотижневого безперервного відпочинку до 24 годин тощо. Єдиною категорією працівників, щодо якої встановлені винятки з визначених правил є неповнолітні особи. Вважаємо, що доцільно віднести сюди також вагітних жінок і передбачати у частині 8 ст. 6 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», що норми частин першої, другої та п'ятої цієї статті не застосовуються до праці неповнолітніх та вагітних працівниць.

Натомість зберігають чинність у повному обсязі положення ст. 56 КЗпП України щодо встановлення неповного робочого часу. Зокрема, на прохання вагітної жінки роботодавець зобов'язаний встановлювати їй неповний робочий день або неповний робочий тиждень. Оплата праці в цих випадках провадиться пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку.

Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» дозволяє за згодою вагітною жінки працювати у нічний час. (ст. 8 закону). Відповідно до ст. 54 КЗпП України нічним вважається час з 10 години вечора до 6 години ранку. Однак, вагітній жінці потрібно знати, що в умовах воєнного стану скасовано скорочення роботи в нічний час на одну годину і не зрівнюється з денною роботою в тих випадках, коли це необхідно за умовами виробництва, зокрема у безперервних виробництвах, а також на змінних роботах при шестиденному робочому тижні з одним вихідним днем.

В умовах воєнного стану не скасовано заборону залучення вагітних жінок до надурочних робіт, яка передбачена ст. 65 КЗпП України. Зі змісту ст. 60-1 та ст. 60-2 цього акту випливає, що роботодавець повинен надати дистанційну чи надомну роботу вагітній працівниці, якщо якщо це можливо, зважаючи на виконувану роботу, та роботодавець має для цього відповідні ресурси та засоби. Аналогічний імператив встановлений щодо заборони направлення у відрядження вагітних жінок. (ст. 174 КЗпП України).

Зміна умов трудового договору вагітної працівників в порядку переведення також суттєво змінилася в умовах воєнного стану. Зокрема

допускається переведення без згоди працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, якщо така робота не протипоказана працівникові за станом здоров'я. Підставами визначено як відвернення або ліквідації наслідків бойових дій, а також інших обставин, що ставлять або можуть становити загрозу життю чи нормальним життєвим умовам людей. Зрозуміло, що заборонене переведення на роботу в іншу місцевість, на території якої тривають активні бойові дії.

Також змінено строки повідомлення працівника про зміну істотних умов праці. Зокрема, скасовано мінімальний строк – за два місяці до внесення таких змін, натомість повідомлення працівника здійснюється не пізніше як до запровадження таких умов. (ст. 3 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану»).

Однак, заборонено тимчасово переводити на іншу роботу вагітних жінок без їх згоди. Мова йде про відвернення або ліквідації наслідків стихійного лиха, епідемій, епізоотій, виробничих аварій, а також інших обставин, які ставлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей. (ст. 33 КЗпП України).

Також є окрема стаття, яка стосується переведення на легшу роботу вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. Зокрема, згідно ст. 178 КЗпП України вагітним жінкам відповідно до медичного висновку знижуються норми виробітку, норми обслуговування або вони переводяться на іншу роботу, яка є легшою і виключає вплив несприятливих виробничих факторів, із збереженням середнього заробітку за попередньою роботою. До вирішення питання про надання вагітній жінці відповідно до медичного висновку іншої роботи, яка є легшою і виключає вплив несприятливих виробничих факторів, вона підлягає звільненню від роботи із збереженням середнього заробітку за всі пропущені внаслідок цього робочі дні за рахунок підприємства, установи, організації.

Визначення поняття «легша робота» у трудовому законодавстві немає. Зокрема, на думку авторського колективу наукової статті (у складі О.О. Конопельцева, Т.В. Семенченко, Ю.В. Чебан) «легшу роботу можна розуміти як ту, яку зможе виконати особа, що відповідно до медичного висновку має певні особливості свого фізичного стану, що виключає в подальшому можливий негативний вплив на її здоров'я».⁹⁶

Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» знижує гарантійний рівень в частині надання відпусток. Зокрема, згідно ст. 12 цього акту у період дії воєнного стану надання працівнику щорічної основної відпустки за рішенням роботодавця може бути обмежено тривалістю 24 календарні дні за поточний робочий рік. Якщо тривалість щорічної основної відпустки працівника становить більше 24 календарних днів, надання не використаних у період дії воєнного стану днів такої відпустки переноситься на період після припинення або скасування воєнного стану. Також збережене право вагітної працівниці приєднати за її заявою до відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами щорічну відпустку незалежно від тривалості її роботи в поточному робочому році. (ч. 2 ст. 20 Закону України «Про відпустки» від 15.11.1996 № 504/96-ВР).⁹⁷

Однак, навіть якщо вагітна працівниця залучена до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури, роботодавець не може відмовити їй у наданні відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. При цьому до стажу роботи, що дає право на щорічні додаткові відпустки (стаття 76 КЗпП України), зараховуються час роботи вагітних жінок, переведених на підставі медичного висновку на легшу роботу, на якій вони не зазнають впливу несприятливих виробничих факторів.(ст. 82 КЗпП України).

⁹⁶ Конопельцева О.О., Семенченко Т.В, Чебан Ю.В. Щодо питання правового регулювання праці жінок, пов'язаної з материнством. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2021. С. 335.

⁹⁷Про відпустки : Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>

За змістом положень Закону України «Про професійний розвиток працівників» від 12.01.2012 р. № 4312-VI вагітні працівниці також належать до категорії осіб, які не підлягають атестації, тобто не здійснюється оцінка їхнього професійного рівня на відповідність кваліфікаційним вимогам і посадовим обов'язкам, не проводиться оцінка їх професійного рівня.⁹⁸

2.2.3. Гарантії при припинення трудового договору з вагітною працівницею в умовах воєнного стану

Згідно до положень пункту 2 статті 8 Європейської соціальної хартії (переглянутої), відповідно до якого Україна взяла на себе зобов'язання вважати обов'язковими названі статті та пункти частини II Хартії, незаконним вважається звільнення роботодавцем жінки в період її вагітності

Визначальний гарантій рівень зосереджений у положеннях ст. 184 КЗпП України, де встановлено заборонено звільнення вагітних жінок. Це положення не скасоване нормами ст. 5 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», де передбачено також, що у період дії воєнного стану допускається звільнення працівника з ініціативи роботодавця у період його тимчасової непрацездатності, а також у період перебування працівника у відпустці (крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку) із зазначенням дати звільнення, яка є першим робочим днем, наступним за днем закінчення тимчасової непрацездатності, зазначеним у документі про тимчасову непрацездатність, або першим робочим днем після закінчення відпустки.

Також зазначимо, що ст. 38 КЗпП України визнає вагітність поважною причиною, яку працівниця вказує у заяві і, яка не дає можливості продовжувати особі виконувати свої трудові обов'язки. Тоді трудові відносини припиняються

⁹⁸Про професійний розвиток працівників: Закон України від 12.01.2012 № 4312-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text>

за власним бажанням працівника у строк, який визначений у заяві вагітної працівниці.

Згідно ст. 179 КЗпП України звільнення вагітних з ініціативи роботодавця не допускається, крім випадків повної ліквідації підприємства, установи, організації, коли допускається звільнення з обов'язковим працевлаштуванням. Обов'язкове працевлаштування зазначених жінок здійснюється також у випадках їх звільнення після закінчення строкового трудового договору. На період працевлаштування за ними зберігається середня заробітна плата, але не більше трьох місяців з дня закінчення строкового трудового договору.

Заборона звільнення вагітних жінок поширюється тільки на випадки, коли припинення трудових відносин відбувається з ініціативи роботодавця. Зокрема, Верховний Суд зазначає, що указана норма встановлює пряму заборону на розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця, проте така норма унеможлиблює припинення трудових відносин із зазначеною категорією працівників взагалі. Підстави для припинення розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця визначені статтею 40 КЗпП України, а додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця з окремими категоріями працівників за певних умов - статтею 41 КЗпП України. Отже, гарантії, передбачені законодавством щодо заборони звільнення вагітних жінок не можуть бути поширені на випадки припинення трудового договору відповідно до пункту 1 статті 36 КЗпП України, оскільки між працівником та власником досягнута угода про розірвання трудових відносин, законом не допускається одностороння відмова працівника від досягнутої домовленості.(постанова Верховного Суду від 01.09.2021 р. у справі № 202/3682/18).⁹⁹

На теренах пострадянського простору не має єдиного законодавчого підходу щодо встановлення правових гарантії для вагітних жінок по завершення чинності трудового договору укладеного на певний строк. У деяких

⁹⁹ Судова справа № 202/3682/18 від 01.09. 2021. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99459332>

країнах утвердилися норми прорадянського спрямування. Зміст яких полягає у тому, що такій категорії гарантується роботодавцем обов'язкове працевлаштування. (наприклад Республіки Узбекистан¹⁰⁰).

Подібність правового регулювання обох країн свідчить про те, що у цій країні теж припинення трудового договору з вагітними жінками з ініціативи роботодавця не допускається, крім випадків повної ліквідації підприємства, коли припинення трудового договору допускається з обов'язковим працевлаштуванням. Проте важливою відмінністю, є вказівка в трудовому законодавстві Республіки Узбекистан, що працевлаштування зазначених жінок здійснюється місцевим органом по праці із забезпеченням у період працевлаштування відповідних соціальних виплат, встановлених законодавством. Обов'язкове працевлаштування жінок здійснюється роботодавцем також у випадках припинення трудового договору у зв'язку із закінченням його строку, коли вагітна жінка протягом трьох місяців після закінчення дії строкового трудового договору отримує повний обсяг своєї заробітної плати, а не його частину.

Відтак можна зробити висновок, що в українському законодавстві чітко строки та порядок виконання цього зобов'язання законодавством не встановлені, проте за жінкою зберігається певний розмір заробітку не більше ніж протягом трьох місяців після закінчення строкового трудового договору. В такий спосіб законодавець по суті стимулює активність роботодавця до пошуку нової роботи.

Як зазначає Вареник О. С. у своєму дисертаційному дослідженні «Правове регулювання порядку припинення трудового договору за законодавством України «закріплюючи подібні гарантійні норми для певних категорій працівників, закон замість справжнього захисту здійснює так званий «антизахист». Роботодавці усіляко намагаються уникнути працевлаштування молодих жінок та жінок, які мають дітей, адже простіше знайти причину для

¹⁰⁰ Трудовий кодекс Республіки Узбекистан від 21.12.1995. URL : <http://lex.uz/docs/145261>

обґрунтованої відмови у прийнятті на роботу в процесі працевлаштування, ніж потім шукати (створювати) вільне робоче місце для такого пільгового працівника».¹⁰¹

Зміст гарантії у тому, що звільнення є можливим лише у випадку повної ліквідації підприємства, установи, організації. Верховний Суд трактує повну ліквідацією юридичної особи як ліквідацію, тобто припинення всіх прав і обов'язків юридичної особи без визначення правонаступника. (постанова Верховного Суду від 26.07. 2019 р. у судовій справі № 826/8797/15).¹⁰²

Ліквідація юридичної особи здійснюється з дотриманням ліквідаційної процедури, де створена ліквідаційна комісія (ліквідатор) відповідно до законодавства про працю здійснює звільнення працівників юридичної особи, що припиняється. (ч. 5 ст. 111 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV).¹⁰³ Аналогічно ліквідаційна комісія (ліквідатор) виконує обов'язки роботодавця в частині обов'язкового працевлаштування.

Під реорганізацією юридичної особи розуміють припинення юридичної особи з переходом прав та обов'язків до іншої особи (правонаступника) в порядку загального правонаступництва (стаття 104 Цивільного кодексу України). При цьому, згідно з ч. 4 ст. 36 КЗпП України у разі реорганізації (злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення) підприємства, установи, організації дія трудового договору працівника продовжується. Таким чином, обов'язок працевлаштування зазначеної у статті 184 КЗпП України категорії жінок може бути покладено на роботодавця лише у випадку реорганізації юридичної особи, коли права та обов'язки юридичної особи переходять до

¹⁰¹ Вареник О.С. Правове регулювання порядку припинення трудового договору за законодавством України. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2018. С.154. URL : https://scc.knu.ua/upload/iblock/fc4/dis_Varenyk%20O,S..pdf

¹⁰² Судова справа № 826/8797/15 від 26.07. 2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83271990>

¹⁰³ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

іншої особи внаслідок правонаступництва. (постанова Верховного Суду № 199/742/17 від 23.12. 2019 р.).¹⁰⁴

У випадку, якщо роботодавець-юридична особа визнана банкрутом, то після визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури ліквідатор повідомляє обов'язко повідомленням про таке вивільнення державного центру зайнятості, на який законом покладено обов'язок їх працевлаштування.(постанова Верховного Суду у судовій справі № 911/3259/16 від 24.04.2018 р.).¹⁰⁵

Одним з найновіших рішень Верховного Суду з цього питання стосується обов'язкового працевлаштування одиноких матерів. Зокрема, Верховний Суд щераз підтвердив свою правову позицію, що працевлаштування шляхом надання пропозицій вакантних посад не є виконанням роботодавцем свого обов'язку, який передбачений ч.3 ст. 184 КЗпП України. Відтак на працівника поширюються не загальні вимоги щодо працевлаштування, встановлені для всіх працівників ч. 2 ст. 4, ч.3 ст. 49-2 КЗпП України, а спеціальні гарантії, визначені ст 184 КЗпП України щодо неможливості звільнення таких осіб. (Судова справа № 337/2370/19 від 20.09.2023 р.).¹⁰⁶

Однак раніше у п. 9 своїй постанові «Про практику розгляду трудових спорів» від 06.11.1992 р. № 9 Пленум Верховного Суду України вказав, що не може бути визнано, що роботодавець виконав цей обов'язок по працевлаштуванню, якщо працівниці не була надана на тому ж або на іншому підприємстві (в установі, організації) інша робота або запропонована робота, від якої вона відмовилась з поважних причин (наприклад, за станом здоров'я).¹⁰⁷

¹⁰⁴ Судова справа № 199/742/17 від 23.12.2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86607203>

¹⁰⁵ Судова справа № 911/3259/16 від 24.04.2018. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73896765>

¹⁰⁶ Судова справа № 337/2370/19 від 20.09.2023. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113654692>

¹⁰⁷ Про практику розгляду судами трудових спорів : постанова Верховного Суду України від 06.11.1992 № 9. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92#Text>

Науковець Дума О. О. в частині пошуку шляхів удосконалення трудового законодавства в частині розірвання трудового договору у зв'язку з поновленням на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу, пропонує ч. 3 ст. 184 КЗпП України ще однією підставою звільнення вагітних жінок, а саме «звільнення у зв'язку із поновленням на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу, коли останнє допускається з виплатою вихідної допомоги, встановленої цим Кодексом».¹⁰⁸ Вважаємо такий підхід обґрунтованим з огляду на позицію Верховного Суду. Зокрема, він зазначив, КЗпП не містить визначення поняття "поновлення на роботі", як і не встановлює порядку виконання відповідного рішення. Належним виконанням судового рішення про поновлення на роботі слід вважати видання власником про це наказу, що дає можливість працівнику приступити до виконання своїх попередніх обов'язків. Виконання рішення вважається закінченим із моменту фактичного допуску працівника, поновленого на роботі рішенням суду, до виконання попередніх обов'язків на підставі відповідного акта органу, який раніше прийняв незаконне рішення про звільнення працівника. (постанова Верховного Суду від 17.06.2020 р. у справі № 521/1892/18).¹⁰⁹

Обов'язкове працевлаштування зазначеної категорії працівників здійснюється також у випадках їх звільнення після закінчення строкового трудового договору. На період працевлаштування за ними зберігається середня заробітна плата, але не більше трьох місяців з дня закінчення строкового трудового договору. (ч. 3 ст. 184 КЗпП України).

Однак при невиконанні власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом протягом трьох місяців обов'язку по працевлаштуванню звільненого працівника за п. 2 ч. 1. ст. 36 КЗпП України (зокрема, одиноких матерів при наявності дитини з інвалідністю) за заявою

¹⁰⁸ Дума О. О. Колізії, що виникають під час звільнення за п. 6 ст. 40 КЗпП України *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія ПРАВО. Випуск 49. Том 1. 2018. С. 216.*

¹⁰⁹ Судова справа № 521/1892/18 від 17.06.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90111466>

такої особи може вирішуватися спір не про поновлення на роботі, а про виконання зобов'язання по працевлаштуванню. Невиконання підприємством (установою, організацією), яке провело звільнення, обов'язку по працевлаштуванню протягом трьох місяців є підставою для покладення на нього відповідно до частини другої статті 232 КЗпП України обов'язку надати на цьому або іншому підприємстві роботу, яку може виконувати працівниця, а не про поновлення на попередній роботі. (постанова Верховного Суду у справі № 442/5679/22 від 19.07.2023 р.).¹¹⁰

В Україні відповідно до ст. 184 КЗпП України право розірвати строковий трудовий договір з вагітною жінкою роботодавець набуває після спливу його чинності з обов'язковим працевлаштуванням працівника. За весь час пошуку роботи, але не більше ніж протягом трьох місяців за працівником зберігається середня заробітна плата.

Беручи до уваги зміст ч. 2. ст. 3 та ст. 17 Закону України «Про відпустки» вагітній жінці надається в обов'язковому порядку соціальна відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами тільки на підставі медичного висновку незважаючи на строковість її трудових правовідносин. При цьому законодавець уточнив, що йдеться про невикористану відпустку, на яку вона має право. У такому випадку, прив'язка припинення трудового договору буде до моменту закінчення відпустки. Однак, щоб її оформити, працівниця повинна перебувати у статусі працівника, а роботодавець на момент видання наказу про звільнення повинен би бути проінформований про вагітність працівниці.

По різному у правовій літературі вирішується питання працевлаштування працівників у випадку ліквідації роботодавця. Зокрема, науковець В. Ф. Пузирний у своєму дисертаційному дослідженні вважає, що обов'язок працевлаштування працівників, що мають додаткові гарантії у разі їх звільнення з ініціативи роботодавця покласти на спеціально уповноважені державні органи (державну службу зайнятості, органи праці та соціального

¹¹⁰ Судова справа № 442/5679/22 від 19.07.2023. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112370134>

захисту населення).¹¹¹ Натомість вчена І. А. Іоннікова¹¹² пропонує визначити єдиним випадком, коли допускається звільнення з ініціативи роботодавця ліквідація юридичної особи, при цьому основним залишається обов'язкове їх працевлаштування. Разом з тим, припинення підприємницької діяльності фізичної особи до уваги автором не береться до уваги. Науковець О. А. Ситницька акцентує увагу на тому, що роботодавець виконав свій обов'язок «з моменту фактичного приступлення особи до нової роботи».¹¹³ Водночас, доцільно співвіднести таке твердження саме з укладенням нового трудового договору, тому що нова робота передбачає виконання нової трудової функції.

Отже обов'язкове працевлаштування передбачає не пропонування працівнику іншої роботи, а саме укладення нового трудового договору, який би і слугував документальним підтвердженням факту працевлаштування особи. Відповідно спроба працевлаштування якщо слідувати букві закону не є виникненням індивідуально-трудова правовідносин з роботодавцем.

Зауважимо, що вчена Ситницька О. А.¹¹⁴ критично оцінює дієвість цього правового механізму, вважаючи, що ефективність правової гарантії визначалося б вищим розміром вихідної допомоги для даної категорії громадян. Основний аргумент зводиться до того, що сучасний роботодавець позбавлений можливості працевлаштувати працівника до іншого роботодавця.

Натомість науковець О. В. Пожарова¹¹⁵ співвідносячи норми міжнародного законодавства у сфері охорони материнства та трудового

¹¹¹ Пузирний В. Ф. Правове регулювання праці осіб, які вимагають особливого захисту : автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса. 2006. 21 с.

¹¹² Іоннікова І. А. Правове регулювання розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця : автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків. 2004. 19 с .

¹¹³ Ситницька О. А. Правове регулювання порядку розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця. Правове регулювання порядку розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця. *Правничий часопис Донецького університету*. 2014. № 1-2. С. 14. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pchdu_2014_1-2_5

¹¹⁴ Ситницька О. А. Правове регулювання порядку розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця. Правове регулювання порядку розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця. *Правничий часопис Донецького університету*. 2014. № 1-2. С. 16. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pchdu_2014_1-2_5

¹¹⁵ Пожарова О. В. Охорона материнства за трудовим законодавством України : автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2014. 22 с.

законодавства України зазначає, що у випадку припинення строкового трудового договору з особливими категоріями міжнародний стандарт не передбачає звільнення з обов'язковим працевлаштуванням. Однак йдеться тільки про вагітних жінок, в яких закінчилася трудові правовідносини. Відповідно роботодавець зобов'язаний їх продовжити принаймні на один місяць після закінчення тривалості відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, строки якого регламентовані за законодавчому рівні. Також науковець вважає, що продовження строків має відбуватися за письмовою заявою жінки з поданням медичної довідки, що підтверджує вагітність. Більше того, вагітна жінка повинна її подавати роботодавцю за запитом, але не частіше ніж 1 раз на 3 місяці. На додаток автор пропонує новели для вирішення питання у тому випадку, коли вагітність з різних причин закінчилася до початку відпустки. Зокрема, запропоновано можливість звільнити її не раніше тижневого строку після закінчення періоду тимчасової непрацездатності, відпустки або в інших випадках. Щоправда про які випадки автор уваги не акцентує. Отже автора вважає, що у таких випадках закінчення тижневого строку після зазначених обставин обумовить закінчення її строкового трудового договору.

Таким чином можна зробити висновок, що закінчення строку трудового договору має бути обов'язком для роботодавця для його продовження у випадку періоду вагітності та пологів працівниці. Тому що працевлаштування такої жінки практично є неможливим з огляду на її стан здоров'я.

З прийняттям Директиви ЄС Директива Ради № 92/85/ЄЕС від 19 жовтня 2021 р. про встановлення заходів із заохочення поліпшення безпеки та гігієни праці вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, чи годувальниць працівниця зобов'язана інформувати роботодавця про свій стан, оскільки тільки у такому випадку вона набуває статусу вагітного працівника. В Ірландії, Португалії та Люксембургу встановлено письмова форма

повідомлення роботодавця, а в Австрії жінка повідомляє також інспекцію праці.¹¹⁶

Зміст ст. 10 цього міжнародного документа дає підстав для висновку, що заборона на звільнення триває з початку вагітності до закінчення безперервної відпустки по вагітності та пологах, мінімальний строк якої 14 тижнів. Винятки можуть бути визначені на рівні законодавчої практики кожної країни, однак не можуть бути пов'язані зі станом здоров'я жінки.

Зокрема, у трудовому законодавстві країн Прибалтики (Латвія, Естонія) та Молдові встановлено лаконічну за змістом норму, яка забороняє звільняти вагітних жінок. При цьому не має значення, який вид трудових правовідносин має місце. Проте, у Республіці Литві вагітна жінка, трудовий договір якої закінчився може бути звільнена.¹¹⁷

В інших країнах (Хорватія) неможливість розірвати трудові правовідносини з вагітною жінкою зумовлена наявністю встановленого законодавством періоду, протягом якого існує заборона звільнення. У Республіці Хорватії тривалість заборони складає 15 денний строк після закінчення обставин, які не давали жінці виконувати об'єктивно свою трудову функцію.

Однак звільнення буде незаконним при наявності двох різних умов :

1) коли на дату звільнення роботодавець буде обізнаним з означеними обставинами.

2) якщо протягом 15 днів після отримання повідомлення про припинення трудових правовідносин працівник повідомить про них роботодавця з поданням документів, які підтверджують у встановленому порядку відповідні факти.¹¹⁸

¹¹⁶ Report from the Commission on the implementation of council directive 92/85/eec of 19 october 1992 on the introduction of measures to encourage improvements in the health and safety at work of pregnant workers and workers who have recently given birth or are breastfeeding. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1534449884214&uri=CELEX:51999DC0100>

¹¹⁷ Там само.

¹¹⁸ Трудовий кодекс Хорватії від 21.09.2004. Labour Act of 15 July 2014. URL: <http://www.mrms.hr/wp-content/uploads/2012/11/labour-act.pdf>

Науковець Шишлюк В. Р. зазначає, що за законодавством Польщі роботодавець не може припинити трудові правовідносини з вагітною жінкою, однак строк вагітності обчислюється не з моменту зачаття (як в Україні) і тільки після третього місяця вагітності.¹¹⁹

Аналізуючи ст. 177 § 1 Трудового Кодексу Республіки Польщі можна прийти ще до одного висновку. Вагітність та період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами унеможливають розірвання трудового договору роботодавцем. Але є винятки – це підстави, які визначають причини, що виправдовують розірвання договору без попереднього повідомлення за умови згоди профспілкового комітету. Проте, за законодавством Польщі ці норми не поширюються на працівників, строк випробування яких не перевищує одного місяця.

У цій країні, коли строк закінчення трудового договору з вагітною жінкою припадає на третій місяць вагітності, то продовжується до дня пологів, окрім випадків, коли йдеться про виконання обов'язків тимчасово відсутнього працівника.¹²⁰

У Республіці Казахстан (ст. 52-54 Трудового кодексу Республіки Казахстан) тривалість відпустки по догляду за дитиною обумовлює період заборони на звільнення такої жінки. Щоправда є певні обмеження. Так трудовий договір буде продовжений лише у тому випадку, коли його тривалість становила не менше одного року і при цьому не йдеться про заміщення тимчасово відсутньої посади. Правового значення набуває і тривалість вагітності, яка має становити не менше ніж 12 тижнів.¹²¹

¹¹⁹ Шишлюк В.Р. Припинення трудового договору за законодавством України і Польщі: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2017. 23 с.

¹²⁰ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy. Dz. U. z 1974 r. Nr 24, poz. 141. URL : <https://gratka.pl/regiopraca/portal/prawo/ustawy/kodeks-pracy-dzial-viii-uprawnienia-pracownikow-zwiazane-z-rodzicielstwem-83>

¹²¹ Трудовой кодекс Республики Казахстан від 15.05. 2007 № 252-III. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38910832#pos=113;-42&sdoc_params=text%3D%25D0%25B1%25D0%25B5%25D1%2580%25D0%25B5%25D0%25BC%25D0%25B5%25D0%25BD%25D0%25BD%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D38910832%26spos%3D1%26tSynonym%3D0%26tShort%3D1%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=7

Науковиця Т.А. Занфірова у своєму докторському дослідженні «Свобода праці в трудовому праві України» наголошує, що «збиткове звільнення працівника як порушення його свободи праці налогічним чином оцінюється, наприклад, і грецьким законодавцем. Разом з тим, грецьке трудове законодавство в цьому питанні приділяє найбільшу увагу саме захисту від незаконного звільнення представників найменш захищених на побутовому рівні категорій громадян. Так, у ст. 36 (1) Закону Республіки Греція «Реформування трудової інспекції, механізми соціального забезпечення та інші положення» 2011 року, де забороняється та визнається повністю недійсним розірвання трудового договору або припинення трудових відносин з працюючою жінкою з ініціативи роботодавця під час її вагітності та протягом 18 місяців після пологів або більш тривалого періоду в разі її відсутності у зв'язку з захворюванням внаслідок вагітності або пологів (за винятком випадків, коли є серйозна причина для припинення трудового договору)»¹²².

2.3. Правові засади захисту прав вагітних працівниць через призму судової практики Суду Європейського Союзу

Передусім огляд рішень Суду Європейського Союзу на предмет застосування директив Європейського Союзу законодавством країн Європейського Союзу доцільно розпочати з такої важливої проблематики як відмова від укладення трудового договору. Центральне місце тут посідає Директива Ради 6/207/ЄЕС від 09.02.1976 р. про впровадження принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок як щодо доступу до роботи, професійного навчання та просування по службі, а також умов праці.

Зі змістом статей п.1. ст. 1, п. 1 ст.2 та п.1 ст.3 Директиви Ради 6/207/ЄЕС про впровадження принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок як щодо доступу до роботи, професійного навчання та просування по службі, а також

¹²² Занфірова Т.А. Свобода праці в трудовому праві України. дис...канд.юрид.наук. Київ, 2017. 499 с. URL : https://scc.knu.ua/upload/iblock/aa0/dis_Zanfirova%20T.%20A._new.pdf

умов праці в основі гендерної рівності покладено принцип рівного ставлення, який означає, що не повинно бути жодної дискримінації за ознакою статі, прямо чи опосередковано, зокрема, через сімейний чи подружнього стану. Застосування принципу рівного ставлення означає, що не повинно бути жодної дискримінації за ознакою статі в умовах, включаючи критерії відбору, для доступу до всіх робочих місць або посад, незалежно від сектора чи галузі діяльності, і до всіх рівнів професійна ієрархія.¹²³

Яскравим прикладом утвердження цього принципу у судовій практиці Європейського Союзу є спір, який виник між роботодавцем та вагітною жінкою у зв'язку з його відмовою у працевлаштуванні. Причиною звернення до суду було те, що вагітна жінка не погоджувалася з таким рішенням роботодавця, оскільки він посилався на обставини, які ще не настали та можуть виникнути у майбутньому. Суд не взяв до уваги, що прийняття на роботу вагітної працівниці може спричинити для нього негативні фінансові наслідки і зазначив, що «відмову у прийнятті на роботу через фінансові наслідки відсутності через вагітність слід розглядати як таку, що ґрунтується, по суті, на факті вагітності. Така дискримінація не може бути виправдана підставами, пов'язаними з фінансовими втратами, яких зазнав би роботодавець, який призначив вагітну жінку на час її відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами.¹²⁴

Водночас для правового аналізу правомірності звільнення вагітних жінок у країнах Європейського Союзу центральне місце посідає Директива Ради 92/85/ЄЕС від 19.10.1992 р. про вжиття заходів з поліпшення безпеки та охорони здоров'я на виробництві вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, або годують.

¹²³ Директива Ради 6/207/ЄЕС від 09.02.1976 про впровадження принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок як щодо доступу до роботи, професійного навчання та просування по службі, а також умов праці. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31976L0207>

¹²⁴ Judgment of the Court of 8 November 1990. Elisabeth Johanna Pacifica Dekker v Stichting Vormingscentrum voor Jong Volwassenen (VJV-Centrum) Plus. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61988CJ0177>

У ст. 10 цієї директиви передбачено, що з метою гарантії працівницям, визначеним статтею 2, реалізації їхніх прав на охорону безпеки та здоров'я, передбачених цією статтею, необхідно забезпечити, щоб:

1. держави-члени вжили необхідних заходів, спрямованих на заборону звільнення працівниць, визначених у статті 2, протягом строку від початку вагітності до кінця відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, визначених статтею 8 (1), крім виняткових випадків, не пов'язаних з їх станом, які дозволені національним законодавством та/або практикою, і якщо існує така вимога то тільки за умови, що відповідні компетентні органи надають свою згоду.

2. якщо працівниця, за визначенням статті 2, була звільнена протягом періоду, зазначеного у частині 1, то роботодавець має вказати обґрунтовані причини такого звільнення у письмовій формі.

3. держави-члени вжили необхідних заходів для захисту працівниць, визначених у статті 2, від наслідків звільнення, яке відповідно до частини 1 було незаконним.

У взаємозв'язку з п. 1 ст. 8 цього закону можна зробити висновок, що заборона звільнення вагітної працівниці поширюється на строк безперервну декретну не менший за 14 тижнів, який надається до та/або після пологів, відповідно до національного законодавства та/або практики.

Такий тривалій період на звільнення вагітної працівниці зумовлений можливістю настання шкідливих наслідків, які ризик звільнення може мати на фізичний і психічний стан жінок, які вагітні, нещодавно народили або годують груддю, включаючи особливо серйозний ризик того, що вагітні жінки можуть бути спонукані добровільно перервати свою вагітність.¹²⁵ Також варто додати, що вагітність є періодом, протягом якого можуть виникати розлади та ускладнення. примушування жінки проходити суворий медичний нагляд і, в

¹²⁵ Judgment of the Court (Sixth Chamber) of 29 May 1997. Handels- og Kontorfunktionærernes Forbund i Danmark, acting on behalf of Helle Elisabeth Larsson v Dansk Handel & Service, acting on behalf of Føtex Supermarked A/S. URL : <https://www.bailii.org/eu/cases/EUECJ/1997/C40095.html>

деяких випадках, повний відпочинок протягом усієї вагітності або її частини. Ті розлади та ускладнення, які можуть спричинити втрату працездатності, складають частину ризиків, притаманних стану вагітності, і, таким чином, є специфічною ознакою цього стану.¹²⁶

Зазначимо, що ст. 10 Директива ЄС 92/85/ЕЕС про вжиття заходів з поліпшення безпеки та охорони здоров'я на виробництві вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, або годують поширює свою дію на усіх вагітних жінок незалежно від того строку відносин найманої праці. Відповідно і особливих положень правового регулювання вона не містить. Разом з тим, прецедентна практика Європейського Союзу засвідчує той факт, що звільнення вагітної жінки ґрунтується не стільки на об'єктивній причині – закінчення дії строкового трудового договору, скільки на ознаках дискримінації з мотивів вагітності.

Ще минулого століття європейська судова практика постановила, що держави-члени Директиви Ради 76 /207/ЄЕС про реалізацію принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок щодо доступу до роботи, професійної підготовки та просування по службі, а також умов праці залишають за собою право зберігати або запроваджувати положення, спрямовані на захист жінок у зв'язку з «вагітністю та материнством», адже стаття 2(3) Директиви 76/207 визнає легітимність з точки зору принципу рівного ставлення, по-перше, щодо захисту біологічного стану жінки під час і після вагітності та, по-друге, щодо захисту особливих стосунків між жінкою та її дитиною протягом періоду, який слідує за вагітністю та пологами.¹²⁷

Зокрема, застосувавши п. 1 ст. 2 разом із п. 1 ст. 5 Директиви Ради 76 /207/ЄЕС про реалізацію принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок щодо доступу до роботи, професійної підготовки та просування по службі, а також

¹²⁶ Court of Justice of the European Communities (including Court of First Instance Decisions) >> Brown (Social policy) [1998] EUECJ C-394/96 (30 June 1998). URL: <http://www.bailii.org/eu/cases/EUECJ/1998/C39496.html>

¹²⁷ Judgment of the Court of 12 July 1984. Ulrich Hofmann v Barmer Ersatzkasse. URL : <https://www.bailii.org/eu/cases/EUECJ/1984/R18483.html>

умов праці Суд Європейського Союзу вважає, що ці положення забороняють звільнення працівника, який прийнятий на роботу на необмежений термін для заміни іншої співробітниці під час її відпустки по вагітності та пологах, і яка не може повноцінно виконувати свою трудову функцію, оскільки невдовзі після прийняття на роботу вона сама виявилася вагітною.

В обґрунтуванні свого позову працівниця зазначила, що вагітність жодним чином не можна порівняти з патологічним станом і тим більше з неможливістю працювати з не медичних причин, обидві з яких є ситуаціями, які можуть виправдати звільнення жінки без дискримінації за ознаками статі.

За результатами розгляду справи Суд Європейського Союзу прийшов до висновку, що «звільнення вагітної жінки, прийнятої на роботу на невизначений термін, не може бути виправдане підставами, пов'язаними з її нездатністю виконати основну умову її трудового договору. Для роботодавця наявність працівника обов'язково є умовою належного виконання трудового договору. Проте захист, наданий законодавством Співтовариства жінці під час вагітності та після пологів, не може залежати від того, чи є її присутність на роботі під час вагітності та пологів важливою для належного функціонування підприємства, на якому вона працює. Будь-яке протилежне тлумачення зробить положення директиви неефективними.»¹²⁸

У світлі проблеми надання інформації роботодавцю працівницею про наявність вагітності доречно звернутися до законодавства Німеччини. Ця країна вирізняється одним з найвищих у Європі рівнем забезпечення трудових прав вагітних жінок. Зокрема, відповідно до низки положень Закону про охорону материнства, працівниця повинна повідомити свого роботодавця про свою вагітність і очікуваний день пологів, як тільки вона дізнається, що вона вагітна. На вимогу роботодавця вагітна жінка повинна пред'явити медичну довідку або довідку акушерки або фельдшерки як підтвердження вагітності. Довідка про вагітність повинна містити передбачуваний день пологів.

¹²⁸ Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 14 July 1994. Carole Louise Webb v EMO Air Cargo (UK) Ltd. URL: <https://www.bailii.org/eu/cases/EUECJ/1994/C3293.html>

Роботодавець не може дозволити вагітній жінці займатися будь-якою діяльністю або піддавати її роботі в умовах, в яких вона зазнає або може піддаватися впливу небезпечних речовин (перелік яких закріплений законодавчо) до такого ступеня, що це становить безвідповідальний ризик для неї або її дитини. Безвідповідальний ризик означає, що вагітна жінка виконує діяльність або піддається умовам праці, в яких вона піддається або може піддаватися впливу таких небезпечних речовин.¹²⁹

Власне ці положення німецького законодавства стали предметом перевірки на відповідність нормам Директиви Ради 76 /207/ЄЕС про реалізацію принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок щодо доступу до роботи, професійної підготовки та просування по службі, а також умов праці та Директиви Ради 92/85/ЄЕС про вжиття заходів з поліпшення безпеки та охорони здоров'я на виробництві вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, або годують.

Зокрема, на думку працівниці, яка працювала медсестрою обов'язок жінки оголосити про свою вагітність перед початком нової роботи є дискримінацією щодо неї за ознакою статі. Натомість роботодавець (медична установа) наполягала на факті доведення до її відома цієї важливою обставини, оскільки жінка працювала у медицині і це може спричинити негативний вплив на неї шкідливих факторів та й повноцінно тепер вона не зможе виконувати свої обов'язки.

Натомість Суд Європейського Суду посилався на положення ст. 5 Директиви 92/85 про вжиття заходів з поліпшення безпеки та охорони здоров'я на виробництві вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, або годують, яка дозволяє роботодавцю, якщо існує ризик для безпеки чи здоров'я працівниці, або негативний вплив на її вагітність чи годування груддю, тимчасово коригувати умови праці або години роботи або, якщо це неможливо, перевести працівника на іншу роботу або, в крайньому випадку, надати йому відпустку. Відтак, оскільки роботодавець не може враховувати вагітність працівниці при

¹²⁹ Gesetz zum Schutz von Müttern bei der Arbeit, in der Ausbildung und im Studium (Mutterschutzgesetz - MuSchG). Vom 23. Mai 2017 (BGBl. I S. 1228). URL : https://www.gesetze-im-internet.de/muschg_2018/___11.html

застосуванні умов праці, вона не зобов'язана повідомляти роботодавця про свою вагітність.¹³⁰

Для порівняння в Україні вагітним жінкам відповідно до медичного висновку знижуються норми виробітку, норми обслуговування або вони переводяться на іншу роботу, яка є легшою і виключає вплив несприятливих виробничих факторів, із збереженням середнього заробітку за попередньою роботою. (ст. 178 КЗпП України). Хоч ані переліку ані визначення поняття «легша робота» в українському законодавстві немає. Однак вочевидь цей термін потрібно розглядати у розрізі відсутності несприятливих виробничих факторів, щоправда які саме з них – теж залишає законодавець без відповіді.

Повертаючись до предмету дослідження, зауважимо, що Директива Ради 92/85/ЄЕС про вжиття заходів з поліпшення безпеки та охорони здоров'я на виробництві вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, або годують встановлює захищений період від звільнення вагітної працівниці, який розпочинається від початку вагітності до кінця відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами. (ст. 10 документу).

З огляду на це у прецедентній практиці Суду Європейського Союзу сформувалося дві протилежні позиції.

Перша полягає у тому, що буквально тлумачення ст. 2 Директиви про вжиття заходів з поліпшення безпеки та охорони здоров'я на виробництві вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, або годують вказує на те, що працівниця повинна бути вагітною та вона повинна повідомити свого роботодавця про свій стан відповідно до національного законодавства та/або національної практики. Обидва елементи повинні бути присутніми, щоб працівницю вважали «вагітною працівницею» у розумінні цієї директиви про материнство.

¹³⁰ Court of Justice of the European Communities (including Court of First Instance Decisions) >> Busch (Social policy) [2003] EUECJ C-320/01 (27 February 2003). URL: <http://www.bailii.org/eu/cases/EUECJ/2003/C32001.html>

Інша позиція ґрунтується на тому твердженні, що ст. 2 Директиви про вжиття заходів з поліпшення безпеки та охорони здоров'я на виробництві вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили потрібно тлумачити тільки у взаємозв'язку зі ст. 10, яка акцентує увагу не на наданні інформації про наявність вагітності, а на початку її перебігу. Наприклад, у контексті заборони звільнення суд широко тлумачив вимогу щодо інформації. Таким чином, у справі «Даноса» він постановив, що процедурні вимоги не можуть позбавити суті особливого захисту жінок, передбаченого ст. 10 Директиви про материнство.¹³¹

Цілком поділяємо думку генерального адвоката Шармстона, яка висловлена по одній зі трудових справ, яка вирішувалася Судом Європейського Союзу. Зокрема він вважає, що тлумачення цих термінів потрібно здійснювати з врахуванням балансу інтересів працівника та роботодавця. Так заборона на звільнення не поширюється, якщо вагітна жінка не повідомить свого роботодавця про свою вагітність. Таке читання встановлює баланс на користь роботодавця. Альтернативою є надання пріоритету захисту працівниць «протягом періоду від початку їхньої вагітності до закінчення відпустки по вагітності та пологах», навіть якщо вони, можливо, ще не повідомили свого роботодавця про свій стан. Це читання встановлює баланс на користь вагітної працівниці.¹³²

Зокрема, в одному з рішень Суду Європейського Союзу було зазначено таке. «У той час як заборона звільнення, викладена в статті 10 Директиви 92/85, застосовується як до трудових договорів на невизначений період, так і до контрактів на визначений термін, не продовження такого контракту, коли він закінчується, як передбачено, не може розглядатися як звільнення,

¹³¹ Court of Justice of the European Communities (including Court of First Instance Decisions) >> Danosa (Social policy) [2010] EUECJ C-232/09 (11 November 2010). URL: <http://www.bailii.org/eu/cases/EUECJ/2010/C23209.html>

¹³² Court of Justice of the European Communities (including Court of First Instance Decisions) >> Porras Guisado (Social policy - Safety and health of pregnant workers... - Opinion) [2017] EUECJ C-103/16_O (14 September 2017). URL: http://www.bailii.org/eu/cases/EUECJ/2017/C10316_O.html

заборонене цим положенням. Проте, якщо не продовження строкового контракту мотивовано вагітністю працівниці, це є прямою дискримінацією за ознакою статі, що суперечить частині 1 статті 2 та частині 1 статті 3 Директиви Ради 76/207/ЄЕС про реалізацію принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок щодо доступу до роботи, професійної підготовки та просування по службі та умов праці».

Як зазначив Суд Європейського Союзу у пункті 20 свого рішення у справі *Webb v EMO Air Cargo* залишаючи за державами-членами право зберігати або запроваджувати положення, спрямовані на захист жінок у зв'язку з «вагітністю та материнством», стаття 2(3) Директиви 76/207 визнає легітимність, з точки зору принципу рівного ставлення, по-перше, захисту біологічного стану жінки під час і після вагітності та, по-друге, захисту особливих відносин між жінкою та її дитиною протягом періоду що настає після вагітності та пологів.¹³³

Слід нагадати, що статті 4(1) і 5 Директиви 92/85 гарантують особливий захист для вагітних жінок і жінок, які нещодавно народили або годують грудьми, щодо будь-якої діяльності, яка може становити певний ризик для їхньої безпеки чи здоров'я, або негативний вплив на вагітність або годування груддю.¹³⁴

У рішенні Суду Європейського Суду of 4 October 2001 у справі *Tele Danmark A/S v Handels- og Kontorfunktionærernes Forbund i Danmark* (НК) передбачено, що стаття 5(1) Директиви Ради 76/207/ЄЕС про впровадження принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок щодо доступу до роботи, професійного навчання та просування по службі, а також умов праці та статті 10 Директива Ради 92/85/ЄЕС про запровадження заходів для заохочення покращення безпеки та гігієни праці вагітних робітниць і робітниць, які

¹³³ Court of Justice of the European Communities (including Court of First Instance Decisions) >>Case C-32/93 *Webb v EMO Air Cargo* [1994] ECR I-3567. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61993CJ0032>

¹³⁴ Court of Justice of the European Communities (including Court of First Instance Decisions) >>Case C 320/01 *Busch* [2003] ECR I 2041. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62001CJ0320>

нещодавно народили дитину або годують груддю (десята окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви 89/391/ЄЕС) слід тлумачити як такі, що перешкоджають звільненню працівниці на підставі вагітності

- де вона була прийнята на роботу на певний термін;
- вона не повідомила роботодавця про свою вагітність, хоча їй було відомо про це під час укладення трудового договору;
- і через вагітність вона не могла працювати протягом значної частини терміну цього контракту.

При цьому той факт, що працівника найняло дуже велике підприємство, яке часто наймає тимчасових працівників, не має значення для може мати місце у виняткових випадках "і, у відповідних випадках, за умови, що компетентний орган дав свою згоду" статтю 10(1) Директиви 92/85 не слід тлумачити як таку, що накладає на держави-члени будь-які зобов'язання мати національний орган, який, виявивши винятковий випадок, що виправдовує звільнення такого працівника, дає свою згоду до рішення роботодавця про звільнення працівника.

135

Відтак можна зробити висновок, що Суд Європейського Союзу у своїх рішеннях був одностайним у тому, що Директива ЄС 92/85/ЄЕС про вжиття заходів з поліпшення безпеки та охорони здоров'я на виробництві вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, або годують не проводить розмежування між строковим трудовим договором і безстроковими відносинами найманої праці. Відповідно кожна жінка праві продовжити трудові правовідносини на період, протягом якого вона бажає реалізувати своє право на материнство.

Доречно додати, що вочевидь одним з найважливіших вочевидь стимулів до виконання обов'язку сторонами трудового договору щодо збереження роботи за вагітною працівницею є правові заходи впливу до правопорушника.

¹³⁵ Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 4 October 2001. *Tele Danmark A/S v Handels- og Kontorfunktionærernes Forbund i Danmark* (HK). URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62000CJ0109&qid=1690980083500>

У багатьох країнах, в Албанії, Данії, Бельгії, Аргентині, Еквадор тощо застосовується свого роду штраф у розмірі заробітної плати за певний проміжок часу. Наприклад, в Албанії, Аргентині та Еквадорі розмір компенсації співрозмірний річному заробітку працівника. У Данії тривалість компенсаційної виплати коливається від 39 до 78 тижнів, в залежності від виду виконуваної роботи або займаної посади. У Бельгії тривалість виплати штрафних санкції досягає шести місяців.¹³⁶

Не можна оминувати увагу і ту обставину, що на момент звільнення жінка була вагітною, але не повідомила про це свого роботодавця. Причина не має суттєвого значення, адже позиція найважливішої директиви про материнство для країн Європейського Союзу ґрунтується на наявності вагітності, але її інформації про неї. Прикладом правового регулювання може слугувати Велике Герцогство Люксембург. У Книга III, розділ III, Кодексу законів про працю цієї країни є глава VII під назвою «Заборона звільнення», стаття L. 337-1 якої говорить, що роботодавець не може повідомляти працівницю про припинення її трудових відносин або, у відповідних випадках, викликати її на попередню співбесіду, якщо вона має медичне свідоцтво про вагітність, або протягом 12 тижнів після пологів. Якщо повідомлення про припинення трудових відносин було надано до того, як вагітність була підтверджена лікарем, працівниця може протягом восьми днів після повідомлення про звільнення надати докази свого стану у формі довідки, надісланої рекомендованою поштою.¹³⁷

Варто також зазначити, що досягнення репродуктивної медицини теж можуть впливає на трудові відносини у країнах Європейського Союзу. Зокрема, відповідно до Параграф 10 Закону про охорону материнства (Mutterschutzgesetz, «MSchG») Республіки Австрії передбачає, що працівниці не

¹³⁶ Maternity and paternity at work. Law and practice across the world. International Labour Office. – Geneva: ILO, 2014. URL : https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_242615.pdf

¹³⁷ Judgment of the Court (Third Chamber) of 29 October 2009. Virginie Pontin v T-Comalux SA. Case C-63/08. European Court Reports 2009 I-10467 URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62008CJ0063&qid=1690980083500>

можуть бути законно звільнені під час вагітності або протягом чотирьох місяців після пологів, за винятком випадків, коли роботодавець не був поінформований про вагітність або пологи. Неправомірним є також звільнення, якщо роботодавця повідомлено про вагітність або пологи протягом п'яти робочих днів з моменту усного чи письмового повідомлення про звільнення. Письмове повідомлення про вагітність або пологи вважається своєчасним, якщо воно подане протягом п'яти днів. Якщо працівниця повідомляє про свою вагітність або пологи протягом п'ятиденного періоду, вона повинна водночас підтвердити вагітність або припущення про вагітність за допомогою медичної довідки або пред'явлення свідоцтва про народження дитини...».¹³⁸

Відповідно до пункту 17(1) Закону про репродуктивну медицину (Fortpflanzungsmedizingesetz, «FMedG»), життєздатні клітини, а саме, згідно з юридичним визначенням у параграфі 1(3) FMedG, запліднені яйцеклітини та клітини, вирощені з них, може зберігатися до 10 років.

Основним питання у справі *Sabine Mayr v Bäckerei und Konditorei Gerhard Flöckner OHG* від 26.02.2008 р. було «Чи є працівниця, яка проходить екстракорпоральне запліднення, «вагітною працівницею» у значенні першої частини статті 2(a) [Директиви 92/85] «Заходи щодо покращення безпеки та здоров'я на роботі вагітних робітниць і робітниць, які нещодавно народили дитину або годують грудьми», якщо на момент попередження про звільнення вона яйцеклітини жінки вже були яйцеклітини в її матку, оскільки встановлено, що звільнення в основному ґрунтується на тому факті, що жінка пройшла таке лікування.

У резолютивній частині рішення Суду Європейського Союзу було зазначено, що Директива Ради 92/85/ЄЕС про запровадження заходів для заохочення покращення безпеки та гігієни праці вагітних робітниць і робітниць, які нещодавно народили дитину або годують груддю (десята окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви 89/391/ЄЕС) і, зокрема, заборону звільнення

¹³⁸ Mutterschutzgesetz 1979 – MSchG. Maternity Protection Act 1979. StF: BGBl. Nr. 221/1979. URL : https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/ErV/ERV_1979_221/ERV_1979_221.pdf

вагітних робітниць, передбачену статтею 10(1) цієї Директиви, слід тлумачити як таку, що не поширюється на працівниць, які проходять процедуру запліднення *in vitro*, де на дату її повідомлення про її звільнення її яйцеклітини вже були запліднені сперматозоїдами її партнера, так що запліднені *in vitro* яйцеклітини існують, але вони ще не перенесені в її матку.¹³⁹

З огляду на вищевикладене можна зробити висновок, що найвищий ступінь правових гарантії щодо захисту вагітних жінок від звільнення з роботи у разі укладення строкового трудового договору досягається за допомогою встановлення заборони на припинення трудового договору протягом встановленого законодавством періоду, який у відповідності до міжнародно-правового стандарту не повинен бути меншим ніж 14 тижнів. Така заборона повинна полягати у тому, що роботодавець не має право з власної ініціативи відмовити вагітній жінці у продовження дії строкового трудового договору на відповідній період за наявності медичної довідки про вагітність, яка видана у встановленому законом порядку. Тільки цей документ свідчить про те, що працівниця користується правом на збереження місця роботи до закінчення так званого «особливого» періоду, пов'язаного з реалізацією її права на материнство.

Юридична гарантія обов'язкового працевлаштування вагітної жінки після закінчення дії строкового трудового договору засвідчила своє неефективність, оскільки трудове законодавство України не визначає ні строків виконання обов'язку, ні порядок, ні способи, ні правові наслідки невиконання. Це створює правові умови за яких, єдине, на що може претендувати відповідна працівниця у випадку його невиконання, тільки на реалізацію цього обов'язку у примусовому порядку на підставі рішення суду.

Список використаних джерел:

¹³⁹ Judgment of the Court (Grand Chamber) of 26 February 2008. Sabine Mayr v Bäckerei und Konditorei Gerhard Flöckner OHG. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62006CJ0506&qid=1690977790851>

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Загальна Декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 р. (рат. Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
4. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207?find=1&text=%D0%B2%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%82#w1_5
6. Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок від 06.10.1999 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_794#Text
7. Конвенція про охорону материнства (переглянута в 1952 році) від 28.06.1952 р. № 103. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_122?find=1&text=%D0%B2%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%82#w1_7
8. Конвенція про зайнятість та умови праці й життя сестринського персоналу від 21.06.1977 р. № 149. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_056?find=1&text=%D0%B2%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%82%D0%BD#w1_1
9. Угода про асоціацію між Україною та ЄС. URL : <https://eu-ua.org/tekst-uhody-pro-asotsiatsiiu/>
10. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
11. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
12. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
13. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
14. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1999 р. № 393/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>
15. Про відпустки : Закон України від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>
16. Про професійний розвиток працівників: Закон України від 12.01.2012 р. № 4312-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text>

17. Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок (ДНАОП 0.03-8.08-93) : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29.12.1993 р. № 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94#Text>
18. Про затвердження форм персональної картки та додатків до неї і направлення на працевлаштування : наказ Міністерства економіки України від 28.08.2023 р. № 12384. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1545-23#n9>
19. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021р. № 366-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80?find=1&text=%D0%B2%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%82#w1_2
20. Про практику розгляду судами трудових спорів : постанова Верховного суду України від 06.11.1992 р. № 9. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92#Text>
21. Судова справа № 202/3682/18 від 01.09.2021 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99459332>
22. Судова справа № 826/8797/15 від 26.07.2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83271990>
23. Судова справа № 199/742/17 від 23.12.2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86607203>
24. Судова справа № 911/3259/16 від 24.04.2018 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73896765>
25. Судова справа № 337/2370/19 від 20.09.2023 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113654692>
26. Директива Ради 2000/78/ЄС від 27.11.2000 р. про встановлення загальних рамок для однакового ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності від 27.11.2000 р. № 2000/78/ЄС. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-00#Text
27. Директива Ради № 92/85/ЄЕС від 19.10.2021 р. про встановлення заходів із заохочення поліпшення безпеки та гігієни праці вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, чи годувальниць (десята окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄЕС). URL : https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/genericdocument/wcms_749613.pdf
28. Директива Ради 6/207/ЄЕС від 09.02.1976 р. про впровадження принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок як щодо доступу до роботи, професійного навчання та просування по службі, а також умов праці. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31976L0207>
29. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок. К. 2016. URL : https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XH8P.pdf
30. Конвенція про зайнятість жінок до та після пологів № 3 від 29.10.1919 р. № 3. URL :

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_315?find=1&text=%D0%B2%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%82#w1_1

31. Конвенція про нічну працю від 26.06.1990 р. № 171. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_033#Text

32. Рекомендація щодо охорони материнства від 28.06.1952 р. № 95. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_236?find=1&text=%D0%B2%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%82#w1_1

33. Рекомендація щодо зайнятості та умов праці й життя сестринського персоналу від 21.06.1977 р. № 157. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_271?find=1&text=%D0%B2%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%82#w1_1

34. Вареник О.С. Правове регулювання порядку припинення трудового договору за законодавством України. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2018. 247 с. URL : https://scc.knu.ua/upload/iblock/fc4/dis_Varenyk%20O,S..pdf

35. Дума О. О. Колізії, що виникають під час звільнення за п. 6 ст. 40 КЗпП України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія ПРАВО. Випуск 49.* Том 1. 2018. С. 214-217.

36. Занфірова Т.А. Свобода праці в трудовому праві України. – дис...канд.юрид.наук. Київ, 2017. 499 с. URL : https://scc.knu.ua/upload/iblock/aa0/dis_Zanfirova%20T.%20A._new.pdf

37. Іоннікова І. А. Правове регулювання розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця : автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків. 2004. 19 с .

38. Конопельцева О.О., Семенченко Т.В, Чебан Ю.В. Щодо питання правового регулювання праці жінок, пов'язаної з материнством. *Юридичний науковий електронний журнал* № 4/2021. С. 332- 335.

39. Пожарова О. В. Охорона материнства за трудовим законодавством України : автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2014. 22 с.

40. Пузирний В. Ф. Правове регулювання праці осіб, які вимагають особливого захисту : автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса. 2006. 21 с.

41. Римар І.А. Правове регулювання індивідуальних трудових відносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2015. 197 с.

42. Сахарук І. С. Імплементация в Україні стандартів ЄС у сфері безпеки та охорони здоров'я вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, або годують: сучасний стан та напрями вдосконалення *Соціальне право.* 2018. № 2. С. 54-61. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sopr_2018_2_13

43. Ситницька О. А. Правове регулювання порядку розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця. Правове регулювання порядку розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця. *Правничий часопис Донецького університету.* 2014. № 1-2. С. 14-21. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pchdu_2014_1-2_5

44. Чанишева Г. І. Міжнародні стандарти охорони материнства й законодавство України. *Альманах міжнародного права*. 2015. Вип. 7. С. 73-83. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2015_7_9
45. Шишлюк В.Р. Припинення трудового договору за законодавством України і Польщі: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2017. 23 с.
46. Трудовий кодекс Республіки Узбекистан від 21.12.1995 р. URL : <http://lex.uz/docs/145261>
47. Трудовий кодекс Хорватії від 21.09.2004 р. Labour Act of 15 July 2014 // URL : <http://www.mrms.hr/wp-content/uploads/2012/11/labour-act.pdf>
48. Трудовий кодекс Республіки Казахстан від 15.05. 2007 р. № 252-III URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38910832#pos=113;-42&sdoc_params=text%3D%25D0%25B1%25D0%25B5%25D1%2580%25D0%25B5%25D0%25BC%25D0%25B5%25D0%25BD%25D0%25BD%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D38910832%26spos%3D1%26tSynonym%3D0%26tShort%3D1%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=7
49. Про сприяння поєднанню сімейного та трудового життя працюючих людей : Закон Республіки Іспанії 39/1999 від 11.06.1999 р. URL : <https://www.boe.es/eli/es/l/1999/11/05/39/con>
50. Положення про безпеку, здоров'я та благополуччя на роботі (вагітних співробітниць тощо), SI № 218/2000. URL: http://www.bailii.org/ie/legis/num_reg/2000/0218.html
51. Court of Justice of the European Communities (including Court of First Instance Decisions) >> Brown (Social policy) [1998] EUECJ C-394/96 (30 June 1998). URL: <http://www.bailii.org/eu/cases/EUECJ/1998/C39496.html>
52. Court of Justice of the European Communities (including Court of First Instance Decisions) >> Busch (Social policy) [2003] EUECJ C-320/01 (27 February 2003). URL: <http://www.bailii.org/eu/cases/EUECJ/2003/C32001.html>
53. Court of Justice of the European Communities (including Court of First Instance Decisions) >> Danosa (Social policy) [2010] EUECJ C-232/09 (11 November 2010). URL: <http://www.bailii.org/eu/cases/EUECJ/2010/C23209.html>
54. Court of Justice of the European Communities (including Court of First Instance Decisions) >> Porras Guisado (Social policy - Safety and health of pregnant workers... - Opinion) [2017] EUECJ C-103/16_O (14 September 2017). URL: http://www.bailii.org/eu/cases/EUECJ/2017/C10316_O.html
55. Court of Justice of the European Communities (including Court of First Instance Decisions) >>Case C-32/93 Webb v EMO Air Cargo [1994] ECR I-3567. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61993CJ0032>
56. Court of Justice of the European Communities (including Court of First Instance Decisions) >>Case C 320/01 Busch [2003] ECR I 2041. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62001CJ0320>
57. Gesetz zum Schutz von Müttern bei der Arbeit, in der Ausbildung und im Studium (Mutterschutzgesetz - MuSchG). Vom 23. Mai 2017 (BGBl. I S. 1228). URL : https://www.gesetze-im-internet.de/muschg_2018/_11.html

58. Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 4 October 2001. Tele Danmark A/S v Handels- og Kontorfunktionærernes Forbund i Danmark (HK). URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62000CJ0109&qid=1690980083500> Judgment of the Court of 8 November 1990. Elisabeth Johanna Pacifica Dekker v Stichting Vormingscentrum voor Jong Volwassenen (VJV-Centrum) Plus. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61988CJ0177>
59. Judgment of the Court of 12 July 1984. Ulrich Hofmann v Barmer Ersatzkasse URL : <https://www.bailii.org/eu/cases/EUECJ/1984/R18483.html>
60. Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 14 July 1994. Carole Louise Webb v EMO Air Cargo (UK) Ltd. URL: <https://www.bailii.org/eu/cases/EUECJ/1994/C3293.html>
61. Judgment of the Court (Third Chamber) of 29 October 2009. Virginie Pontin v T-Comalux SA. Case C-63/08. European Court Reports 2009 I-10467. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62008CJ0063&qid=1690980083500>
62. Judgment of the Court (Sixth Chamber) of 29 May 1997. Handels- og Kontorfunktionærernes Forbund i Danmark, acting on behalf of Helle Elisabeth Larsson v Dansk Handel & Service, acting on behalf of Føtex Supermarked A/S. URL : <https://www.bailii.org/eu/cases/EUECJ/1997/C40095.html>
63. Maternity and paternity at work. Law and practice across the world. International Labour Office. – Geneva: ILO, 2014. URL : https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_242615.pdf
64. Mutterschutzgesetz 1979 – MSchG. Maternity Protection Act 1979. StF: BGBl. Nr. 221/1979. URL : https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/ErV/ERV_1979_221/ERV_1979_221.pdf
65. Report from the Commission on the implementation of council directive 92/85/eec of 19 october 1992 on the introduction of measures to encourage improvements in the health and safety at work of pregnant workers and workers who have recently given birth or are breastfeeding. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1534449884214&uri=CELEX:51999DC0100>
66. Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy. Dz. U. z 1974 r. Nr 24, poz. 141. URL : <https://gratka.pl/regiopraca/portal/prawo/ustawy/kodeks-pracy-dzial-viii-uprawnienia-pracownikow-zwiazane-z-rodzicielstwem-83>

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ ЩОДО ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

3. 1. Ефективне використання державних коштів як предмет правового регулювання економічного відновлення України

Серед основних принципів використання державних коштів, зазначених у Бюджетному кодексі України¹⁴⁰, виступає ефективне використання, яке виражається в збалансованому надходженні й ощадливому витрачанні цих коштів, а також досягненні інших цілей бюджетного планування що буде слугувати економічному відновленні України. Також досягнення ефективності використання бюджетних коштів є повноваженням не тільки публічно-владних суб'єктів, але також суб'єктів господарювання, так як ефективність їхньої господарської діяльності безпосередньо впливає рівень соціально-економічного розвитку України, добробут населення в цілому, а також на стан економічного відновлення.

Ось чому для забезпечення ефективного використання коштів потрібно застосовувати не тільки інструменти фінансово-адміністративного регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з використанням коштів, але й інші засоби впливу, в тому числі господарсько-правові, що можуть визначати результативність та спрямованість діяльності суб'єктів господарювання, не порушуючи при цьому їх господарську самостійність.

В умовах посилення глобалізації економічних процесів, ринкових відносин правові засоби набувають все більшої значущості саме завдяки комплексності, оскільки повинні забезпечити не лише економічний, але й істотний соціальний ефект для економічного відновлення України.

¹⁴⁰ Бюджетний кодекс України: Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

Але попри все це наукових розробок проблеми правових засобів забезпечення ефективного використання коштів у сучасній вітчизняній науці господарського права не вистачає, що, у свою чергу, зумовлює актуальність цієї проблеми і визначає необхідність проведення комплексного дослідження.

Загальновідомо, вирішення будь-якого фундаментального наукового завдання вимагає переш за все визначеності ключових термінів, які покладені в основу смислового відтворення. Саме тому для початку варто дати визначення поняття «ефективність» та розібрати категорії «державні кошти», «ефективне використання державних коштів», а також визначити, за яких умов ефективне використання бюджетних коштів стає предметом саме правового регулювання.

У Бюджетному кодексі України бюджетні кошти (кошти бюджету) визначаються як належні відповідно до законодавства надходження бюджету та його видатки¹⁴¹. Іншими словами, бюджетні кошти формуються за рахунок різних джерел надходжень до державного бюджету України, у зв'язку з чим терміни «бюджетні» та «державні» кошти доцільно розглядати як тотожні поняття. Більш ширшим за своїм значенням є поняття «публічні кошти», яке включає не тільки власне кошти державного бюджету, а й місцевих бюджетів та інших суспільних фондів.

У науковій літературі поняттю «публічні кошти» протиставлено поняття «приватні кошти». Як зазначає низка науковці, приватні кошти – це фінансові ресурси, розпорядниками яких є певні юридичні чи фізичні особи приватного права і що спрямовуються на задоволення потреб цієї ж особи. А, публічні кошти – це фінансові ресурси, які є спрямовані на задоволення потреб всього суспільства чи окремої частини його. Їх розподільовачем є держава у особі своїх органів місцевого самоврядування і влади¹⁴².

¹⁴¹ Бюджетний кодекс України: Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

¹⁴² Бардаш С. В., Бардаш С. В. Поняття і склад публічних фінансів як об'єкта державного фінансового аудита. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 6. Ч. 1. С. 36.

Визначивши відмінність між приватними та публічними коштами у аспекті господарського права, доцільно зауважити, що державні органи як головні розпорядники публічних коштів спрямовують їх на досягнення публічного інтересу, тоді як приватні кошти мають на меті отримання доходу, задоволенню особистих потреб юридичних та фізичних осіб.

Ось чому, державні кошти є складовою публічних коштів. При тому, зважаючи на джерела надходження державних коштів (податкових або неподаткових надходжень від різних суб'єктів публічного та приватного права), можна ствердно сказати, що оцінювання їхньої ефективності та використання має здійснюватися із врахуванням досягнення соціального та економічного ефекту в результаті використання.

Подібний підхід до трактування поняття «ефективність» можна знайти у науковій літературі, де під ним розуміють, відношення кількості вироблених товарів (наданих послуг, виконаних робіт) до певного обсягу фінансових ресурсів, що є досягненням запланованого результату, який полягає у використанні корисних властивостей речі (роботи, послуги) і задоволення потреб держави та населення шляхом залучення мінімальних обсягів бюджетних коштів і досягнення максимальних результатів¹⁴³.

Ряд науковців вважають, що ефективність використання бюджетних коштів – це здатність забезпечувати ефект (результативність) процесу бюджетної програми. Тобто ефективність як підсумковий показник функціонування і розвитку системи віддзеркалює взаємозумовленість використання бюджетних коштів, праці та отриманого суспільством корисного результату у вигляді матеріальних послуг та благ¹⁴⁴.

Саме тому, ефективне використання державних коштів варто трактувати

¹⁴³ Сидоренко О. В. Юридична відповідальність за неефективне використання бюджетних коштів. *Наше право*. 2014. № 5. С. 88.

¹⁴⁴ Разборська О. О., Степанова О. С. Основні аспекти аудиту ефективності використання бюджетних коштів. *Міжнародна наукова Інтернет- конференція*. URL : <http://intkonf.org/k-e-n-razborska-o-o-stepanova-o-s-osnovni-aspekti-audit-efektivnosti-vikoristannya-byudzhethnih-koshtiv/>.

як бажаний економічний результат для відновлення України та принцип бюджетної політики держави, котрого потрібно досягти в процесі виконання місцевих та державного бюджету, а також здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання.

Саме в цьому значенні ефективне використання державних коштів варто розглядати в господарсько-правовому аспекті, так як «ефективність» у даному разі постає як економічна категорія¹⁴⁵.

Тому, ефективне використання державних коштів у науково-теоретичному значенні означає досягнення суб'єктами, відповідальними за реалізацію бюджетних планів, вжитті ними різноманітних заходів, що здатні забезпечити досягнення запланованого результату, наперед визначених в цих планах результатів для економічного відновлення України завдяки цілеспрямованій діяльності відповідних суб'єктів.

Однак зауважимо, що у науковій літературі досі не є вироблено єдиного підходу щодо розуміння сутності та змісту ефективності використання державних коштів. Науковець Радіонов Ю.Д., узагальнивши усі наукові концепції стосовно визначення ефективності у сфері державного бюджетного планування, прийшов до висновку, що прийнято визначати її за допомогою таких елементів, як ощадливість, результативність та продуктивність. Ощадливість – це досягнення прогнозованих цілей за найменшого обсягу коштів або одержання значно кращого результату за той самий обсяг коштів. Результативність – це ступінь відповідності фактичних результатів запланованим. Продуктивність – це співвідношення між результатами (випуском продукції, наданням послуг, виконанням робіт) і використаними ресурсами (фінансовими, матеріальними, трудовими)¹⁴⁶.

Тобто, складовими елементами ефективності у контексті використання державних коштів, виступають ощадливість, продуктивність та

¹⁴⁵ Петруненко Я. В. Господарсько-правова природа засобів забезпечення ефективного використання державних коштів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 86.

¹⁴⁶ Радіонов Ю. Д. Оцінка ефективності державних видатків. *Економіка України*. 2013. № 12 (625). С.78.

результативність. Між тим, деякі науковці розмежовують поняття результативності та ефективності, вважаючи, що це два різних показники.

Зарубіжні дослідники доповнюють названі вище показники ефективності такими поняттями, як доцільність і врегульованість використання державних коштів. Поняття доцільності та врегульованості часто застосовуються для відображення принципу, відповідно до якого використання державних коштів має здійснюватися так, щоб забезпечити оптимальне поєднання державного та суспільного інтересів, досягти високого соціального ефекту¹⁴⁷.

Отже, можемо вважати, що елементами ефективного використання державних коштів виступають не лише економічні характеристики, але також екологічні, соціальні, політичні та ін.

Також одним з складових елементів ефективного використання державних коштів виступає принцип максимального досягнення так званого соціального ефекту від їх використання. Саме деякі науковці з цього приводу, вважають, що соціальна користь може включати дуже широкий спектр результатів, у яких є зацікавленою держава, наприклад, гідні умови праці, високий рівень зайнятості населення, соціальна інклюзивність, дотримання трудових прав¹⁴⁸, а це сприятиме економічному відновленні України.

Варто зауважити і те, що соціальна ефективність використання державних коштів значною мірою досягається завдяки реалізації принципів оптимальності й пропорційності поєднання публічно-правових та приватноправових інтересів суб'єктів господарювання.

Принцип справедливого балансу в сфері правовідносин покладено у основу деяких міжнародних актів. Саме, у Європейській соціальній хартії зазначається, що метою політики договірних сторін, котру запроваджувати вони будуть усіма відповідними засобами як міжнародного, так і національного

¹⁴⁷ Managing public funds effectively: quality of public administration. *A toolbox for practitioners*. 2013. URL : [http://eu-publicadmin_toolbox_theme7_en\(3\).pdf](http://eu-publicadmin_toolbox_theme7_en(3).pdf).

¹⁴⁸ Малолітнева В. К. Принцип соціальної відповідальності у публічних закупівлях: досвід ЄС та перспективи для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Права*. 2018. Вип. 53. Т. 1. С. 131.

характеру, досягнення умов, за яких можуть ефективно реалізовуватись, зокрема, такі принципи та права: кожна людина повинна мати можливість заробляти собі на життя професією, котру вона вільно обирає; кожна малозабезпечена людина має право на медичну та соціальну допомогу; всі працівники мають право на справедливу винагороду, яка забезпечить достатній життєвий рівень для них самих та їхніх сімей тощо¹⁴⁹.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права закріплює обов'язок держав, які до нього приєдналися, визнавати право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, а також на неухильне поліпшення умов життя. Крім того, Пактом передбачено, що, визнаючи основне право кожної людини на свободу від голоду, держави індивідуально і в порядку міжнародного співробітництва повинні вживати конкретних заходів, щоб:

а) поліпшити методи виробництва, зберігання і розподілу продуктів харчування шляхом широкого використання технічних і наукових знань, поширення інформації про принципи харчування, вдосконалення або реформи аграрних систем, аби досягти найбільш ефективного освоєння і використання природних ресурсів;

б) забезпечити справедливий розподіл світових запасів продовольства відповідно до потреб і з урахуванням проблем країн, як імпортерів, так і експортерів продуктів¹⁵⁰.

На підставі вищевикладеного можна зробити такий висновок, що принципи оптимальності та пропорційності поєднання приватноправових інтересів суб'єктів господарювання і публічних інтересів перебуває у взаємозв'язку та зумовлюються вимогами сучасного суспільства, а тому буде сприяти економічному відновленні України. А, дія цих принципів спрямовуватиметься на побудову балансу і рівноваги між соціально-

¹⁴⁹ Європейська соціальна Хартія: міжнародний документ від 03.05.1996. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062.

¹⁵⁰ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: міжнародний документ від 16.12.1966. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

економічними інтересами та правами кожної окремої особи, а також економічними потребами суб'єктів господарської діяльності. При тому соціальний ефект як елемент ефективного використання державних коштів виражається передусім у реалізації завдань держави стосовно забезпечення сталого економічного розвитку та благополуччя населення, оптимального поєднання інтересів окремих осіб та суспільства загалом¹⁵¹.

Сама ж проблема ефективного використання державних коштів для економічного відновлення України зумовлена багатьма чинниками. У процесі застосування господарсько-правових засобів регулювання економічних відносин (до прикладу податкові пільги, публічні закупівлі, державна допомога суб'єктам господарювання тощо) відбувається пряме витрачання або недоотримання бюджетних та інших публічних коштів. Також може відбуватися процес стимулювання господарської діяльності в найбільш пріоритетних галузях економіки, створюються умови для формування економіки соціально орієнтованого типу, здійснюється структурування економіки відповідно до прийнятої в державі політики. Тому і, виникатиме проблема пошуку оптимального балансу між досягненням вказаної мети та витрачанням (недоотриманням) публічних коштів¹⁵².

Тут є трактування про те, що забезпечення ефективного використання державних коштів означатиме: 1) таке використання державних коштів, що забезпечує повне фінансування витрат, які заплановані у видатковій частині бюджетів; 2) прозорість діяльності суб'єктів владних повноважень стосовно використання державних коштів через забезпечення доступності та відкритості інформації про обсяги та джерела формування дохідної частини бюджетів і напрями спрямування бюджетних коштів; 3) забезпечення при використанні

¹⁵¹ Петруненко Я. В. Поєднання прямих та непрямих господарсько-правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів: пошук оптимальних моделей. *Правова держава*. 2019. № 33. С. 88.

¹⁵² Петруненко Я.В. Проблеми забезпечення ефективного використання державних коштів: господарсько-правовий аспект: Монографія. К., 2019.С.49.

державних коштів оптимального поєднання суспільного і державного інтересу;

4) досягнення внаслідок використання державних коштів високого економічного та соціального ефекту; 5) створення за рахунок державних коштів умов для всебічного економічного відновленні України.

Ефективність використання державних коштів забезпечується за допомогою комплексного правового впливу на економічні відносини за участі держави та державних органів, що передбачає отримання не лише економічного, а й певного соціального результату, за якого забезпечується оптимальне поєднання суспільного та державного інтересів. Публічні закупівлі, державне кредитування, націоналізація, державно-приватне партнерство, управління державними корпоративними правами та інші правові форми державної економічної активності ґрунтуються на господарських контактах та організаційно-господарських зобов'язаннях, для яких бюджетний процес є додатковим, але не єдиним чинником правового впливу. Отже, значна частина відносин щодо забезпечення ефективного використання державних коштів є предметом господарсько-правового регулювання, зокрема, щодо застосування господарсько-правових засобів у цій сфері.

Відносини щодо ефективного використання державних коштів ґрунтуються на діяльності суб'єктів владних повноважень щодо їх спрямування на розвиток різних галузей економіки та соціальної сфери; вимагають узгодження державного та суспільного інтересів, досягнення максимального економічного та соціального ефекту від їх використання в межах державі та в її окремих регіонах.

Як видається, забезпечення ефективного використання державних коштів неможливо здійснити не беручи до уваги належної організації господарських (економічних) відносин, де ці усі кошти використовуються. Окрім цього, без спрямування господарських відносин у певному вигідному державі руслі, в тому числі з врахуванням без інвестиційних цілей, ефективне використання державних коштів значною мірою втратило би орієнтир. Ось чому відносини,

вплив на які забезпечує ефективне використання державних коштів, нерозривно є пов'язані з господарськими відносинами та є предметом регулювання галузі господарського права.

3.2. Акти правового регулювання у системі правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів щодо економічного відновлення України

Зміст, умови і порядок застосування таких засобів регулюється низкою актів господарського законодавства. Проаналізувавши сучасний стан правового регулювання господарсько-правових засобів дозволяє науковцям виявляти окремі недоліки та прогалини законодавства, а також визначати шляхи їх усунення, а також напрямки удосконалення господарського законодавства щодо економічного відновлення України.

Дослідниця Городецька І.А., узагальнивши словникові визначення поняття «регулювати», приходять до висновку, що він розкривається через такі дієслова, як налагоджувати, впорядковувати, домагатися, керувати, що вказують на дію¹⁵³.

Відповідно, можемо термінологічне словосполучення «правове регулювання» розуміти як впорядкування певного виду суспільних відносин за допомогою правових норм.

У загальній теорії права правове регулювання визначається як специфічна система нормативного впливу на суспільно свідомо-вольові, значущі, повторні та стійкі суспільні відносини із метою їх впорядкування, що реалізується через визначення базових складових зазначених відносин і з використанням спеціальних юридичних засобів¹⁵⁴.

¹⁵³ Городецька І. А. Сутність адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу. *Форум права*. 2016. № 1. С. 61.

¹⁵⁴ Ваньчук І. Д. Поняття й сутнісні ознаки правового регулювання суспільних відносин: сучасний погляд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 32. Т. 1. С. 10.

До основних ознак правового регулювання як соціального явища відносять такі характеристики як: 1) метою впливу буде впорядкування суспільних відносин, їх приведення у відповідність до правового порядку, прийнятого в державі, тобто засади правового регулювання (правові принципи, ідеї) мають відображати засадничі суспільні цінності та відповідати конкретним історико-політичним умовам; 2) реалізація державно-владного впливу за допомогою нормативно-правових актів різної юридичної сили, коли суб'єктами правового регулювання виступають органи державної влади, що є уповноваженими приймати нормативно-правові акти; 3) регулювання виступає основною формою державної діяльності, що підлягає також правовому регулюванню, тобто порядок прийняття, реалізації, набрання чинності нормативних та інших видів правових актів визначаються у законодавстві; 4) предметом впливу виступають суспільні відносини, тобто тільки ті види соціальних відносин, упорядкування котрих потребує втручання держави на стільки, на скільки того вимагає захист публічних інтересів, а також прав та інтересів людини і громадянина.

Тому слушною є думка вченої Іщенко І.А. із приводу того, що в правовій державі правове регулювання постає як універсальна форма, завдяки якій реалізуються усі без виключення функції держави. Науковиця вважає, що право регулює не просто процес реалізації тих чи інших функцій у правовій державі, але й одночасно визначає самі ці функції, ухилитись від виконання яких держава не може. У правовій державі завдяки багаторівневій системі правового регулювання утворюється специфічний механізм нормативного гарантування реалізації нею своїх функцій, тоді як саме правове регулювання і правотворчість стають рівню мірою втіленням універсальних принципів права¹⁵⁵.

Очевидно те, що правовий порядок у державі зорганізований так чином,

¹⁵⁵ Іщенко І. А. Система правового регулювання суспільних відносин в умовах правової державності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Острог, 2012. С.177.

що органи державної влади і органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачених Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції України¹⁵⁶). Цей конституційний принцип означає, що право зумовлює діяльність держави, котра не може порушувати, прийняті нею нормативні приписи. З іншого боку, будь-який прийнятий закон може скасувати чи змінити чинний, в тому числі той, який регламентує повноваження державних органів. Проте, у демократичному суспільстві в законотворчій діяльності активну участь бере громадськість, а із питань, що мають найбільше соціальне значення, проведення консультацій із громадськістю є обов'язковим. У цьому реалізується громадський контроль за правотворчістю суб'єктів публічно-владних повноважень.

Правовому регулюванню є притаманний галузевий принцип, згідно якого законодавство розподіляється та регулює суспільні правовідносини в усіх сферах життєдіяльності, що належать до предмета відповідної галузі права. Відповідно до вказаного принципу регулювання правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів здійснюється за допомогою актів господарського законодавства чи господарсько-правових норм, що містяться у актах інших галузей права.

Проаналізувавши особливості господарського законодавства, дослідник Лебеденко В.І. приходять до висновку, що воно є комплексним сегментарним інститутом господарського права, що складається з значного масиву взаємопов'язаних законодавчих і нормативно-правових актів галузевої належності та різної юридичної сили, що загалом (або окремі положення яких) безпосередньо або опосередковано регулюють господарські правовідносини¹⁵⁷.

Тому, основною характерною ознакою господарського права є те, що

¹⁵⁶ Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

¹⁵⁷ Лебеденко В. І. Господарське законодавство: комплексний сегментарний інститут господарського права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2013. № 6-2. Т. 2. С. 27.

предметом його регулювання виступають господарські відносини. При цьому, як зазначає дослідник Смолин Г.В., регулювати правом поведінку учасників господарської діяльності можна лише в тому разі, якщо норми прив'язані до їх суспільної економічної практики, якщо вони вибірково підходять до відповідних економічних явищ, об'єктивно відіграють регулятивну роль, позаяк ці учасники на практиці з метою задоволення своїх інтересів визначають в типових ситуаціях відповідний спосіб своєї поведінки¹⁵⁸.

Оцінивши акти правового регулювання у системі господарсько-правових засобів, варто зауважити, що окрім ГК України¹⁵⁹, Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»¹⁶⁰ та багатьох інших актів, в тому числі постанов Кабінету Міністрів України все ж варто вказати на вагоме місце в системі відповідних засобів програмних документів і деяких основоположних актів.

Стосовно нормативно-правових актів національного законодавства, то одним з основних кодифікованих актів господарського законодавства, що регламентує господарсько-правові засоби ефективного використання державних коштів, є Господарський кодекс України. У ньому визначаються форми, напрями та принципи державного регулювання господарської діяльності, система господарсько-правових засобів, деталізуються умови й підстави їх застосування, а також наводиться загальна характеристика кожного виду засобів.

Згідно із частиною 3 статті 12 ГК України¹⁶¹ обсяги, умови, сфери та порядок застосування окремих видів засобів державного регулювання господарської діяльності визначаються цим Кодексом, іншими законодавчими

¹⁵⁸ Смолин Г. В. Державне регулювання господарської діяльності: курс лекцій. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С.149.

¹⁵⁹ Господарський кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

¹⁶⁰ Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>.

¹⁶¹ Господарський кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

актами, а також програмами економічного і соціального розвитку. Передбачено, що порядок встановлення та скасування пільг і переваг у господарській діяльності окремих категорій суб'єктів господарювання визначається ГК України та іншими законами.

Отже, Господарський кодекс України закріплює найбільш загальні питання, щодо застосування господарсько-правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів. Більш детальна регламентація поняття, змісту, порядку, підстав та умов обрання того чи іншого виду господарсько-правового засобу здійснюється за допомогою спеціальних законів, які будуть досліджені далі. Водночас, з позитивної боку слід відзначити той факт, що в ГК України зібрані всі основні положення, присвячені господарсько-правовим засобам державного регулювання господарської діяльності.

Ще одним кодифікованим актом, який містить окремі норми, що мають регулятивне значення у досліджуваній сфері, є Бюджетний кодекс України¹⁶². У ньому визначені поняття та структура бюджетних доходів та видатків, охарактеризовано бюджетну систему та її принципи, наведено систему головних розпорядників бюджетних коштів тощо. Хоча норми Бюджетного кодексу України не належать до господарсько-правових, однак регулювання господарсько-правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів не може бути належним та ефективним без врахування положень його. Саме, регулятивне значення Бюджетного кодексу України в сфері застосування господарсько-правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів полягає у тому, що він визначає основні організаційні та правові аспекти використання бюджетних коштів, що спрямовуються на фінансування різних засобів стимулювання господарської діяльності.

Деякі види суб'єктів господарювання, яким надаються податкові пільги,

¹⁶² Бюджетний кодекс України: Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

визначені Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні»¹⁶³, зокрема, це представники середнього та малого підприємництва. Однак, потребує, на мою думку, уточнення, яким чином інші підприємства чи господарюючі суб'єкти інших організаційно-правових форм можуть претендувати на отримання податкової пільги¹⁶⁴.

Отже, кодифіковані нормативно-правові акти відіграють важливу регулятивну роль у питанні застосування господарсько-правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів, яка виражається у їх комплексному характері, який забезпечує регламентацію всіх основних питань, пов'язаних зі сферою господарського, бюджетного, податкового, митного регулювання.

Наступну групу нормативно-правових актів у досліджуваній сфері становлять закони. Вони відрізняються від кодифікованих актів більш вузькою та спеціалізованою сферою регулювання. Аналізуючи закони, варто звертати увагу на те, що вони, як правило, присвячені регламентації конкретного господарсько-правового засобу чи їх застосуванню в певних видах господарської діяльності. Це, зокрема, закони України «Про інвестиційну діяльність»¹⁶⁵, «Про публічні закупівлі»¹⁶⁶ «Про інноваційну діяльність»¹⁶⁷, «Про державно-приватне партнерство»¹⁶⁸ та ін. Деякі із цих законів були оновлені з метою приведення їх у відповідність до проголошеної державою нової регуляторної політики у сфері господарської діяльності, що буде слугувати економічному відновленні України.

¹⁶³ Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>.

¹⁶⁴ Петруненко Я. В. Правове регулювання державної підтримки суб'єктів господарювання: сучасний стан та шляхи удосконалення. *Право і суспільство*. 2018. № 3. Т. 1. С.136.

¹⁶⁵ Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.

¹⁶⁶ Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/922-19>.

¹⁶⁷ Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.

¹⁶⁸ Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.

Певних змін зазнала і процедура проведення публічних закупівель, визначена новим Законом України «Про публічні закупівлі»¹⁶⁹. Раніше ці питання регулювались законом «Про здійснення державних закупівель». Порівняльний аналіз цих законодавчих актів показує, що у новому законі здійснено спробу створити умови для забезпечення рівного доступу суб'єктів господарювання до цієї процедури, підвищити відкритість і прозорість проведення таких закупівель, запровадити електронний її формат. Проте, дієвість цих позитивних, на мою думку, змін зможе засвідчити тільки практика.

Важливе регулятивне значення має Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні»¹⁷⁰. У ньому визначаються принципи та мета державної політики в сфері розвитку середнього і малого підприємництва в Україні, а також засоби досягнення відповідної мети. Зазначений закон є правовою основою для застосування такого господарсько-правового засобу, як державна підтримка, що реалізується, серед іншого шляхом «надання гарантій для отримання кредитів, запровадження державних програм кредитування, часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами», капіталовкладень «в сприяння розвитку інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва» (створення бізнес інкубаторів тощо), організації за рахунок бюджетних коштів «підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів середнього і малого підприємництва».

Аналогічні питання регламентує Закон України «Про державно-приватне партнерство»¹⁷¹, у якому визначено сфери застосування державно-приватного партнерства, форми його здійснення, а саме види договорів (про спільну діяльність, концесія та ін.), об'єкти державно-приватного партнерства, порядок

¹⁶⁹ Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/922-19>.

¹⁷⁰ Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>.

¹⁷¹ Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.

здійснення державних закупівель в рамках державно-приватного партнерства тощо. Процедура укладення, вимоги до форми та змісту основних договорів державно-приватного партнерства визначені у законах України «Про угоди про розподіл продукції»¹⁷², «Про концесію»¹⁷³ та ін.

У системі законів, окрім тих, що присвячені питанням господарсько-правових засобів, доцільно виділити ті, де є визначені засадничі, організаційні та інші аспекти застосування відповідних засобів, що будуть слугувати економічному відновленні України.

До вказаної групи також належать закони України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»¹⁷⁴, «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»¹⁷⁵ та ін. У зазначених законах визначаються такі принципи державного регулювання та контролю за суб'єктами господарювання, як: підконтрольності й підзвітності органу державного нагляду (контролю) відповідним органам державної влади; функціонування і розвитку суспільства, пріоритетності безпеки у питаннях життя і здоров'я людини, середовища проживання і життєдіяльності перед будь-якими іншими інтересами і цілями в сфері господарської діяльності; рівності прав і законних інтересів усіх суб'єктів господарювання та ін.

Досить численну групу нормативно-правових актів у сфері регулювання господарсько-правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів становлять підзаконні акти, що будуть слугувати економічному відновленні України. При їх аналізі стає зрозумілим, що обмежувати стратегічно важливі підприємства лишень державною формою власності не доцільно, так як багато прикладів приватних підприємств, що

¹⁷² Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14.09.1999 № 1039-XIV. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1039-14>.

¹⁷³Про концесію: Закон України від 03.10.2019 № № 155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#n646>.

¹⁷⁴Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>.

¹⁷⁵Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 № 877-V. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/877-16>.

виступають великими платниками податків і мають дуже важливе значення для розвитку економіки України. Можливість організаційно-технічної підтримки таких підприємств із боку держави також не може виключатися. Тому потребують уточнення (розширення) поняття суб'єкта господарювання стратегічного значення та критерії його визначення.

Отже, регулятивне значення підзаконних нормативно-правових актів полягає у тому, що допомогою них деталізуються положення законів, уточнюються критерії, яким мають відповідати суб'єкти господарювання для отримання державної підтримки у різних формах, визначаються процедурні та інституційні аспекти застосування тих або інших видів господарсько-правових засобів. Проведений науково-правовий аналіз показав, що в Україні триває процес реформування державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності, що супроводжується прийняттям нових регуляторних актів, в тому числі тих, де визначаються господарсько-правові засоби, що, безумовно, заслуговують схвальної оцінки.

Водночас проведені дослідження виявили певні недоліки у цій сфері, зокрема: відсутність чітких критеріїв віднесення суб'єкта господарювання до числа тих, які мають стратегічно важливе значення для розвитку економіки України; невизначеність деяких питань, пов'язаних із застосуванням таких видів господарсько-правових засобів як державна підтримка, надання податкових пільг тощо; застарілість норм деяких законів («Про інноваційну діяльність», «Про інвестиційну діяльність»); відсутність спеціальних законів, що регламентують деякі види господарсько-правових засобів (контракція сільськогосподарської продукції та ін.).¹⁷⁶

Для усунення цих недоліків вбачаю за необхідне, а саме це буде для сприяти економічному відновленні України: 1) прийняти новий Закон України «Про інвестиційну та інноваційну діяльність», в якому визначити функції

¹⁷⁶ Петруненко Я. В. Окремі питання удосконалення господарського законодавства у сфері регулювання засобів забезпечення ефективного використання державних коштів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 92.

центральної влади у сфері регулювання відповідної діяльності та Кабінету Міністрів України, межі та порядок державного контролю за суб'єктами її здійснення, істотні умови та поняття інвестиційного договору, режим оподаткування та низку інших важливих питань; 2) розробити і прийняти спеціальні закони, що будуть регламентувати такі види господарсько-правових засобів, як державне кредитування суб'єктів господарської діяльності, контракція сільськогосподарської продукції; 3) постановою Кабінету Міністрів України визначити поняття суб'єкта господарювання стратегічного значення (до яких віднести не тільки державні підприємства), а також уточнити критерії його визначення.

Список використаних джерел:

1. Бюджетний кодекс України: Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
2. Бардаш С. В., Бардаш С. В. Поняття і склад публічних фінансів як об'єкта державного фінансового аудита. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 6. Ч. 1. С. 34-37.
3. Сидоренко О. В. Юридична відповідальність за неефективне використання бюджетних коштів. *Наше право*. 2014. № 5. С. 86-90.
4. Разборська О. О., Степанова О. С. Основні аспекти аудиту ефективності використання бюджетних коштів. *Міжнародна наукова Інтернет-конференція*. URL : <http://intkonf.org/k-e-n-razborska-o-o-stepanova-o-s-osnovni-aspekti-audit-efektivnosti-vikoristannya-byudzhethnih-koshtiv/>.
5. Петруненко Я. В. Господарсько-правова природа засобів забезпечення ефективного використання державних коштів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 84-92.
6. Радіонов Ю. Д. Оцінка ефективності державних видатків. *Економіка України*. 2013. № 12 (625). С. 76-87.
7. Managing public funds effectively: quality of public administration. *A toolbox for practitioners*. 2013. URL : [http://eu_publicadmin_toolbox_theme7_en\(3\).pdf](http://eu_publicadmin_toolbox_theme7_en(3).pdf).
8. Малолітнева В. К. Принцип соціальної відповідальності у публічних закупівлях: досвід ЄС та перспективи для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Права*. 2018. Вип. 53. Т. 1. С. 130-135.
9. Європейська соціальна Хартія: міжнародний документ від 03.05.1996. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
10. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: міжнародний документ від 16.12.1966. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

11. Петруненко Я. В. Поєднання прямих та непрямих господарсько-правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів: пошук оптимальних моделей. *Правова держава*. 2019. № 33. С. 86–91.

12. Петруненко Я.В. Проблеми забезпечення ефективного використання державних коштів: господарсько-правовий аспект: Монографія. К., 2019. 249с.

13. Городецька І. А. Сутність адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу. *Форум права*. 2016. № 1. С. 60-66.

14. Ваньчук І. Д. Поняття й сутнісні ознаки правового регулювання суспільних відносин: сучасний погляд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 32. Т. 1. С. 7-10.

15. Іщенко І. А. Система правового регулювання суспільних відносин в умовах правової державності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Острог, 2012. 222 с.

16. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

17. Господарський кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

18. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11 вересня 2003 року № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>.

19. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>.

20. Петруненко Я. В. Правове регулювання державної підтримки суб'єктів господарювання: сучасний стан та шляхи удосконалення. *Право і суспільство*. 2018. № 3. Т. 1. С. 132–138.

21. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.

22. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/922-19>.

23. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.

24. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.

25. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14.09.1999 № 1039-XIV. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1039-14>.

26. Про концесію: Закон України від 03.10.2019 № № 155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#n646>.

27. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>.

28. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері

господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 № 877-V. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/877-16>.

29. Петруненко Я. В. Окремі питання удосконалення господарського законодавства у сфері регулювання засобів забезпечення ефективного використання державних коштів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 88–92.

РОЗДІЛ 4

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ

Збройна воєнна російська агресія проти України призвела до погіршення екологічної ситуації і загострення екологічної кризи не лише в Україні, але і за її межами, спричинивши підвищення екологічного ризику для життя і здоров'я людей, цілісності і сталості екосистем, та поставивши перед Україною нові виклики.

Відповідно до офіційної інформації Збройних Сил України, яка розміщується на дашборді із даними про загрози довкіллю Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Екозагроза», за період з 24 лютого 2022 року по листопад 2023 року через застосунок та веб версію отримано 2582 звернень щодо збитків, завданих довкіллю внаслідок воєнних дій. За цей період працівниками Державної екологічної інспекції України складено 1478 актів про порушення в результаті воєнних дій держави-агресорки, і за їх розрахунками збитки завдані довкіллю орієнтовно оцінюються у 2164 млрд.грн. Відповідно до цих відомостей, найістотнішими є збитки завдані стану атмосферного повітря внаслідок горіння нафтопродуктів, лісових пожеж, загорання інших об'єктів і становлять практично половину від загального обсягу - 1 080,7 млрд. грн (складено 1183 актів про порушення), стану ґрунтів – 14,3 млрд. грн, земель – 970,1 млрд.грн, водам –73,6 млрд.грн. Збитки довкіллю, завдані підризом дамби Каховської ГЕС, попередньо розраховані у сумі 146,4 млрд.грн, при цьому площа підтоплених лісів складає 63447 га.¹⁷⁷

На жаль і ці жахливі показники не остаточні та практично щоденно фіксується їхнє зростання, оскільки повний обсяг завданих збитків є на

¹⁷⁷ Дашборд із даними про загрози довкіллю. Офіційні дані ЗСУ 2023 р. *ЕкоЗагроза*: Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/>

сьогодні невстановленим з огляду на неможливість фіксувати уже завдану шкоду через відсутність або обмеженість доступу до багатьох об'єктів, через порушення чи навіть знищення систем моніторингу, через приховані екологічні загрози (зникнення у майбутньому окремих видів флори та фауни, деградація лісів ін.), через використання у цій війні таких сучасних військових технологій (хімічної, бактеріологічної та іншої зброї масового ураження), які призводять до довготривалого відновлення, а подекуди і до незворотніх наслідків для довкілля. Окрім того, зважаючи на продовження воєнних дій на території України еколого-безпекові ризики продовжують зростати, так як і надалі утворюються небезпечні відходи, спричинені руйнуваннями будівель, що веде до утворення великої кількості відходів, які у своєму складі мають озоноруйнівні речовини, зокрема, утеплювальні матеріали, ізоляційну піну тощо, руйнуванням транспортної і промислової інфраструктури, що призводить до масштабних розливів нафтопродуктів та інших небезпечних речовин, утворенням воєнних відходів у вигляді засмічення залишками від пошкодженої військової техніки, розірваних артилерійських снарядів, крилатих ракет, збитої авіації, забрудненням довкілля вибухонебезпечними предметами, хімічними й іншими речовинами та замінуванням, знищенням біорізноманіття, пошкодженням ядерних та радіаційно небезпечних об'єктів та ін. Слід врахувати, що і повоєнна відбудова України буде супроводжуватися негативними впливами на довкілля - значними викидами парникових газів через необхідність використання значної кількості будматеріалів та техніки для проведення відновлювальних робіт, виснаженням та вичерпанням природних ресурсів через потребу їх понаднормового залучення, багато з яких характеризуються як вичерпні та невідновні.

Усі ці чинники вказують на стійку тенденцію до погіршення стану довкілля, що матиме тривалий негативний вплив на стан клімату, спричиняючи його негативні зміни й загострюючи проблему глобального потепління, та у підсумку зміна стану всіх елементів екосистеми.

Проф. В.В.Костицький охарактеризував російську агресію проти України як екоцид Українського народу, який розглядаємо як системне цілеспрямоване нищення життєвого довкілля, безпечних умов для життя і здоров'я людини та інших живих організмів, існування неживих природних ресурсів та порушення вимог щодо їх охорони і використання: результатом цієї війни став екоцид як діяльність російської армії та керівництва цієї держави, цілеспрямовані на руйнування довкілля, у якому живе Український народ¹⁷⁸.

Як відзначає проф. В.В.Носік, в умовах дії правового режиму воєнного стану актуалізуються питання проведення наукових досліджень породжених війною проблем з використання та охорони землі як об'єкта права власності і основного національного багатства Українського народу, основи державного суверенітету України, забезпечення продовольчої безпеки, права на безпечне для життя і здоров'я довкілля як в період дії воєнного стану, так і після його скасування чи припинення.¹⁷⁹

На державницькому рівні це вимагає організаційно-правового забезпечення трансформації державної екологічної політики, яка в умовах повномасштабної війни в Україні формується з урахуванням нових воєнних реалій, ретельного підходу до формулювання стратегічних векторів та актуальних пріоритетів національної екологічної політики, напрямів й ефективної системи заходів реалізації поставлених цілей, розробку і втілення відповідних змін до законодавства.

¹⁷⁸ Костицький В.В. Інституційне забезпечення екологічної функції держави у контексті теолого-соціологічного розуміння теорії поділу влади: протидія екоциду. *Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз* : матеріали круглого столу, присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (Харків, 12 трав. 2023 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2023. С.82.

¹⁷⁹ Носік В.В. Законодавче забезпечення спрощеного адміністрування інституційно-правових процедур у сфері сільського господарства в умовах воєнного стану та після його скасування чи припинення. *Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз* : матеріали круглого столу, присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (Харків, 12 трав. 2023 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2023. С.107.

4.1. Забезпечення екологічної безпеки як пріоритет національної екологічної політики

Вектор екологічної політики більшості сучасних цивілізованих держав світу визначають проблеми екологічної безпеки, а їх метою є досягнення доброго стану довкілля шляхом реалізації державою заходів щодо виявлення, запобігання й усунення загроз для нього, збереження й відновлення природних екосистем, а також впровадження збалансованого природокористування.¹⁸⁰

На цьому слушно наголошують і Г.В.Анісімова та О.В.Донець, зазначаючи що «зараз Україна перебуває на щаблі бурхливої перебудови основоположних засад державної політики, пріоритетним напрямом якої є безпекова сфера, в тому числі її довкіллева складова.¹⁸¹

Експерти Всесвітнього економічного форуму виокремили на сьогодні 15 глобальних ризиків, які зумовлюватимуть напрями світового розвитку на найближче десятиріччя, у топ-10 ризиків найближчих двох років віднесли ризики, пов'язані з довкіллям, і вони становлять половину від списку. Серед них - стихійні лиха та екстремальні погодні умови (2 позиція), нездатність послабити зміни клімату (4 позиція), події із значними екологічними руйнуваннями, провал адаптації до змін клімату, криза природних ресурсів. При визначенні довгострокових ризиків (до 2033 року) прогнозований вплив екологічних чинників посилиться, зокрема нездатність послабити зміни клімату, провал адаптації до змін клімату, стихійні лиха та екстремальні погодні умови, втрата біорізноманіття та колапс екосистеми віднесено у топ-

¹⁸⁰ Малохліб О.С. Міжнародно-правове забезпечення екологічної безпеки в умовах збройного конфлікту. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції* (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. С.253.

¹⁸¹ Анісімова Г.В., Донець О.В. Модернізація візій державної екологічної політики: включення довкіллевої безпекової складової до стратегії повоєнного відновлення та розвитку України. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції* (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. С.77.

ризика, а також актуальними у рейтингу залишаються криза природних ресурсів та події зі значними екологічними руйнуваннями.¹⁸²

Власне забезпечення екологічної безпеки є одним із найважливіших державних пріоритетів, так як національна безпека прямо залежна від екологічної безпеки.

Цей аспект враховано при визначенні поняття «екологічна політика України» у Великій українській юридичній енциклопедії, як діяльність держави, що спрямована на досягнення пріоритетних (стратегічних) цілей, а саме збереження природних об'єктів та комплексів, екосистем, підтримання їх цілісності та життєзабезпечувальних функцій, сталого розвитку суспільства, підвищення якості навколишнього природного середовища та життя, покращення здоров'я населення й демографічної ситуації, запровадження безвідходних і маловідходних, екологічно чистих технологій, розвитку екологічної освіти і виховання, забезпечення екологічної безпеки держави та захисту екологічних прав та інтересів громадян.¹⁸³

Відповідно до ч. 1 ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», під екологічною безпекою слід розуміти такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Поняття «екологічна безпека» фактично виражає ідею збереження такого стану навколишнього природного середовища, за якого забезпечується стале функціонування екосистем, що є сприятливим як для сучасного людства, так і немає негативних тенденцій для впливу на здоров'я майбутніх поколінь.

¹⁸² Політичні, економічні і структурні наслідки російської агресії для України і світової спільноти. Завдання економічного відновлення України у повоєнний період з врахуванням євроінтеграційних пріоритетів: аналітичне дослідження Центра Разумкова. За наук. ред. В. Юрчишина. С.10. URL: https://razumkov.org.ua/images/2023/04/21/2023_04_consequences_of_the_war_for_ukraine.pdf

¹⁸³ Велика українська юридична енциклопедія : у 20-ти т. Т. 14. Екологічне право. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова), А. П. Гетьман (заст. голови) та ін. Харків : Право, 2018. С.275-276.

Проте, у науковій літературі з урахуванням ґрунтового законодавчого аналізу слушно робиться висновок про необхідність розглядати поняття «екологічна безпека» у декількох значеннях, зважаючи на його багатогранність¹⁸⁴, зокрема:

- забезпечення екологічної безпеки є невід'ємною умовою сталого економічного та соціального розвитку України, а отже є завданням держави (ч.1 Преамбули ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»);

- є складовою екологічної політики держави, яка спрямована на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи (ч. 2 Преамбули ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»);

- регулювання відносин у галузі забезпечення екологічної безпеки є одним із ключових завдань законодавства про охорону навколишнього природного середовища (ст. 1 Закону);

- пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності та гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей є основними принципами охорони навколишнього природного середовища (п. а та б ст. 3 Закону);

- право на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище є суб'єктивним екологічним правом громадян (п. а ст. 9 Закону);

- здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів є обов'язком громадян у галузі екології (п. б ст. 12 Закону);

¹⁸⁴ Краснова Ю.А. Право екологічної безпеки: навч.посібник. К.: ЦП «Компринт», 2019. С.13-14.

- реалізація законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки є метою управління в галузі екології (ч. 5 с. 16 Закону);
- екологічну безпеку визначено окремим напрямком природоохоронної діяльності (Розділ XI Закону).

В.В. Блінова та В.В. Мельник пропонують визначення поняття «державна система екологічної безпеки України» як поєднання всіх державних заходів (юридичних, економічних, технічних, гуманітарних, медичних та соціальних), спрямованих на підтримку рівноваги між її екосистемами та здійсненням на них як антропогенного, так і природного навантаження,¹⁸⁵ тобто на забезпечення балансу між потребами суспільства та збереженням відповідного стану навколишнього природного середовища. Загалом погоджуючись з визначальною роллю держави у забезпеченні екологічної безпеки та формуванні екологічної політики, не слід відкидати і участь інших суб'єктів.

Трактуючи законодавче поняття екологічної безпеки та беручи до уваги ч. 2 ст. 50 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», згідно з якою визначається зміст екологічної безпеки через комплекс взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів, та зміст Розділу XI Закону слідує, що до комплексу заходів щодо забезпечення екологічної безпеки належать:

1) заходи з дотримання екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, введенні в дію нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконаленні існуючих і впровадженні нових технологічних процесів та устаткування, а також в процесі експлуатації цих об'єктів;

2) заходи з додержання правил транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів, з тим щоб не

¹⁸⁵ Блінова В.В., Мельник В.В. Екологічна безпека України як складова національної безпеки. *Сучасні проблеми екології: Тези XVII Всеукраїнської наукової on-line конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених з міжнародною участю*. 2021. С. 46- 47.

допустити забруднення ними або їх складовими навколишнього природного середовища і продуктів харчування;

3) заходи із забезпечення екологічно безпечного виробництва, зберігання, транспортування, використання, знищення, знешкодження і захоронення мікроорганізмів, інших біологічно активних речовин та продуктів біотехнології, а також інтродукції, акліматизації і реакліматизації тварин і рослин, із запобігання та ліквідації наслідків шкідливого впливу біологічних факторів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини;

4) заходи із запобігання та недопущення перевищення встановлених рівнів акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого фізичного впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людини в населених пунктах, рекреаційних і заповідних зонах, а також в місцях масового скупчення і розмноження диких тварин;

5) заходи для зменшення обсягів утворення відходів, а також для оброблення відходів, утворення яких неможливо уникнути;

6) заходи щодо зниження токсичності та знешкодження шкідливих речовин, що містяться у відпрацьованих газах та скидах транспортних засобів, переходу на менш токсичні види енергії й пального, додержання режиму експлуатації транспортних засобів та інші заходи, спрямовані на запобігання й зменшення викидів та скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих речовин та додержання встановлених рівнів фізичних впливів;

7) заходи з додержання вимог екологічної безпеки при проведенні наукових досліджень, впровадженні відкриттів, винаходів, застосуванні нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем;

8) заходи за додержанням вимог екологічної безпеки щодо військових, оборонних об'єктів та військової діяльності на території України;

9) заходи з дотримання екологічних вимог при розміщенні і розвитку населених пунктів.

Метою усіх цих груп заходів є забезпечення охорони навколишнього природного середовища, попередження забруднення та негативного впливу на довкілля, а також забезпечення сталого розвитку, а їх перелік повинен бути орієнтиром у визначенні напрямів розвитку екологічної політики та законодавства. Однак, за сучасних умов даний перелік не можна визнати повним, він потребує доповнення.

Погоджуючись з Т.В.Єрмолаєвою за сучасної ситуації основою відновлення стану довкілля повинні послугувати не лише дії, що пов'язані з охороною й збереженням вже існуючих екосистем та збалансованим, обмеженим, контрольованим використанням природних ресурсів, але, насамперед, в інтенсифікації відтворення природних ресурсів; усуненні впливу негативних чинників на навколишнє природне середовище; приведення його, за можливості, у попередній стан.¹⁸⁶

Окрім того, визнаючи непомірну складність виконання таких заходів під час війни, слід констатувати погіршення стану природних об'єктів, та, відповідно, неминучість настання негативних наслідків для екосистеми від неможливості здійснення заходів з забезпечення екологічної безпеки у таких умовах, і як наслідок спричинення небезпеки для життя і здоров'я людей й на даний час та у перспективі.

Вже у 2015 році, коли на території України де-юре тривала АТО, дослідники-екологи, аналізуючи спричинений воєнними діями вплив на об'єкти природно-заповідного фонду, розташовані на сході України, вказували на такі основні джерела завдання шкоди: 1) пожежі на територіях об'єктів ПЗФ, викликані обстрілами та іншими факторами; 2) обстріли та вибухи снарядів, що обумовлюють механічні пошкодження ландшафтів, флори і фауни, потрапляння хімічних продуктів реакції вибуху до атмосфери та до ґрунту; 3)

¹⁸⁶ Єрмолаєва Т.В. Поствоєнне відновлення довкілля: українські реалії та тенденції. *Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз* : матеріали круглого столу, присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (Харків, 12 трав. 2023 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2023. С.199.

будівництво фортифікаційних споруд, внаслідок чого відбувається трансформація та руйнація біотопів, з використанням деревини заповідних лісів; 4) неконтрольоване використання природних ресурсів ПЗФ, в тому числі захоплення земельних територій і проведення полювань; 5) припинення роботи установ ПЗФ на території зони АТО; та ін.¹⁸⁷

Порівняння із злочинними діяннями держави-агресорки протягом 2022-2023 року свідчить про значно жакливішу за характером та розмірами мапу шкоди, що завдається довкіллю України.

За таких умов розвиток правового механізму охорони довкілля прямо залежний від ступеня ризику виникнення як природних та техногенних катастроф, так і від утворення негативних процесів, спричинених війною, які спричиняють чи можуть спричинити негативні наслідки.

Враховуючи сучасні реалії і підтримуючи висловлені науковцями міркування, поняття «екологічної безпеки» доцільно доповнити тим, що «поєднання всіх державних заходів спрямовуються не лише на підтримку рівноваги між екосистемами екологічної безпеки, але і на відновлення природних систем та природних ресурсів після завдання шкоди довкіллю, зокрема, у результаті військової агресії, що має наслідком знищення природних екосистем, забруднення ґрунтів, водних ресурсів, повітря тощо»¹⁸⁸.

Таким чином, до змісту екологічної безпеки слід включити заходи з: 1) забезпечення якості атмосферного повітря, води та ґрунту та запобігання їх забрудненню шкідливими речовинами, що можуть впливати на стан життя і здоров'я людей та екосистеми; 2) регулювання та контроль за викидами парникових газів, токсичних сполук та інших забруднюючих речовин, що

¹⁸⁷ Воєнні дії на сході України – цивілізаційні виклики людству: посібник / за заг. ред. О. Кравченко. Львів: ЕПЛ, 2015. С.106-108. URL: http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/1817_WEB_EPL_Posibnuk_ATO_Cover_Ukrainian.pdf

¹⁸⁸ Ербелідзе А.О. Екологічна інвестиційна діяльність як один зі способів забезпечення екологічної безпеки України у воєнний час . *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу*: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. С.230.

можуть викликати зміни клімату та негативно впливати на природу, з метою мінімізації забруднень та обсягів викидів; 3) охорона біорізноманіття для збереження різноманіття життя на Землі, включаючи рослини, тварин та мікроорганізми, які важливі для екосистем та стійкості природних процесів; 4) раціональне та збалансоване використання природних ресурсів з метою забезпечення сталого розвитку та збереження ресурсів для майбутніх поколінь; 5) прогнозування та запобігання, зменшення ризику природних катастроф, таких як повені, землетруси, лісові пожежі, для зменшення їх впливу на життя та довкілля; 6) збалансована взаємодія між суспільством та природою, яке дозволяє задовольняти потреби сучасних поколінь, не погіршуючи можливості майбутніх поколінь, для забезпечення сталого розвитку; 7) відновлення природних системи та природних ресурсів після завдання шкоди довкіллю у результаті російського збройного повномасштабного вторгнення в Україну.

Інший важливий чинник, що зумовлює вектор національної екологічної політики це визначення питань розвитку та імплементації політики з питань зміни клімату сферою для взаємного співробітництва із Україною та та Європейським Союзом, що було започатковано ще в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, підписаній 27 червня 2014 р. Відповідно Україна зобов'язалась до розроблення та запровадження довгострокових заходів, спрямованих на скорочення викидів парникових газів (Додаток XXXI до Угоди)¹⁸⁹, які попри антиукраїнську збройну агресію росії та складні економічні випробування слід виконувати. А отримання у червні 2022 року статусу кандидата на членство в ЄС збільшило зону відповідальності нашої держави у сфері подолання корупції, здійснення важливих реформ,

¹⁸⁹ Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16 вересня 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

пов'язаних із реалізацією верховенства права, що, як вбачається, прискорить впровадження в тому числі й євроінтеграційних екологічних перетворень.¹⁹⁰

Ю.А.Краснова, слушно зазначаючи, що для досягнення завдань забезпечення екологічної безпеки необхідним є об'єднання зусиль всіх держав, так як відокремлено вони не в змозі досягти бажаного стану навколишнього середовища виходячи із їхньої взаємозалежності й глобалізації сучасного світу, вказує на визначальне значення, що отримує система міжнародно-правових засобів. Ці засоби підлягають трансформації у відповідні норми й принципи, конкретні права та обов'язки держав й інших суб'єктів міжнародного співробітництва, що включають різного роду заборони, пільги, заходи відповідальності, правові гарантії тощо.¹⁹¹

Політики, науковці та громадськість є одностайними у розумінні основних візій національної екологічної політики – відновлення після завданої російським повномасштабним вторгненням шкоди стану довкілля України та його захист з дотриманням євроінтеграційних орієнтирів.

Як свідчення цьому є той факт, що Україна ставши однією з перших європейських держав, які ратифікували Паризьку угоду до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (прийняту у грудні 2015 року), яка є продовженням Кіотського протоколу, починаючи з 2021 року, відповідно як сторона угоди зобов'язана зробити свій національно-визначений внесок для досягнення цілей сталого низьковуглецевого розвитку всіх галузей економіки та підвищення здатності адаптуватися до несприятливих наслідків зміни клімату, зокрема шляхом скорочення обсягу викидів парникових газів. Виконання цілей Паризької угоди вимагає одночасного вжиття заходів до скорочення викидів парникових газів та адаптації до вже наявних наслідків глобальної зміни

¹⁹⁰ Бредіхіна В.Л. Євроінтеграційні новації правового регулювання використання природних ресурсів у господарській діяльності. *Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз* : матеріали круглого столу, присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (Харків, 12 трав. 2023 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2023. С.171.

¹⁹¹ Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки: навчальний посібник. Київ: ЦП «Компринт», 2019. С.81.

клімату від усіх держав. У 2021 році Україна офіційно заявила про своє прагнення долучитися до Європейського зеленого курсу, метою якого є подолання викликів, що пов'язані зі зміною клімату та деградацією довкілля шляхом трансформації ЄС до сучасної ресурсно-ефективної та конкурентоспроможної економіки.

І навіть в умовах війни Україна планує відновлення та розвиток, що відповідає цілям Європейського зеленого курсу. Як слушно зауважує М.А. Дейнега, попри численні виклики, довготерміновий курс політики ЄС у сфері боротьби зі зміною клімату для України залишається незмінним. А посилена євроінтеграція України відкриває нові можливості для спільного подолання зазначених загроз, а також отримання додаткових джерел фінансування¹⁹².

4.2. Відбудова чистого та захищеного середовища як стратегічне завдання відновлення України, шляхи його вирішення

Так, важливим кроком для розробки стратегії подолання негативних наслідків воєнних дій для довкілля стало схвалення представленою урядом України проєкту Плану відновлення України на Міжнародній конференції з питань відновлення України «Ukraine Recovery Conference» (Лугано (Швейцарія), 4-5 липня 2022 р.). Розробка проєкту Плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України здійснена створеною Указом Президента від 21 квітня 2022 р. № 266/2022 Національною радою з відновлення України від наслідків війни. Для належної роботи Ради та підготовки фахових пропозицій, які впливають із її завдань, при Раді утворюються робочі групи, зокрема з питань екологічної безпеки.

¹⁹² Дейнега М.А. Правові засади боротьби зі зміною клімату: Зелений курс в ЄС та Україні. *Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз* : матеріали круглого столу, присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (Харків, 12 трав. 2023 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2023. С.53.

Загалом план, який схвалений у Декларації, що стала підсумковим документом конференції в Лугано, і яку визнано основним рамковим документом, що задає напрямок процесу відновлення та забезпечує узгоджену участь багатьох зацікавлених сторін та партнерів, спрямований на прискорення сталого економічного зростання. Він базується на п'яти основних принципах: негайний початок і поступовий розвиток; нарощування справедливого добробуту; інтеграція в ЄС; відбудова кращого, ніж було, в національному та регіональному масштабах; стимулювання приватних інвестицій.

У Декларації закладено сім керівних принципів, що є основоположними для процесу відновлення України, (т.зв. «Принципи Лугано»), серед яких важливе місце відведено принципу сталого розвитку.¹⁹³ Його суть сформульована як спрямованість процесу відновлення на сталу відбудову України відповідно до Порядку денного сталого розвитку до 2030 року та Паризької Угоди, з інтеграцією соціальних, економічних та екологічних аспектів, включно із «зеленим» переходом, тобто дотриманням Європейського зеленого курсу, метою якого є подолання викликів, що пов'язані зі зміною клімату та деградацією довкілля шляхом трансформації ЄС до сучасної ресурсно-ефективної та конкурентоспроможної економіки. Хоча на реалізацію принципу сталого розвитку спрямовані тією чи іншою мірою усі п'ятнадцять національних програм у різних секторах економіки та суспільного життя, що складають проєкт плану відновлення України, але слід відзначити ключове значення саме програми «Відбудова чистого та захищеного середовища». У ній проголошена така стратегічна ціль повоєнного відновлення як чисте і безпечне довкілля, і її досягнення розглядається крізь призму інтеграції кліматичних цілей в усі сектори економіки та суспільного життя; мінімізацію ризиків для екологічної безпеки (хімічна та радіаційна безпека); зменшення та запобігання

¹⁹³ Підсумковий документ Міжнародної конференції з питань відновлення України (URC 2022) «Декларація Лугано» (Лугано, 4–5 липня 2022 р.). С.3. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62cd2e0ba5613c953a9b52d4_Lugano%20Declaration_UA.pdf

промисловому забрудненню та запровадження принципу «забруднювач платить»; ефективне управління відходами; збалансоване використання природних ресурсів та забезпечення їх належної якості; відновлення та розвиток природоохоронних територій, збереження біорізноманіття, збільшення площ природних екосистем та збалансування ландшафтів; досягнення європейських стандартів державного управління у галузі охорони довкілля.

Досягнення стратегічної цілі програми «Відбудова чистого та захищеного середовища» планується за 5 основними напрямками: 1) інтегрована кліматична політика: запобігання та адаптація до зміни клімату; 2) екологічна безпека, ефективне управління відходами; 3) збалансоване використання природних ресурсів в умовах підвищеного попиту і обмежених пропозицій; 4) збереження природних екосистем і біологічного різноманіття, відновлення та розвиток природоохоронних територій та об'єктів; 5) ефективне державне управління у сфері охорони довкілля та природокористування.

Для реалізації кожного з напрямків програма передбачає реалізацію ряду реформ, в межах яких мають бути здійснені відповідні проекти (всього програма передбачає 70 проектів і 6 заходів).

Перший напрямок державної політики, визначений у програмі - кліматична політика: запобігання та адаптація до зміни клімату, - є наскрізним, кроссекторальним напрямком, який відповідає зобов'язанням України у рамках Угоди про Асоціацію з ЄС, Рамкової конвенції ООН про зміну клімату й Паризької угоди, Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар, Національної економічної стратегії до 2030 року. Фінальним якісним показником досягнення за цим напрямком такої цілі як інтеграція кліматичних цілей в усі сектори економіки та суспільного життя має стати кількість викидів парникових газів; операційна національна система торгівлі квотами на викиди парникових газів; проекти із запобігання та адаптації до

зміни клімату, що реалізуються; кількість скорочення викидів ОРР та ФПГ шляхом їх відновлення або знешкодження.

Слушним є розуміння правової охорони клімату як застосування комплексу міжнародних і державно-правових заходів із пом'якшенням зміни клімату та заходів по адаптації до неї, які здійснюються в межах відповідних напрямів правового регулювання: скорочення антропогенних викидів парникових газів із джерел; раціональне використання, охорона та відтворення якості природних поглиначів парникових газів; забезпечення адаптації екологічних систем і людини до зміни клімату.¹⁹⁴

На нагальності питань з формування дієвої кліматично-правової політики, спрямованої на виконання зобов'язань нашої держави з європеїзації національного законодавства і політики, підтримки ЄЗК тощо, що враховувала б умови й реалії російської збройної агресії, а також певні особливості введеного правового режиму воєнного стану, водночас попереджала б виникнення еколого-правового нігілізму як деформації правосвідомості в аспекті тимчасового призупинення на строк введення воєнного стану дії й вжиття деяких природоохоронних заходів наполегливо вказується в ході дискусій на науково-практичних заходах різних рівнів.¹⁹⁵

Варто відзначити, що ряд дієвих кроків з правової охорони клімату уже були зроблені Україною у довоєнний час, зокрема, створено Міжвідомчу робочу групу з питань координації подолання наслідків зміни клімату в рамках ініціативи Європейської комісії «ЄЗК» (постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 33). У березні 2021 року Кабінет Міністрів України (далі - КМУ) затвердив Національну економічну стратегію на період до 2030 року, яка передбачає досягнення кліматичної нейтральності не пізніше 2060 року та

¹⁹⁴ Прохоренко К.А. Клімат як об'єкт еколого-правової охорони в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2013. С.8..

¹⁹⁵ Гетьман А. П., Анісімова Г. В. Формування еколого- й кліматично-правової політики в умовах російської військової агресії: нові доктринальні підходи. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р). Харків : Право, 2022. С. 9.

інноваційне випереджальне економічне зростання враховуючи Цілі сталого розвитку, а прийнятою 14 квітня 2021 року Кабінетом Міністрів України Програмою розвитку транскордонного співробітництва на 2021-2027 роки, серед завдань з її виконання визначено започаткування й поглиблення діалогу з ЄС щодо залучення України до формування та реалізації політик у рамках ініціативи Єврокомісії «ЄЗК».

Окремої уваги заслуговує запровадження механізму коригування вуглецю на кордоні, який є ключовим елементом ЄЗК задля досягнення кліматичної нейтральності, передбаченого постановою КМУ від 24 березня 2021 р. № 265 «Про утворення робочої групи для узгодження підходу щодо застосування до України механізму коригування вуглецю на кордоні для проведення консультацій з Європейською Комісією». Такий механізм не дозволяє закупівлю в ЄС товарів, виробництво яких передбачає великі обсяги викидів вуглекислого газу, а продукція такого виробництва може бути заборонена для продажу на ринку ЄС.

Намір продовжувати кліматичну політику був підтверджений Україною на Саміті Україна-ЄС 12 жовтня 2021 року, на якому ЄС схвалила прагнення України наблизити свої політики та законодавство до ЄЗК, зокрема затверджений Україною Оновлений національно визначений внесок України до Паризької угоди, та висловила ряд пропозицій, спрямованих на досягнення кліматичної нейтральності не пізніше 2050 року через довгострокову стратегію низьковуглецевого розвитку, а також через впровадження реформ, які сприятимуть та прискорюватимуть її «зелений» перехід. На сьогодні триває розробка Плану заходів з його реалізації, яка дещо затяглась з огляду на необхідність врахування тих змін, що відбулись у багатьох секторах, та обставин, в яких держава зараз перебуває через можливі загрози (наприклад, в умовах постійного ризику влучання ракет в об'єкти атомних станцій, можливого зменшення водності поверхневого стоку ін. будівництво нових

атомних реакторів виглядає зараз ризиковано, тож очевидно слід розглядати альтернативні безпечніші варіанти).

З метою підвищення рівня екологічної безпеки та зменшення впливів й наслідків зміни клімату в Україні розроблена Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, що схвалена розпорядженням КМУ від 20 жовтня 2021 р. № 1363-р.

На виконання п.2 Операційного плану реалізації у 2022-2024 роках цієї Стратегії наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 3 червня 2023 р. № 386 затверджено Методичні рекомендації для здійснення оцінки ризиків та вразливості соціально-економічних секторів та природних складових до зміни клімату.¹⁹⁶ Контекст і цілі оцінювання ризиків та вразливості до зміни клімату, основні впливи і ланцюжки впливів зміни клімату, індикатори кліматичних загроз, індикатори перебування сектору чи компоненти під дією кліматичних факторів, індикатори чутливості до зміни клімату та індикатори адаптаційної здатності сектору чи компоненти до зміни клімату, у рекомендаціях розкриваються для кожного сектору та природної складової. Реалізація цих методичних рекомендацій сприятиме виконанню завдань щодо досягнення цілей державної екологічної політики, поставлених у Стратегії, та формуванню пріоритетних заходів з адаптації.

Враховуючи наслідки збройної рашистської агресії, у рекомендаціях вказується на те, що відновлення постраждалих територій повинно відбуватися як «зелене» відновлення з урахуванням прогнозних тенденцій зміни клімату, оцінками ризиків та вразливості соціально-економічних секторів та природних складових до зміни клімату та включенням питання адаптації зміни клімату до регіональних стратегій розвитку, стратегій розвитку територіальних громад та планів заходів з їх реалізації, та до програм соціального і економічного розвитку областей, районів і міст.

¹⁹⁶ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0386926-2>

У Програмі «Відбудова чистого та захищеного середовища» передбачається прийняття закону «Про основні засади низьковуглецевого розвитку України на період до 2050 року». Хоча на виконання міжнародних зобов'язань, згідно з п.19 ст.4 Паризької угоди, п.35 Рішення 1/СР.21 Конференції Сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, Україною ще у 2018 році розроблена Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року, а 18 липня 2018 р. протокольним рішенням засідання Кабінету Міністрів України підтримано та схвалено пропозицію Мінприроди щодо направлення до Секретаріату Рамкової конвенції ООН про зміну клімату Стратегії низьковуглецевого розвитку України до 2050 року, і 30 липня 2018 р. СНВР року було розміщено на сайті Секретаріату Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату. Таким чином Україна виконала свої міжнародні зобов'язання та увійшла до десятки країн-лідерів кліматичного процесу, що першими опублікували свої Стратегії низьковуглецевого розвитку¹⁹⁷.

Тож в Україні повинен поступово запроваджуватись європейський механізм регулювання викидів вуглецю та приєднання до європейської системи торгівлі викидами. Попри те, що податок на викиди вуглецю чи аукціони з продажу квот на викиди можуть стати джерелом фінансування відновлення, однак вони також будуть значним навантаженням на українські підприємства, оскільки вуглець є глобальним негативним фактором, і для України необхідно час та фінансова підтримка для поступового скорочення викидів вуглекислого газу й приведення цін на викиди вуглецю до європейського рівня.

Ключову роль України у підтримці переходу європейської енергетики як держави, що здійснюватиме постачання «безвуглецевої» енергії у великих обсягах та на вигідних умовах на відновлювані джерела, відзначають як політики, так і науковці.

¹⁹⁷ Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року. Офіц.сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів. URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/napryamky/zmina-klimatu/pom-yakshennya-zminy-klimatu/strategiya-nyzkovugletsevogo-rozvytku-ukrayiny-do-2050-roku/>

Конкурентоспроможна відновлювана генерація, існуюча інфраструктура та потужний потенціал водневої екосистеми є вигідними передумовами того, щоб Україна стала сильним «зеленим енергетичним партнером» ЄС. Для України це означає не лише розбудову сильної та стійкої енергетичної системи, але й залучення значних іноземних інвестицій до енергетичного сектору для прискорення економічного зростання. Приблизно третина фонду NextGenerationEU обсягом 1,8 трильйона євро призначена для впровадження «Зеленої угоди» ЄС, і частину цієї суми можна спрямувати в енергетичний сектор України, що буде взаємовигідним для України та ЄС. Україна має щонайменше три конкурентні переваги, щоб стати надійним партнером європейської «Зеленої угоди»: 1) сильні позиції України в «низьковуглецевій» електроенергетиці; 2) наявність добре розвиненої енергетичної інфраструктури, включаючи великі потужності транспортування електроенергії та газу до Європи; 3) наявні всі складові для розвитку водневої екосистеми з метою максимального збільшення експорту «зелених» товарів до Європи. Є також кілька секторів української економіки, таких як металургія, виробництво аміаку та добрив, які виграють від можливості споживати водень і таким чином максимізуватимуть додану вартість всередині країни.¹⁹⁸

Тож визначивши стратегію низьковуглецевого розвитку України, хоча і без дотримання класичної процедури схвалення цього акту на національному рівні, важливим є законодавче врегулювання національних цілей та принципів державної кліматичної політики і низьковуглецевого розвитку України, засад належного кліматичного врядування у сфері регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату і низьковуглецевого розвитку України.

Однак, Соколова А.К., Черкашина М.К. проаналізувавши норми основних стратегій розвитку держави у сфері екології, регіональні програми з охорони довкілля, наголошують на їх декларативності. Відповідно рівень уваги держави

¹⁹⁸ Дерюгіна Тетяна, Кравченко Олександр, Реджан Мар. Відбудова енергетичного сектору України: виклики та можливості. *Відбудова України: принципи та політика*. Паризький звіт. CEPR? 2022. С.227-229. https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf

на даному напрямку політики, а саме на вирішенні проблем природокористування не можна визнати належним. Тому є потреба у прийнятті більш серйозних нормотворчих заходів з боку законодавця щодо закріплення обов'язкових для дотримання положень запланованих цілей та програм з розвитку та охорони навколишнього природного середовища.¹⁹⁹

Досліджуючи питання генези правових засад охорони клімату, Т.К.Оверковська визначає зміст правової охорони клімату як сукупність заходів щодо скорочення антропогенних викидів парникових газів із технічних джерел, що спрямовані на розробку, застосування і розповсюдження технологій, методів і процесів, які дають можливість обмежити або припинити антропогенні викиди парникових газів, а також виконання інших обов'язків у сфері діяльності, що впливає на клімат. Варто зауважити, що господарська діяльність, яка може негативно вплинути на озоновий шар та рівень глобального потепління, тобто пов'язана із виробництвом, імпортом, експортом, зберіганням, використанням, розміщенням та поводженням з озоноруйнівними речовинами, фторованими парниковими газами, товарами та обладнаннями, які їх містять або використовують, має провадитись у межах державного управління та регулювання контрольованих речовин – озоноруйнівних та/або фторованих парникових газів.²⁰⁰ Погоджуючись з авторкою щодо визначення змісту, актуальним та необхідним є реалізація заходів, зазначених у проєкті Плану відновлення України, що покликані забезпечити реалізацію ефективної та послідовної політики зі скорочення викидів парникових газів, включаючи озоноруйнівні речовини та фторовані парникові гази, та політики з адаптації до зміни клімату при соціально-економічному плануванні відновлення, узгодженої з кліматичними цілями ЄС,

¹⁹⁹ Соколова А.К., Черкашина М.К. Актуальні питання державної політики України у галузі раціонального природокористування. *Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз* : матеріали круглого столу, присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (Харків, 12 трав. 2023 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2023. С.124.

²⁰⁰ Оверковська Т.К. Правові засади охорони клімату в Україні. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С.148-149.

зокрема, такі як: створення Національного кліматичного фонду, як окремого органу; створення Інноваційного центру технологій для запобігання та адаптації до зміни клімату; розбудова інституційної та технічної спроможності для забезпечення участі України в глобальних зусиллях у боротьбі зі зміною клімату; впровадження національної системи торгівлі квотами на викиди парникових газів та удосконалення системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів; розроблення автоматизованої системи збирання, зберігання та обліку даних про операторів контрольованих речовин, осіб, які отримали кваліфікаційні документи (сертифікати); створення системи рекуперації, регенерації, рециклінгу та утилізації ОРР та ГФВ; створення системи підвищення кваліфікації персоналу компаній, що проводять операції з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами; планування та подальше відновлення інфраструктури громад, адаптоване до наслідків зміни клімату, що були визначені оцінкою вразливості до зміни клімату.

Правові засади регулювання відносин щодо виробництва, імпорту, експорту, зберігання, використання, розміщення на ринку та поводження з озоноруйнівними речовинами, фторованими парниковими газами, товарами та обладнанням, які їх містять або використовують, що впливає на озоновий шар та на рівень глобального потепління, визначені у Законі України «Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами», що був прийнятий 12 грудня 2019 р.²⁰¹ Будучи побудованим на принципах європейського законодавства цей акт впроваджує вимоги Монреальського протоколу, та створює умови для охорони озонового шару та запобігання зміні клімату. У цьому акті приділена значна увага навчанню та підвищенню кваліфікації персоналу для отримання кваліфікаційного документа (сертифіката) для виконання робіт із контрольованими речовинами. Оскільки право провадити операції з

²⁰¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-20>

контрольованими речовинами мають лише фізичні особи - підприємці або юридичні особи, які набули статусу оператора контрольованих речовин шляхом внесення до Єдиного державного реєстру операторів контрольованих речовин, то процедура створення та ведення реєстру суб'єктів господарювання, які виконують операції щодо імпорту, експорту, розміщення на ринку, зберігання, використання або поводження з контрольованими речовинами та/або товарами і обладнанням, суб'єктів господарювання, що володіють та/або використовують стаціонарне обладнання або системи та набули статусу оператора контрольованих речовин відповідно до законодавства, а також осіб, які отримали кваліфікаційний документ (сертифікат), внесення відомостей до Єдиного державного реєстру операторів контрольованих речовин та надання відомостей з нього отримала регулювання у Порядку створення та ведення Єдиного державного реєстру операторів контрольованих речовин, затв. наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 08 червня 2021 р. № 369. Однак, функціональною на сьогодні є лише перша частина реєстру (оператори контрольованих речовин), та не діє частина – «особи, які отримали кваліфікаційні документи». Ймовірно, що затвердження наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 19 травня 2023 р. № 340 мінімальних вимог до програм для навчання фізичних осіб, які претендують на отримання кваліфікаційного документа (сертифіката) для виконання робіт, визначених ч.1 ст. 10 Закону України «Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами»,²⁰² та наступна їх реалізація запустить у дію другу складову Реєстру. Тим паче, що це сприятиме реалізації проєкту, передбаченого Програмою з відновлення в частині «розроблення автоматизованої системи збирання, зберігання та обліку даних про операторів контрольованих речовин, осіб, які отримали кваліфікаційні документи (сертифікати); створення системи

²⁰² URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1171-23>

підвищення кваліфікації персоналу компаній, що проводять операції з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами».

Ефективність реалізації завдань цього напрямку може бути забезпечена через обов'язкову імплементацію Директиви 2008/50/ЄС Європейського парламенту та Ради від 21 травня 2008 р. про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи, тобто Україна повинна істотно реформувати систему моніторингу якісного стану атмосферного повітря. Ще у довоєнний період на реалізацію Директиви було спрямовано прийняття Постанови Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р. № 827 «Деякі питання здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря».

Вирішенню завдань і забезпеченню показників програми для запобігання та адаптації до зміни клімату сприятиме встановлення єдиного підходу до визначення розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря від джерела викиду та розрахунку розмірів шкоди, внаслідок надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану. З цією метою наказом Міндовкілля України від 13 квітня 2022 р. №175 було затверджено Методику розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди.

Прийняття 9 липня 2022 р. Закону України № 2393-ІХ зумовило внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму регулювання викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря. На його виконання Кабінет Міністрів України затвердив Порядок запровадження автоматизованих систем контролю викидів забруднюючих речовин від 28 березня 2023 р. №272.²⁰³ Порядок визначає механізм запровадження обов'язкових автоматизованих систем контролю за обсягом та параметрами викидів

²⁰³ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/272-2023-п>

забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря організованими стаціонарними джерелами.

Як слідує з п.10 Порядку, строк встановлення автоматизованої системи контролю (АСК) викидів та забезпечення передачі даних автоматизованих інструментальних вимірювань становить 5 років після припинення або скасування дії воєнного стану в Україні. Порядок запровадження АСК викидів забруднюючих речовин передбачався рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 р. №111, затвердженим Указом Президента, та був розроблений Міндовкіллям спільно з європейськими експертами. Документ зобов'язує підприємства встановити АСК на своїх установках, що дасть змогу одержувати більш точні дані про забруднення атмосферного повітря «на трубі». За допомогою АСК підприємства мають проводити відповідні вимірювання, а отримані дані про викиди від роботи власного обладнання передавати до Міндовкілля. Однак, Порядок встановлює вимогу обов'язкового встановлення АСК лише на нове обладнання, тобто не є імперативом щодо діючого устаткування²⁰⁴. Погоджуючись з М.Я Ващишин, такий підхід дозволить найбільшим забруднювачам атмосферного повітря продовжувати експлуатувати застаріле обладнання без обов'язку їх заміни на сучасне високотехнологічне устаткування. Також на них не поширюються законодавчі вимоги про проведення ОВД, позаяк вона стосується планованої господарської діяльності. Цю ситуацію необхідно виправляти, адже забруднення атмосферного повітря є однією з найгостріших екологічних проблем.²⁰⁵

²⁰⁴В Україні запроваджують моніторинг викидів «на трубі» для промислових підприємств. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukraini-zaprovadzhuiut-monitorynh-vykydiv-na-trubi-dlia-promyslovykh-pidpryiemstv>

²⁰⁵ Ващишин М.Я. *Правова охорона атмосферного повітря в умовах воєнного стану. Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз* : матеріали круглого столу, присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (Харків, 12 трав. 2023 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2023. С.36-37.

Пошуку шляхів вирішення проблеми покликані сприяти плани поліпшення якості атмосферного повітря для зон та агломерацій, які розробляють та затверджують органи управління якістю атмосферного повітря з метою досягнення відповідних граничних величин та цільових показників. Так, Порядок розроблення та затвердження планів поліпшення якості атмосферного повітря, затверджений наказом Міндовкілля від 01 серпня 2022 р. № 268 визначає механізми їх розроблення та затвердження. Відповідно до пункту 2 Розділу I Порядку, план поліпшення якості атмосферного повітря - план заходів, спрямованих на зменшення рівня забруднення атмосферного повітря та ризиків перевищення граничних величин або цільових показників в зоні або агломерації, що затверджується органами управління якістю атмосферного повітря для досягнення відповідних граничних величин чи цільових показників.

Враховуючи ймовірність значного ризику передбачається розробка і затвердження органами управління якістю атмосферного повітря короткострокових планів дій з метою зменшення ризику чи тривалості перевищення одного або більше порогів небезпеки, загроза перевищення яких існує у зоні або агломерації, та короткострокових планів дій для зменшення ризику чи тривалості перевищення порогу небезпеки для озону, якщо існує значна ймовірність зменшити ризик, тривалість чи значимість такого перевищення, з урахуванням географічних, метеорологічних умов та економічної доцільності. Механізм їх розробки регламентується Порядком розроблення та затвердження короткострокових планів дій, затвердженим наказом Міндовкілля від 01 серпня 2022 р. №267.²⁰⁶

Одним із інструментів політики щодо запобігання зміні клімату на європейському рівні визнано систему торгівлі викидами. У проєкті Плану відновлення України проєкт з впровадження національної системи торгівлі квотами на викиди парникових газів міститься у переліку таких, що необхідні для забезпечення реалізації ефективної та послідовної політики зі скорочення

²⁰⁶ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1086-22>

викидів парникових газів та політики з адаптації до зміни клімату при соціально-економічному плануванні відновлення, узгодженої з кліматичними цілями ЄС. Правові передумови для запровадження цієї системи на національному рівні були закладені ще у 2017 році в Енергетичній стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», схваленій розпорядженням КМУ від 18 серпня 2017 р. № 605 та підтверджені в Енергетичній стратегії на період до 2050 року, схв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 р. № 373-р.

Для створення належної правової бази для системи торгівлі викидами важливим є реалізація таких нормативно-правових актів як ЗУ від 12 грудня 2019 р. № 377-ІХ «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів»²⁰⁷, ЗУ від 20 вересня 2022 р. № 2614-ІХ «Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів»²⁰⁸, Порядок здійснення моніторингу та звітності щодо викидів парникових газів, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2020 р. № 960, Перелік видів діяльності, викиди парникових газів в результаті провадження яких підлягають моніторингу, звітності та верифікації, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2020 р. № 880, Порядок верифікації звіту оператора про викиди парникових газів, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2020 р. № 959, Порядок державної реєстрації установок у Єдиному реєстрі з моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів, затв. наказом Мінзахисту довкілля від 03 лютого 2021 р. № 75, Порядок ведення Єдиного реєстру з моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів, затв. наказом Мінзахисту довкілля від 08 червня 2021 р. № 370. Ці акти загалом встановлюють засади функціонування, моніторингу й контролю за належним функціонуванням системи торгівлі викидами, визначаючи конкретні органи, які відповідальні за нормативне регулювання, за впровадження та контроль за реалізацією системи торгівлі викидами в Україні, наділяючи їх

²⁰⁷ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20>

²⁰⁸ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2614-20>

регулятивними, імплементаційними та інспекційними повноваженнями. Однак вони мають здебільшого загальний характер. Погоджуючись з аналітичними висновками, підготовленими експертами Ресурсно-аналітичного центру «Суспільство і довкілля» та Експертно-дорадчого центру «Правова аналітика» в рамках проекту «Сприяння європейським реформам у сфері довкілля і зміни клімату в Україні», для ефективного функціонування системи торгівлі викидами в Україні необхідно:

1) визначення чітких цілей щодо встановлення межі (лімітів) на викиди парникових газів, що приводять до реального скорочення викидів парникових газів в Україні, адже системи торгівлі викидами працює за умов наявності дефіциту дозволів на викиди;

2) створення прозорого механізму функціонування системи торгівлі викидами, що забезпечував би доступ громадськості до інформації про функціонування системи торгівлі викидами в Україні на різних етапах реалізації цієї системи, починаючи від впровадження та розроблення законодавства про системи торгівлі викидами, визначення чітких та зрозумілих правил функціонування, моніторингу і перевірки належної роботи системи торгівлі викидами, та завершуючи реальним впровадженням й контролем за функціонуванням системи торгівлі викидами;

3) забезпечення інституційної спроможності при регулюванні, імплементації та контролі за впровадження системи торгівлі викидами шляхом створення умов для уникнення конфлікту інтересів, тобто нормативне регулювання, імплементація, та інспекційні повноваження з розподілом між різними органами та гілками влади та забезпеченням належної підготовки кадрів, які нести будуть відповідальність за впровадження та функціонування системи торгівлі викидами в Україні;

4) встановлення юридичної відповідальності за порушення законодавства при реалізації системи торгівлі викидами в Україні.²⁰⁹

Таким чином, при соціально-економічному плануванні відновлення України, що узгоджувалось би з кліматичними цілями ЄС, необхідним є створення такого механізму реалізації політики зі скорочення викидів парникових газів й адаптації до зміни клімату, в основі якого повинна бути нормативно-правова база для функціонування системи торгівлі викидами, здійснення моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів, створення автоматизованої системи збирання, зберігання та обліку даних про операторів контрольованих речовин, організація системи підвищення кваліфікації персоналу компаній, що проводять операції з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами, планування та відновлення інфраструктури громад, що забезпечить його ефективність.

Критичний стан екологічної безпеки в Україні, включаючи наслідки російської агресії, обумовив необхідність виокремлення у Програмі з відновлення України «Відбудова чистого та захищеного середовища» другого напрямку – екологічна безпека та ефективне управління відходами.

Основними завданнями, що мають бути здійснені для запровадження ризик-орієнтованого підходу до екологічної безпеки відповідно до вимог законодавства ЄС, спрямованого на запобігання та попередження шкоди довкіллю та здоров'ю людини, у програмі зокрема визначені такі як:

- адаптація національного законодавства у сфері хімічної безпеки до вимог законодавства ЄС;
- розроблення та затвердження Державної екологічної програми зняття з експлуатації уранових об'єктів для здійснення природоохоронних заходів відповідно до Енергетичної стратегії України до 2035 року;
- закріплення на законодавчому рівні засад попередження та зменшення промислового забруднення відповідно до Директиви 2010/75/ЄС;

²⁰⁹ Європейська система торгівлі викидами та перспективи впровадження системи торгівлі викидами в Україні: аналітичний документ, березень 2018. С.24.

- організація збирання відходів, утворених внаслідок військових дій, які зберігаються в не пристосованих для цього місцях та стимулювати переробку та утилізацію відходів, що утворилися внаслідок військових дій;

- введення систем розширеної відповідальності виробника;

- введення в дію нової дозвільної системи щодо запобігання, зменшення та контролю промислового забруднення;

- розроблення та впровадження висновків найкращих доступних технологій та методів управління (НДТМ) відповідно до європейського регулювання промислового забруднення;

- розробка та впровадження плану переходу до нульового забруднення та циркулярної економіки відповідно до цілей ЄЗК;

- відновлення пошкоджених та розбудова інфраструктури управління відходами відповідно до стандартів ЄС, що забезпечить не менше 40% переробки відходів;

- створення інфраструктури об'єктів управління відходами з метою збільшення рівня переробки та утилізації відходів та забезпечення екологічно безпечного їх захоронення.

Зменшення, запобігання й контроль викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, скидів стічних вод з концентраціями забруднюючих речовин та контроль операцій у сфері управління відходами є основними завданнями Директиви ЄС 2010/75/ЄС від 24 листопада 2010 р. про промислове забруднення, впровадження якої є зобов'язанням України в рамках Угоди про асоціацію. Для створення відповідних правових та інституційних передумов для ефективного запобігання, зменшення і контролю промислового забруднення в Україні схвалено Концепцію реалізації державної політики у сфері промислового забруднення (розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. №402), та затверджено План заходів із її впровадження (розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2019 р. № 1422). Однак все ще відкритим залишається необхідність закріплення на

законодавчому рівні засад попередження та зменшення промислового забруднення відповідно до цієї Директиви.

Для виконання такого завдання, що має бути здійснено для запровадження ризик-орієнтованого підходу до екологічної безпеки відповідно до вимог законодавства ЄС, спрямованого на запобігання та попередження шкоди довкіллю та здоров'ю людини, як адаптація національного законодавства у сфері хімічної безпеки до вимог законодавства ЄС розпорядженням Кабінету Міністрів України № 314-р від 26 квітня 2022 р. затверджено План заходів з реалізації Концепції підвищення рівня хімічної безпеки до 2026 року. На виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про заходи щодо підвищення рівня хімічної безпеки на території України» (введеного в дію Указом Президента України від 19 березня 2021 р. № 104) 1 грудня 2022 року прийнято рамковий Закон «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією», який має забезпечити імплементацію в національне законодавство вимог Регламенту ЄС №1907/2006 (планується введення в дію з 29 червня 2024 р.).²¹⁰ Цей закон визначає цілі та основні принципи державної політики у сфері хімічної безпеки, визначаючи джерела загроз хімічній безпеці, встановлює засади проведення моніторингу, мінімізації та контролю ризиків для хімічної безпеки, передбачає створення національної інформаційної системи управління хімічною безпекою, що є функціональним модулем загальнодержавної системи доступу до екологічної інформації (інформаційна система включає підсистеми звітності, адміністративних послуг, а також переліків та реєстрів; в її рамках плановано виокремлення інформаційно-аналітичних систем - Державний реєстр хімічних речовин, реєстр загроз хімічній безпеці та реєстр цільових об'єктів, що можуть стати ціллю терористичних актів з використанням хімічних речовин); побудова системи управління ризиками у сфері хімічної безпеки здійснюватиметься на основі ризик-орієнтованого підходу; встановлено основні принципи захисту населення

²¹⁰ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2804-20>

та довкілля від впливу хімічних речовин; визначено класифікацію небезпеки хімічної продукції, підходи та методи ідентифікації хімічних речовин, визначено вимоги до маркування та пакування хімічної продукції; встановлено рамкові вимоги до виробництва та імпорту, поводження з хімічною продукцією та її транспортування; визначено умови для дозволів на використання особливо небезпечної хімічної продукції, що виводиться з ринку, та отруйної хімічної речовини тощо.

Відзначаючи позитив від прийняття Закону, слід вказати і на ряд прогалин у ньому, що потребують усунення. Одним із таких важливих питань є питання відшкодування шкоди, яка завдана внаслідок порушення законодавства у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією. Погоджуючись з Ю.Красною, потребує законодавчого закріплення визначення відшкодування екологічної шкоди як однієї із гарантій забезпечення хімічної безпеки та виділення її серед заходів, що спрямовані на захист здоров'я людини та довкілля від небезпечного впливу хімічних речовин; розширення кола природних об'єктів, що забруднені хімічними речовинами, які підлягають відновленню; нормативної деталізації порядку відшкодування збитків, завданих внаслідок порушення вимог законодавства у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією.²¹¹

Рішенням РНБО України від 29 січня 2021 р. «Про заходи щодо нейтралізації загроз у сфері атомної енергетики і промисловості», введено в дію указом Президента № 5/2021, передбачена необхідність затвердження нової Загальнодержавної цільової екологічної програми поводження з радіоактивними відходами. Забезпечення відповідального та безпечного поводження з радіоактивними відходами вимагається положеннями Директиви 2011/70/Євратом та згідно ратифікованої Україною Об'єднаної конвенції про

²¹¹ Краснова Ю.А. Проблеми відшкодування екологічної шкоди у сфері забезпечення хімічної безпеки України. *Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз* : матеріали круглого столу, присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (Харків, 12 трав. 2023 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2023. С.89-90.

безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами. Розпорядженням КМУ від 4 листопада 2022 р. № 992-р схвалена Концепція такої програми. Але реалізація заходів програми має розглядатися під кутом зору сучасних загроз і небезпек.

Фінальним якісним показником досягнення цілі Програми за напрямком «екологічна безпека та ефективне управління відходами» повинні стати нові підприємства та інфраструктура управління відходами, які б відповідали нормам ЄС, зокрема Найкращим Доступним Технологіям та Методам Управління (НДТМ), а також приведення пошкоджених внаслідок російської агресії об'єктів у екологічно безпечний стан. Проєктами на виконання завдань для досягнення цілей цього напрямку визначено: створення системи управління хімічною безпекою та хімічною продукцією; переклад та затвердження НДТМ для оновлення виробничих потужностей промисловості; екомодернізація великих спалювальних установок, що відіграють роль критичної інфраструктури для теплопостачання міст; екомодернізація промислових підприємств; створення мережі підприємств по переробці пневматичних шин; відновлення пошкоджених та зруйнованих об'єктів управління відходами, а також розбудова інфраструктури об'єктів управління відходами для підвищення рівня перероблення відходів та екологічно безпечного захоронення відходів; вжиття заходів протипожежної безпеки в зоні відчуження; модернізація системи радіологічного моніторингу та дозиметрії в зоні відчуження; відновлення наукової та дослідної інфраструктури у межах «Чорнобильського наукового хабу»; зняття ЧАЕС з експлуатації, поводження з ВЯП та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему; відновлення інфраструктури поводження з РАВ та подальший її розвиток; екологічне відновлення території заводу «Радикал»; екологічне відновлення солеварних шахт Солотвино.

Прийнятий 22 червня 2022 року Закон України «Про управління відходами» має надати старт реформі управління відходами та забезпечити

організаційне впровадження Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року та Національного плану управління відходами до 2030 року, а також імплементацію положень Директив ЄС № 2008/98/ЄС, 1999/31/ЄС та 2010/75/ЄС (в частині спалення відходів). Цим актом передбачено ряд істотних нововведень у цій сфері, зокрема: оновлена дозвільна система (подання електронної звітності через сервіси «Екосистеми»), децентралізація управління відходами (Порядок здійснення контролю за виконанням інвестиційних програм у сфері управління побутовими відходами, визначений Постановою Кабінету Міністрів України від 7 липня 2023 р. № 695 , встановлює що контроль за виконанням інвестиційних програм суб'єктів господарювання здійснюватиметься виконавчими органами сільських, селищних, міських рад»), багаторівневе планування (загальний – державний план управління відходами, конкретний – локальний на підприємстві. Частиною національного повинні стати регіональні, порядок розробки яких затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 червня 2023 р. № 667), розвиток інфраструктури, втілення європейських принципів (ієрархія управління відходами, розширена відповідальність виробника, діяльність на засадах «забруднювач платить»).

Виснаження (вичерпання) і погіршення стану (якості) природних ресурсів внаслідок їхнього несталого використання та неефективного управління, що посилюється наслідками змін клімату та руйнівним впливом російської агресії спричинило необхідність виокремлення третього напрямку програми з відновлення України «Відбудова чистого та захищеного середовища» - збалансоване використання природних ресурсів в умовах підвищеного попиту і обмежених пропозицій.

Збереження і раціональне використання природних ресурсів забезпечується за рахунок виконання таких правових актів як Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», Загальнодержавної програми розвитку мінерально-

сировинної бази України на період до 2030 року», затв. Законом України від 21 квітня 2011 р. № 3268-VI; Національної економічної стратегії на період до 2030 року, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 р. № 179; Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року, затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2021 р. № 443; Морської природоохоронної стратегії, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2021 р. № 1240; Державної стратегії управління лісами України до 2035 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777; Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70 та інших нормативно-правових актів.

Основними завданнями, що мають бути здійснені для збалансованого використання природних ресурсів, у програмі, зокрема, визначені такі як:

- щодо земель: спрощення і дерегуляція земельного законодавства щодо охорони, раціонального використання та консервації земель (в т.ч. постраждалих внаслідок війни), відтворення природних екосистем та створення і розширення об'єктів природно-заповідного фонду, в т.ч. за рахунок недержавних установ та фізичних осіб; організація процесу інвентаризації та класифікації деградованих земель, в т.ч. пошкоджених в результаті російської військової агресії; методологічно та інституційно забезпечити заходи з консервації, рекультивації та поліпшення земель; реалізація заходів з консервації, рекультивації та поліпшення земель, постраждалих внаслідок російської агресії;

- щодо лісів: розроблення та реалізація методик визначення шкоди та збитків, заподіяних внаслідок знищення або пошкодження лісового фонду, лісових розсадників, лісових культур, та шкоди, завданої біоресурсам; розроблення Плану заходів з реалізації Державної стратегії управління лісами України до 2035 року, та впровадження проєктів відновлення лісів та лісових

територій, які постраждали в результаті російської військової агресії; розвиток екологічного туризму, рекреаційного використання лісів; впровадження проєктів з адаптації лісів до змін клімату та перехід на наближені до природи методи лісівництва із формуванням лісів природного складу і структури;

- щодо вод: формування правових засад з забезпечення рівного доступу до безпечної і економічно доступної води для всіх; попередження зниження водності водних об'єктів шляхом забезпечення дотримання правових обмежень встановлених для прибережних захисних смуг і водоохоронних зон, схилів; підготовка документів державного планування (управління) спрямованих на поліпшення екологічного й хімічного стану водних об'єктів з урахуванням впливу російської військової агресії; підготовка документів державного планування щодо гарантування державою права громадян України на доступ до безпечної та економічно доступної води; реалізація заходів із гарантування державою права громадян України на доступ до безпечної та економічно доступної води; реалізація заходів з відновлення малих річок і водно-болотних угідь, а також заходів з водозбереження; реалізація, актуалізація документів державного планування спрямованих на поліпшення екологічного й хімічного стану водних об'єктів; моніторинг ефективності їх реалізації; актуалізація та затвердження Урядом проєктів планів управління річковими басейнами та планів управління ризиками затоплення з урахуванням заходів з ліквідації наслідків російської військової агресії;

- щодо надр: оновлення Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року, реалізація заходів з її виконання, моніторинг, створення Державного фонду розвитку мінерально-сировинної бази України у зв'язку з наслідками російської військової агресії; дерегуляція та спрощення доступу до надр зі збереженням екологічних процедур та участі громадськості у прийнятті рішень; досягнення збалансованого надрокористування; проведення аудиту з метою встановлення складу ресурсів та запасів техногенних родовищ; реалізація заходів щодо

збільшення обсягу перероблених та повторно використаних відходів видобувної галузі;

- ухвалення Загальнодержавної цільової програми збалансування ландшафтів, оновлення та приведення у відповідність до неї чинних нормативно-правових актів, розроблення відповідних регіональних ландшафтних програм;

- реалізація пілотних проєктів очищення територій, постраждалих внаслідок російської агресії;

- еколого-економічний аналіз доцільності здійснення осушувальних меліоративних заходів з урахуванням зміни клімату та адаптації до цих змін;

- удосконалення законодавства щодо стимулювання перероблення відходів видобувної галузі відповідно до acquis ЄС;

- розширення території природно-заповідного фонду шляхом включення консервованих земель для досягнення цільових показників ЄС.

Проєктами на виконання завдань для досягнення цілей напрямку «збалансоване використання природних ресурсів в умовах підвищеного попиту і обмежених пропозицій» у Програмі «Відбудова чистого та захищеного середовища» запропоновані наступні: реалізація заходів з рекультивації, консервації та охорони земель на пілотних територіях, в т.ч. тих, що постраждали внаслідок військової агресії РФ; відновлення лісів та збалансований розвиток лісового господарства; проведення лісовпорядкування у всіх лісах, які постраждали внаслідок війни, або зростають на територіях, які тимчасово були непідконтрольними Україні; удосконалення існуючої системи охорони лісів від пожеж; розвиток лісової інфраструктури; національний благоустрій, облаштування та рекреація в сфері лісового господарства; перехід на механізований спосіб заготівлі лісоматеріалів з використанням харвестерів та форвардерів; відновлення лісових ПЗФів на прикладах Чернігівщини та Львівщини; охорона та відродження малих річок України, забезпечення дотримання режимів прибережних захисних смуг і водоохоронних зон;

нарощування мінерально-сировинної бази України та удосконалення її моделі управління; дерегуляція та спрощення доступу до надр (зі збереженням екологічних процедур та участі громадськості у прийнятті рішень); відновлення постраждалих внаслідок військових дій гідротехнічних об'єктів, споруд та обладнання, що використовуються для задоволення потреб населення і галузей економіки у водних ресурсах, а також для протипаводкових цілей і боротьби зі шкідливою дією вод; пілотне впровадження позитивного світового досвіду зі збереження водно-болотних угідь в басейні р. Прип'ять; залучення до розробки техногенних родовищ; забезпечення підготовки, формування підходів до впровадження та реалізація інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом та морської природоохоронної політики з врахуванням необхідності ліквідації наслідків воєнних дій; контроль заходів з рекультивації для зменшення негативного впливу на навколишнє середовище після припинення видобутку корисних копалин.

Відзначаючи важливість запропонованих проєктів, важливою є розробка механізмів їх реалізації. Для прикладу, розглянемо перспективи реалізації проєкту щодо здійснення заходів з рекультивації, консервації та охорони земель на пілотних територіях, в тому числі тих що постраждали внаслідок російської збройної агресії. Як зазначається в аналітичному документі, підготовленому МБО «Екологія-Право-Людина» в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!», належне вирішення проблеми безпосередньо «на місцях», тобто на рівні об'єднаних територіальних громад є ключовим для успішного здійснення відновлення ґрунтів, тож повинно бути сформовано обґрунтоване, чітке та єдине бачення врегулювання питання відновлення ґрунтів у планах відновлення громад.²¹² Відповідний розділ має бути структурований і містити всі необхідні для ефективного втілення відновних заходів елементи.

²¹² Питання відновлення ґрунтів в контексті планів відновлення громад: аналітичний документ/ Павелко Анатолій, Баран Соломія. Львів, 2023. С.4.

Так, програма запобігання ерозії ґрунтів прийнята на рівні громади, може включати впровадження системи терасування, висіву культур, які добре утримують ґрунт, протиерозійні насадження дерев та чагарників для зміцнення ґрунтового покриву; програма управління водними ресурсами має передбачати, серед іншого, створення систем дренажу та зрошення, що дозволяють забезпечувати оптимальний режим вологості для рослинності, уникати надмірного зволоження або переосушення, що може спричинити деградацію ґрунтів; програма збереження біологічного різноманіття має включати створення заповідних зон, охоронних насаджень та природних коридорів для збереження різних видів рослин та тварин. Необхідними є ряд адміністративно-інституційних нововведень, зокрема: створення у структурі об'єднаної територіальної громади окремої структурної одиниці, відповідальної за здійснення повоєнного відновлення, зокрема, ґрунтів; проведення підготовки кадрів органу місцевого самоврядування для здійснення заходів відновлення довкілля, зокрема, ґрунтів; закріплення за посадовими особами органів місцевого самоврядування обов'язків зі створення та наповнення відкритих електронних систем звітності про проведення заходів відновлення ґрунтів; закріплення за посадовою особою органу місцевого самоврядування обов'язку із проведення просвітницької діяльності серед місцевих мешканців щодо важливості та порядку здійснення заходів із відновлення ґрунтів; налагодження співпраці між органами місцевого самоврядування та органами Державної екологічної інспекції щодо оцінки та фіксації шкоди, що завдається ґрунтам. Обов'язково повинна бути пропрацьована фінансова складова: створити місцевий фонд охорони довкілля шляхом прийняття відповідних локальних актів на рівні громади; передбачити у місцевому бюджеті фінансування реалізації програми запобігання ерозії ґрунтів, програми управління водними ресурсами, програми збереження біологічного різноманіття; передбачити у місцевому бюджеті фінансування заходів інформування громадськості про

процеси відновлення ґрунту, що здійснюються на виконання плану відновлення громади.

В ході повоєнного відновлення ґрунтів має бути вжито належних заходів, що дозволять відновити стан ґрунту і відповідатимуть найвищим стандартам. При цьому, важливим для такого процесу є здійснення оцінки стану ґрунтів після війни та обрахунок завданої їм шкоди. Для цього, плани відновлення територіальних громад мають узгоджуватись із чинним нормативно-правовим регулюванням в цій сфері, враховувати стандарти ООН. Як наслідок такого підходу плани повоєнного відновлення громад, зокрема, в частині ґрунтів, мають шанси стати не лише ідеями та цілями, а дійсно бути втіленими на практиці.

Скорочення та деградація природних екосистем, критичні втрати біорізноманіття, неефективне управління та недостатня частка природоохоронних територій для збалансування структури ландшафтів актуалізує четвертий напрямок програми - збереження природних екосистем і біологічного різноманіття, відновлення та розвиток природоохоронних територій та об'єктів.

Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» передбачено збільшення та розширення територій природно-заповідного фонду (зокрема заповідних зон у національних природних парках та регіональних ландшафтних парках), створення на суходолі і в акваторії Чорного та Азовського морів і забезпечення збереження і функціонування репрезентативної та ефективно керованої системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду, у тому числі транскордонних та європейського і міжнародного значення. Державною стратегією регіонального розвитку на 2021-2027 роки передбачено розширення площі ПЗФ до 15% від загальної території країни у 2027 році. Наразі площа ПЗФ складає лише 6,8% території України і потребує значного розширення.

Воєнні дії на території України спричинили до масштабного негативного впливу на об'єкти ПЗФ.

Тож, основними завданнями, що мають бути здійснені для збереження природних екосистем і біологічного різноманіття, відновлення та розвитку природоохоронних територій та об'єктів, у програмі, зокрема, визначені такі як:

- формування нормативно-правової бази для збалансування структури ландшафтів збереження біорізноманіття, створення ефективної системи управління природоохоронними територіями;

- інвентаризація втрат в межах природоохоронних територій внаслідок агресії російської федерації;

- розроблення механізму оцінки екосистемних послуг, які надають природні території, та врахування їх вартості у прийнятті управлінських рішень;

- розроблення та реалізація Ландшафтної програми для збереження і відновлення територій, що зазнали порушень і трансформації;

- створення ефективного механізму управління природоохоронними територіями міжнародного, європейського, національного та місцевого значення в Україні;

- створення мережі зразкових територій природно-заповідного фонду, які відповідають кращим європейським практикам;

- розроблення системи моніторингу природоохоронного статусу видів флори і фауни та типів природних оселищ, що охороняються на європейському рівні, та забезпечення на постійній основі моніторингу природоохоронного статусу видів флори і фауни та типів природних оселищ в межах природоохоронних територій;

- реалізація пілотних проектів для відновлення екосистем на території об'єктів природно-заповідного фонду, порушених внаслідок російської агресії;

- забезпечення внесення до Державного земельного кадастру відомостей про усі території та об'єкти природно-заповідного фонду та зміцнення механізму охорони їх режиму;

- створення репрезентативної та ефективно керованої мережі природоохоронних територій, в тому числі, інтегрованої до мережі природоохоронних територій ЄС.

Проєктами на виконання завдань для досягнення цілей напрямку «збереження природних екосистем і біологічного різноманіття, відновлення та розвиток природоохоронних територій та об'єктів» визначено: WAW-nature: національні парки для людей; ренатуралізація природних територій, пошкоджених під час бойових дій, та відновлення дикої природи України; створення мережі регіональних центрів реабілітації та порятунку диких тварин в Україні; створення мережі екодуків (біопереходів) в Україні; створення ландшафтної програми України. Якісним показником досягнення стратегічної цілі за цим напрямом - відновлення та розвиток природоохоронних територій, збереження біорізноманіття, збільшення площ природних екосистем та збалансування ландшафтів (збалансування структури ландшафтів для збереження природних екосистем та біорізноманіття, створення ефективної системи управління природоохоронними територіями з метою їх відновлення та розвитку стануть затверджені регіональні ландшафтні плани, реалізовані проєкти з відновлення екосистем в межах територій та об'єктів ПЗФ за принципами ландшафтного планування.

Окремим напрямком програми з відновлення України є ефективне державне управління у сфері охорони довкілля та природокористування.

Основними завданнями, що мають бути здійснені для подолання неефективності державного управління у сфері охорони довкілля та природокористування, у програмі, зокрема, визначені такі як:

- правове забезпечення реформи екологічного контролю шляхом прийняття Законів України про державний екологічний контроль, про

посилення відповідальності за кримінальні правопорушення проти довкілля, про посилення адміністративної відповідальності за порушення природоохоронного законодавства;

- розрахунок потреб на відновлення довкілля та розміру компенсацій за шкоду довкіллю внаслідок російської агресії шляхом прийняття методик, визначення компенсаційних механізмів за шкоду довкіллю;

- розроблення методології забезпечення сталого просторового розвитку та внесення змін та доповнень до Державної Стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр.;

- модернізація та розбудова мереж спостережень, лабораторій системи моніторингу довкілля, прийняття законодавчої бази для удосконалення державної системи моніторингу довкілля, інформаційного забезпечення державного управління та інформування населення, процедури видачі дозволу на викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря, Національного реєстру викидів та перенесення забруднювачів (РВПЗ);

- проведення аудиту збитків, завданих інфраструктурі державного моніторингу довкілля внаслідок воєнних дій, визначення потреб відновлення;

- ефективна реалізація реформ та Плану відновлення шляхом впровадження принципів SIGMA/OECD (розмежування функцій через центральні органи виконавчої влади з реалізації політики з питань ПЗФ /біорізноманіття, надання адміністративних послуг, забезпечення реалізації екологічної політики на регіональному рівні, перезавантаження органу екологічного контролю);

- інтеграція екологічної складової до проєктів повоєнного відновлення, шляхом проведення стратегічної екологічної оцінки (далі - CEO) та оцінки впливу на довкілля (далі - ОВД);

- аналіз системи екологічного оподаткування та платежів за використання природних ресурсів з метою гармонізації з податковою системою ЄС;

- розроблення концепції реформування державного фонду з охорони навколишнього середовища для фінансування природоохоронних заходів та зеленої трансформації;

- оцінка викликів і загроз сталому розвитку регіонів України, зумовлених російською збройною агресією;

- цифровізація природоохоронної галузі; запровадження ІТ-систем: моніторингу довкілля, РВПЗ, електронної послуги з видачі дозволу на викиди забруднюючих речовин у повітря, державного екологічного контролю, оновлення реєстру ОВД, створення реєстру СЕО, створення системи інтегрованих дозволів, цифровізація сервісів Держгеонадр, державного реєстру операторів контрольованих речовин, Єдиного реєстру з моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів, у сфері управління відходами, лісового господарства, водних та земельних ресурсів, біорізноманіття та ПЗФ;

- реалізація мінімальних критеріїв, визначених в законодавстві ЄС до екологічних інспекцій;

- застосування інструменту економічної оцінки екосистемних послуг для цілей галузевого та регіонального розвитку.

У Програмі «Відбудова чистого та захищеного середовища» серед списку проєктів, що покликані забезпечити досягнення європейських стандартів державного управління у галузі охорони довкілля, визначені такі як оцінка шкоди і збитків довкіллю та потреб на відновлення довкілля внаслідок російської збройної агресії, реформування системи екологічного контролю, удосконалення процедур СЕО та ОВД, трансформація структури вітчизняної системи екологічного оподаткування з метою посилення стимулюючої функції екоподатку та гармонізації з податковою системою ЄС, підвищення спроможності щодо інтеграції екологічної політики у сталий просторовий і регіональний розвиток, розробка Стратегії сталого просторового розвитку України, створення Міжвідомчої програми «Екологічна просвіта та інформування для сталого розвитку України на 2022 -2032 роки» для кожної

області України, аудит та відновлення інфраструктури державної системи моніторингу довкілля, що постраждала внаслідок воєнних дій; її модернізація, розбудова та діджиталізація, відновлення та модернізація національної гідрометеорологічної служби України, відновлення, модернізація та оптимізація мережі спостережень і надходження інформації про небезпечні геологічні процеси та стан підземних вод, створення ІТ-системи для забезпечення електронної послуги з видачі дозволу на викиди забруднювальних речовин у повітря, впровадження Єдиної екологічної платформи «ЕкоСистема» загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації та її мережі, впровадження обліку та економічної оцінки екосистемних послуг у державне природоохоронне управління та галузевий розвиток.²¹³

Слід зауважити, що діяльність у цьому напрямку була розпочата у довоєнний період і навіть досягнуто певного прогресу, що полягало у виконанні Угоди про асоціацію з ЄС в частині приведення у відповідність законодавства про оцінку впливу на довкілля, стратегічну екологічну оцінку, моніторингу вод та атмосферного повітря. Однак незавершеність реформ та корективи, які привнесла війна, потребують їх доопрацювання та перегляду.

Серед першочергових проєктів проєкти з удосконалення процедури ОВД та скорочення строків її проведення й удосконалення процедури СЕО в Україні. Актуальність і необхідність цього проєкту слідує з того, що повоєнне відновлення та розвиток економіки потребуватимуть сильних та ефективних процедур СЕО і ОВД. Підґрунтям особливої уваги до правового регулювання СЕО та ОВД є необхідність забезпечення інтеграції до планів, програм та інших документів державного планування, що пов'язані з відновленням держави, екологічного блоку (зокрема, відновлення екосистем, розвитку мережі природоохоронних територій та об'єктів, «великого заліснення»), кліматичних

²¹³ Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Екологічна безпека». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Липень 2022. С.57-68. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/environmental-safety-assembly.pdf>

ініціатив тощо), на виконання міжнародних та євроінтеграційних зобов'язань України.²¹⁴

Заходами, спрямованими на досягнення цієї перспективи визнаються у програмі такі як вдосконалення законодавства, створення оновленої моделі СЕО, запровадження контролю за дотриманням законодавства у сфері СЕО, реалізація відповідних повноважень органом державного екологічного контролю; запровадження функціонування реєстру СЕО; забезпечення здійснення СЕО документів державного планування, зокрема пов'язаних з відновленням України від наслідків війни.

Виходячи із законодавчого визначення поняття СЕО як «процедури визначення, опису та оцінювання наслідків виконання документів державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, виправданих альтернатив, розроблення заходів із запобігання, зменшення та пом'якшення можливих негативних наслідків, яка включає визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки, складання звіту про стратегічну екологічну оцінку, проведення громадського обговорення та консультацій (за потреби - транскордонних консультацій), врахування у документі державного планування звіту про стратегічну екологічну оцінку, результатів громадського обговорення та консультацій, інформування про затвердження документа державного планування» (ст.1 ЗУ «Про СЕО»)²¹⁵, вона є важливим інструментом, за допомогою якого можливе виявлення та врахування факторів чи можливих наслідків політик, програм, стратегій, інших документів державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, і відповідно розроблення заходів із запобігання, зменшення та пом'якшення можливих негативних наслідків.

²¹⁴ Ільків Н.В. Проблеми реалізації окремих організаційно-правових форм забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану та перспективи їх удосконалення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юрид. Львів: ЛьвДУВС, 2023. Вип. 2. С.39.

²¹⁵ Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20 березня 2018 р. № 2354-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2354-19>

Тож навіть у складний час сьогодення держава повинна піклуватись про збереження уже наявних позитивних надбань та дбати про рух до визначених цілей. Так, Верховною Радою України 3 листопада 2022 р. прийнято закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку здійснення стратегічної екологічної оцінки».

Для дієвості цих положень важливим є створення відкритого цифрового інструменту для доступу до інформації про СЕО проектів планів, програм та інших документів державного планування, а також врегулювати питання функціонування реєстру. Закон передбачив створення Єдиного реєстру СЕО як єдиної інформаційно-комунікаційної системи, що забезпечує створення, перегляд, збирання, внесення, накопичення, обробку, використання, розгляд, зберігання, захист, облік та надання інформації у сфері СЕО, що, у свою чергу, дозволить систематизувати та зробити доступною для громадськості інформацію щодо СЕО документів державного планування.

З точки зору відповідності цих положень європейському законодавству, слід зауважити, що закріплення на законодавчому рівні положення про забезпечення вільного та відкритого доступу, що забезпечується через Інтернет, Єдиного реєстру СЕО, відображає основні принципи, зафіксовані у ст. 6 Директиви 2001/42/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27 червня 2001 р. про оцінку наслідків окремих планів та програм для довкілля, що надання можливості органам влади та громадськості ознайомлюватись та надавати свої пропозиції «щодо проектів планів або програм та щодо супровідного екологічного звіту перед затвердженням плану або програми або їх поданням на проходження законодавчої процедури»²¹⁶. При тому відповідає це і п.6 ст.6 Директиви, яка надає державам-членам самостійно обирати детальні процедури інформування та консультування з органами влади і громадськістю.

²¹⁶ Директива 2001/42/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27 червня 2001 р. про оцінку наслідків окремих планів та програм для довкілля. URL: old.minjust.gov.ua/file/32990.docx

Прийнятий 2 травня 2023 р. порядок ведення Єдиного реєстру стратегічної екологічної оцінки, визначає його як функціональний модуль Єдиної екологічної платформи «ЕкоСистема», що призначений для офіційного оприлюднення документації щодо СЕО, забезпечення інформування суб'єктів СЕО та інших заінтересованих сторін про хід та результати здійснення СЕО.

Реєстр ведеться для забезпечення: доступу суб'єктів СЕО до актуальної інформації про здійснення СЕО (нормативно-правові акти, методичне забезпечення, довідкова інформація); електронної взаємодії між суб'єктами СЕО, подання та опрацювання відомостей замовниками документів державного планування та органами, які здійснюють консультації, через електронний кабінет користувача; здійснення консультацій, транскордонних консультацій; вільного доступу усіх заінтересованих сторін до інформації про СЕО документів державного планування; проведення громадського обговорення у процесі СЕО та надання пропозицій та зауважень громадськості.

З метою виявлення наслідків виконання документа державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, забезпечення здійснення заходів із запобігання, зменшення та пом'якшення негативних наслідків виконання документа державного планування, а також у разі виявлення негативних наслідків, не передбачених звітом про СЕО, вжиття заходів для їх усунення здійснюється моніторинг наслідків виконання документа державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення. Відкритості та прозорості цього сприятиме те, що результати моніторингу замовник повинен оприлюднити на своєму офіційному веб-сайті та внести до Єдиного реєстру СЕО один раз на рік протягом строку дії документа державного планування та через рік після закінчення такого строку та у разі виявлення не передбачених звітом про СЕО негативних наслідків для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, вжити заходів для їх усунення (п.10 Порядку здійснення моніторингу наслідків виконання документа державного планування для

довкілля, у тому числі для здоров'я населення, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2020 р. № 1272 із зм.²¹⁷).

Окреме правове регулювання повинно отримати питання оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади або органів місцевого самоврядування у процесі здійснення СЕО. Його закріплення відобразатиме відповідність тенденцій регулювання ст.6 Директиви 2003/4/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 28 січня 2003 р. про доступ громадськості до екологічної інформації та про скасування Директиви Ради 90/313/ЄЕС, що передбачає гарантії для осіб, які вважають, що їх запит про надання інформації було проігноровано, незаконно відмовлено у його виконанні (частково або повністю), на запит було надано незадовільну відповідь.²¹⁸

Окремим завданням у Програмі заходів з відновлення визначено прийняття законодавчої бази для удосконалення державної системи моніторингу довкілля, інформаційного забезпечення державного управління та інформування населення.

Погоджуючись з Т.В. Єрмолаєвою, відновлення навколишнього природного середовища, на найшвидше настання якого слід спрямовувати усі зусилля, є неможливим без попереднього якісного моніторингу його стану та прогнозування майбутніх змін²¹⁹.

На виконання цього завдання спрямований прийнятий 20 березня 2023 р. ЗУ № 2973-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері

²¹⁷ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1272-2020-%D0%BF#n10>

²¹⁸ Директиви 2003/4/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 28 січня 2003 р. про доступ громадськості до екологічної інформації та про скасування Директиви Ради 90/313/ЄЕС. URL: <https://mepr.gov.ua/news/31277.html>

²¹⁹ Єрмолаєва Т.В. Поствоєнне відновлення довкілля: українські реалії та тенденції. *Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз* : матеріали круглого столу, присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (Харків, 12 трав. 2023 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2023. С.198.

довкілля»²²⁰ (що має набрати чинність через шість місяців з дня скасування чи припинення воєнного стану). Цей акт спрямований на створення правових умов для інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень, забезпечення прозорості даних та обміну інформацією щодо стану природних об'єктів, зокрема земель і ґрунтів, вод, лісів, рослинного та тваринного світу, геологічного середовища (надр), атмосферного повітря, екомережі, щодо стану місць утворення, зберігання та видалення відходів а також інших інформаційних потреб управління у сфері екології через використання сучасних інформаційних технологій, зокрема автоматизованих інформаційних систем у цій сфері.

З метою надання адміністративних та інших публічних послуг у галузі охорони навколишнього природного середовища створюються загальнодержавна екологічна автоматизована інформаційно-аналітична система забезпечення прийняття управлінських рішень та доступу до екологічної інформації та її мережа, що передбачає створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорону, захист інформації, а також електронну взаємодію між фізичними та юридичними особами, фізичними особами - підприємцями, органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 липня 2023 р. № 610-р схвалено Концепцію Державної цільової екологічної програми моніторингу довкілля²²¹, у якій визначено основною метою програми розбудову цілісної системи моніторингу довкілля, підвищення ефективності її функціонування для підтримання екологічної рівноваги на території України, забезпечення конституційного права людини на безпечне довкілля.

Ці нормативно-правові акти покликані забезпечити розвиток розпочатого вже процесу цифровізації екологічних відносин, що став особливо актуальним і важливим у період дії воєнного стану в Україні.

²²⁰ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2973-20>

²²¹ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/610-2023p>

Як зазначають Н.Р.Малишева та О.М.Вінник, широке впровадження цифровізації у відповідній сфері має сприяти узгодженню організаційного, методичного, інформаційного забезпечення системи отримання, накопичення, зберігання, обробки і аналізу даних моніторингу довкілля, ліквідації дублювання, уніфікації мереж спостереження в єдину систему. Це своєю чергою не тільки сприятиме прийняттю ефективних управлінських рішень у сфері охорони довкілля та використання природних ресурсів, попередження надзвичайних екологічних ситуацій та ліквідації їх наслідків, а й суттєво підвищить економічну ефективність управлінської діяльності в сфері екології²²².

Важливим стало запровадження сервісу фіксації фактів заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок надзвичайних ситуацій, подій, збройної агресії російської федерації «Екозагроза», що має на меті як фіксацію фактів заподіяння екологічної шкоди навколишньому природному середовищу для оперативного реагування, прогнозу, прийняття управлінських рішень, звітності та планування щодо зафіксованих фактів заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, так і для забезпечення можливості реалізації громадянами своїх прав у частині вільного доступу до актуальної інформації про зафіксовані факти заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок надзвичайних ситуацій, подій, збройної агресії Російської Федерації. «ЕкоЗагроза», будучи функціональним модулем Єдиної екологічної платформи «ЕкоСистема», забезпечує подання електронних звернень щодо виявлених фактів заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок надзвичайних ситуацій, подій, збройної агресії російської Федерації. Питання функціонування «ЕкоЗагрози», порядок фіксації фактів заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок надзвичайних ситуацій, подій, збройної агресії російської федерації, та порядок організації та проведення огляду (обстеження) місця заподіяння

²²² Малишева Н.Р., Вінник О.М. Екологія, економіка, цифровізація: правові проблеми взаємодії. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Том 29, № 2. С. 245.

шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок надзвичайних ситуацій, подій, збройної агресії російської федерації визначені постановою КМУ від 28 липня 2023 р. № 783.²²³

Тож уже навіть за сучасної ситуації в умовах воєнного стану можна зауважити, що держава володіє багатьма інструментами для реалізації екологічної політики. Так, до основних засобів науковцями зараховуються такі як встановлення нормативних приписів у вигляді примусів та заборон, які є науково обґрунтованими обмеженнями щодо використання природних ресурсів з метою охорони та відтворення останніх; проведення стратегічних екологічних оцінок та оцінок впливу на довкілля, які дають змогу запобігати негативному впливу різних факторів на навколишнє природне середовище, встановлювати відповідність запланованої чи фактично здійснюваної діяльності нормам і вимогам екологічного законодавства, контролювати раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечувати екологічну безпеку; здійснення комплексного моніторингу стану навколишнього природного середовища; нагляд і контроль у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів взаємодія різних гілок публічної влади та чітке розмежування між ними повноважень та функцій, підвищення персональної відповідальності за прийняті рішення та результати контролю та оцінки у сфері раціонального природокористування та ін.²²⁴

Загалом аналізуючи стратегічні цілі, завдання, проекти та заходи національної програми «Відбудова чистого та захищеного середовища» у контексті відновлення України слід відзначити, що їх впровадження повинно

²²³ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2023-p>

²²⁴ Соколова А.К., Черкашина М.К. Актуальні питання державної політики України у галузі раціонального природокористування. *Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз* : матеріали круглого столу, присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (Харків, 12 трав. 2023 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2023. С.123-124.

забезпечити реалізацію екологічної політики відповідно до євроінтеграційного напрямку розвитку України та Європейського зеленого курсу.

Однак, як слушно відзначає Н.М.Покровська, міжнародна конференція з питань відновлення України у м. Лугано стала унікальною можливістю для України поділитися своїм планом відновлення, щоб налагодити взаємодію з міжнародними партнерами для найкращого вирішення завдань і викликів, що стоять перед Україною. Проте за її результатом не було ухвалено чіткого плану реконструкції України, тому у цьому напрямку нам доведеться ще працювати, як на арені бойових дій так і на економічному фронті.²²⁵

Державні цільові програми як окремий вид програмних документів, регламентований Законом України «Про державні цільові програми», мають набути форму конкретного документу, пройти всі етапи підготовки, розгляду та ухвалення і лише після цього можливе їх фінансування та реалізація. Тож для того, щоб усі розглянуті заходи, спрямовані на відновлення України, та включені до проектів національних програм потребують своєї легітимізації. Державна стратегія відновлення довкілля, попри довготривалість повномасштабного вторгнення досі не затверджена.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1219-р затверджено план дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад. Серед них розроблення та затвердження плану відновлення та розвитку регіонів/планів відновлення та розвитку територіальних громад, що покладається на Мінінфраструктури, обласні та Київську міську військові (державні) адміністрації, військові адміністрації населених пунктів (у разі утворення) органи місцевого самоврядування (за згодою) протягом одного року з дати завершення тимчасової окупації. До цього плану включено, зокрема, такі екологоорієнтовані заходи як визначення шкоди, завданої земельним ресурсам внаслідок тимчасової окупації (за такими

²²⁵Покровська Н.М. Концептуальні засади післявоєнного відновлення України, економічні аспекти. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2022. № 4 (274). С.44.

показниками: витрати на рекультивацію земель, які були порушені внаслідок бойових дій, будівництво, облаштування інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій для облаштування державного кордону; збитки, завдані власникам (землекористувачам) земельних ділянок сільськогосподарського призначення; витрати на відновлення меліоративних систем); шкоди, завдані ґрунтам та земельним ділянкам внаслідок забруднення ґрунтів речовинами, які негативно впливають на їх родючість та інші корисні властивості; шкоди, завдані ґрунтам та земельним ділянкам внаслідок засмічення земельних ділянок сторонніми предметами, матеріалами, відходами та/або іншими речовинами (п.68); забезпечення відновлення діяльності комунальних підприємств сфери поводження з побутовими відходами (оновлення контейнерного та автомобільного парків, іншої необхідної техніки) (п.72); здійснення заходів із локалізації і ліквідації несанкціонованих та неконтрольованих звалищ відходів, що утворилися внаслідок тимчасової окупації (п.73); відновлення функціонування об'єктів поводження з відходами(п.75); коригування регіонального плану управління відходами відповідно до пріоритетних напрямів поводження з відходами від руйнувань, що утворилися внаслідок тимчасової окупації (п.76); визначення першочергових природоохоронних заходів, фінансування яких здійснюватиметься за рахунок місцевих бюджетів - протягом трьох місяців з дати завершення тимчасової окупації (п.78); визначення та обстеження територій та об'єктів природно-заповідного фонду, інших природоохоронних територій та об'єктів, які постраждали внаслідок тимчасової окупації, оцінка нанесеної шкоди та встановлення шляхів для відновлення (п.79); проведення обстеження ступеня пошкодження лісових насаджень внаслідок тимчасової окупації (п.80); визначення шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища, та погіршення якості природних ресурсів - протягом шести місяців з дати завершення тимчасової окупації (п.81); збір інформації про ділянки узбережжя морів, морських заток,

лиманів та островів у внутрішніх морських водах у межах пляжної зони та узбережжя водних об'єктів на земельних ділянках прибережних захисних смуг Чорного та Азовського морів, річок Дніпро та Південний Буг, де є небезпека мінування, передача інформації уповноваженим органам, які займаються розмінуванням (п.126); проведення обстеження споруд водних об'єктів, пошкоджених або зруйнованих внаслідок збройної агресії, для визначення завданої шкоди та доцільності/можливості їх відновлення (п.127); відновлення гідротехнічних споруд водних об'єктів, пошкоджених або зруйнованих внаслідок збройної агресії (п.128).

Затвердження постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2023 р. № 731 порядку визначення територій відновлення покликано уніфікувати визначення показників для віднесення територіальних громад і мікрорегіонів до територій відновлення, механізм відбору та віднесення територіальних громад і мікрорегіонів до територій відновлення як одного із функціональних типів територій. Окремо затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2023 р. № 731 порядок визначає механізм розроблення, реалізації та моніторингу плану відновлення та розвитку регіонів і планів відновлення та розвитку територіальних громад. Плани відновлення та розвитку регіонів та територіальних громад включають: завдання і заходи з відновлення та розвитку; прогнозовану потребу та можливі джерела фінансування; індикатори виконання завдань, здійснення заходів з відновлення та розвитку і їх прогностичні значення; перелік проектів регіонального (місцевого) розвитку, реалізація яких передбачається в рамках виконання плану відновлення та розвитку регіонів; регіональні плани відновлення та розвитку. План відновлення та розвитку територіальної громади, що віднесена до території відновлення, розробляється виконавчим органом сільської, селищної, міської ради та військовою адміністрацією населеного пункту (у разі її утворення) з урахуванням узгоджених пропозицій, наданих Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній державній (військовій) адміністрації.

Однак, комплексного та ефективного механізму реалізації стратегічних цілей й основних засад державної екологічної політики в умовах повномасштабної війни наразі не сформовано. Більше того, на сьогодні відсутнє й загальне бачення та відповідне нормативне закріплення пріоритетних цілей і напрямів державної екологічної політики в умовах воєнного стану. Нагальною потребою сьогодення вбачається наукове обґрунтування й організаційно-правове забезпечення трансформації державної екологічної політики в умовах воєнного стану, визначення її актуальних пріоритетів, напрямів й ефективної системи заходів реалізації поставлених цілей, розробка й впровадження необхідних змін до чинного законодавства, зокрема й спрямованих на реалізацію цілей сталого розвитку.

Безумовно, проголошені й закріплені на законодавчому рівні в довоєнний період основні засади і стратегічні цілі державної екологічної політики лишаються актуальними, особливо з урахуванням євроінтеграційних спрямувань нашої держави, а деякі з них в умовах війни набувають ще більшої гостроти. Однак, слід констатувати й актуалізацію інших цілей, які мають посісти важливе місце серед пріоритетних цілей державної екологічної політики й знайти відповідне нормативне закріплення, а саме: відшкодування шкоди, завданої довкіллю в умовах військової агресії; державної і грантової підтримки природоохоронних заходів в умовах війни і повоєнний період; подальшої цифровізації екологічних відносин; забезпечення сталого розвитку у повоєнний період. Недопущення процесу поширення деградації екосистем в умовах воєнного стану має стати наративом національної політики.

Побудова сталого миру потребує проведення оцінки екологічної шкоди, вжиття заходів із захисту населення від шкоди, завданої навколишньому природному середовищу, усунення і нейтралізацію екологічних ризиків з використанням екологічно безпечних інструментів для відновлення екосистем. Як слушно зауважують експерти, недостатніми є лише зусилля для посилення та імплементації законів, що захищають довкілля, а також притягнення до

відповідальності винних за шкоду, нанесену у зв'язку зі збройними конфліктами, а необхідні сильні державні інституції та ефективні правові норми, відповідальне лідерство, що підкріплене науково обґрунтованими рішеннями, які б реально захищали екосистеми, а отже рятували життя.²²⁶

Розглядаючи перспективи повоєнного відновлення для збереження та сталого використання навколишнього природного середовища України, слід зазначити, що ефективне врегулювання цих проблем можливе тільки за умови проведення низки реформ управління у галузі екології.

Доцільною є подальша розробка концептуальних правових засад щодо включення довкіллевої безпекової складової до Стратегії повоєнного відновлення та розвитку України та відповідного Плану дій, а також секторальних програм щодо відновлення держави у спосіб формування відповідної кліматичної політики, узгодженої з подальшою європейською інтеграцією України з урахуванням ЄЗК.²²⁷

Таким чином, планування відновлення України як в умовах воєнного стану так і в очікуваній повоєнний час передбачає обов'язкове врахування довкіллевого компоненту, а формування переліку програм та заходів повинно відбуватись через призму принципу сталого розвитку, оскільки саме він має бути визначальним та основоположним у дорожній карті відновлення України. Воно повинно бути збалансованим як з точки зору управлінського впливу, так і у часовому й просторовому розумінні, та відображати державницьку позицію з інтеграції екологічної складової до всіх реформ та проєктів з відновлення України. Усі розглянуті важливі аспекти мають бути враховані під час якісного й системного оновлення національного законодавства в галузі екології, при створенні належного й ефективного механізму гарантування екологічної безпеки. Правовий механізм охорони довкілля має бути комплексним,

²²⁶ Планування відновлення довкілля: Аналітична записка МБО «ЕПЛ». 2022. С.8. URL: <http://epl.org.ua/eo-analytics/planuvannya-vidnovlennya-dovkillya/>

²²⁷ Ільків Н. В. Основні напрями формування довкіллевої безпекової складової як пріоритету у відновленні України. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. Серія: "Юридичні науки". 2023. № 10. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-10-9314>

побудованим на засадах системно-сінергетичного підходу, включати дієву систему моніторингу, експертних оцінок здійснюваної та планованої діяльності, з метою виявлення наявних та потенційно можливих внутрішніх та зовнішніх загроз й спрямованим на вирішення конкретних завдань, що відповідають сучасним інтересам і очікуванням громадян, територіальних громад, українського суспільства і держави, ґрунтуватись на засадах цифровізації, відображених у стратегічних та нормативних актах.

Список використаних джерел:

1. Директива 2001/42/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27 червня 2001 р. про оцінку наслідків окремих планів та програм для довкілля. URL: old.minjust.gov.ua/file/32990.docx
2. Директиви 2003/4/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 28 січня 2003 р. про доступ громадськості до екологічної інформації та про скасування Директиви Ради 90/313/ЄЕС. URL: <https://mepr.gov.ua/news/31277.html>
3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>
4. Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, схв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р. № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-p>
5. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20 березня 2018 р. № 2354-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2354-19>
6. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>
7. Про управління відходами: Закон України від 20 червня 2022 р. № 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20>
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля: Закон України від 20 березня 2023 р. № 2973-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2973-20>
9. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/771-2011-p>
10. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану : Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04 квітня 2022 р. № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22>

11. Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди : наказ / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України від 13 квітня 2022 р. № 175. *Офіційний вісник України*. 2022. № 33.

12. Методика визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану: наказ Міндовкілля України від 4 квітня 2022 р. № 167.

13. Методика визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України 18 травня 2022 р. № 295. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0586-2>

14. Анісімова Г.В., Донець О.В. Модернізація візій державної екологічної політики: включення довкіллевої безпекової складової до стратегії повоєнного відновлення та розвитку України. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції* (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. С.76-80.

15. Блінова В.В., Мельник В.В. Екологічна безпека України як складова національної безпеки. *Сучасні проблеми екології: Тези XVII Всеукраїнської наукової on-line конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених з міжнародною участю*. 2021. С. 46- 47.

16. Бредіхіна В.Л. Євроінтеграційні новації правового регулювання використання природних ресурсів у господарській діяльності. *Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз* : матеріали круглого столу, присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (Харків, 12 трав. 2023 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2023. С.170-175.

17. Ващишин М.Я. Правова охорона атмосферного повітря в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз* : матеріали круглого столу, присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (Харків, 12 трав. 2023 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2023. С.33-37.

18. Воєнні дії на сході України – цивілізаційні виклики людству: посібник / за заг. ред. О. Кравченко. Львів: ЕПЛ, 2015. 136 с. URL: http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/1817_WEB_EPL_Posibnuk_ATO_Cover_Ukrainian.pdf

19. Гетьман А. П., Анісімова Г. В. Формування еколого- й кліматично-правової політики в умовах російської військової агресії: нові доктринальні підходи. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р). Харків : Право, 2022. С. 5–13.

20. Дейнега М.А. Правові засади боротьби зі зміною клімату: Зелений курс в ЄС та Україні. *Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз* : матеріали круглого столу, присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (Харків, 12 трав. 2023 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2023. С.50-53.

21. Дерюгіна Тетяна, Кравченко Олександр, Реджан Мар. Відбудова енергетичного сектору України: виклики та можливості. *Відбудова України: принципи та політика*. Паризький звіт. CEPR. 2022. С.210-233. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf

22. Ербелідзе А.О. Екологічна інвестиційна діяльність як один зі способів забезпечення екологічної безпеки України у воєнний час. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу*: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. С.230-232.

23. Європейська система торгівлі викидами та перспективи впровадження системи торгівлі викидами в Україні: аналітичний документ, березень 2018. 26 с.

24. Єрмолаєва Т.В. Поствоєнне відновлення довкілля: українські реалії та тенденції. *Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз* : матеріали круглого столу, присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (Харків, 12 трав. 2023 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2023. С.197-200.

25. Ільків Н. В. Основні напрями формування довкілцевої безпекової складової як пріоритету у відновленні України. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. Серія: "Юридичні науки". 2023. № 10. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-10-9314>

26. Ільків Н.В. Проблеми реалізації окремих організаційно-правових форм забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану та перспективи їх удосконалення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична: збірник наукових праць / головний редактор Ю. Назар. Львів: ЛьвДУВС, 2023. Вип. 2. С.34-40.

27. Костицький В.В. Інституційне забезпечення екологічної функції держави у контексті теолого-соціологічного розуміння теорії поділу влади: протидія екоциду. *Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз* : матеріали круглого столу, присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (Харків, 12 трав. 2023 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2023. С.79- 83.

28. Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки: навчальний посібник. Київ: ЦП «Компринт», 2019. 238 с.

29. Краснова Ю.А. Проблеми відшкодування екологічної шкоди у сфері забезпечення хімічної безпеки України. *Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз* : матеріали

круглого столу, присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (Харків, 12 трав. 2023 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2023. С.88-91.

30. Малишева Н.Р., Вінник О.М. Екологія, економіка, цифровізація: правові проблеми взаємодії. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Том 29, № 2. С. 238-260.

31. Малохліб О.С. Міжнародно-правове забезпечення екологічної безпеки в умовах збройного конфлікту. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції* (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. С.252-254.

32. Носік В.В. Законодавче забезпечення спрощеного адміністрування інституційно-правових процедур у сфері сільського господарства в умовах воєнного стану та після його скасування чи припинення. *Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз* : матеріали круглого столу, присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (Харків, 12 трав. 2023 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2023. С.107-110.

33. Оверковська Т.К. Правові засади охорони клімату в Україні. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С.145-151.

34. Підсумковий документ Міжнародної конференції з питань відновлення України (URC 2022) «Декларація Лугано» (Лугано, 4–5 липня 2022 р.
URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62cd2e0ba5613c953a9b52d4_Lugano%20Declaration_UA.pdf

35. Питання відновлення ґрунтів в контексті планів відновлення громад: аналітичний документ/ Павелко А., Баран С. Львів, 2023. 13 с.

36. Планування відновлення довкілля: Аналітична записка МБО «ЕПЛ». 2022. 55 с. URL: <http://epl.org.ua/eco-analytics/planuvannya-vidnovlennya-dovkillya/>

37. Покровська Н.М. Концептуальні засади післявоєнного відновлення України, економічні аспекти. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2022. № 4 (274). С.41-47.

38. Політичні, економічні і структурні наслідки російської агресії для України і світової спільноти. Завдання економічного відновлення України у повоєнний період з врахуванням євроінтеграційних пріоритетів: аналітичне дослідження Центра Разумкова. За наук.ред. В.Юрчишина. 156 с. URL: https://razumkov.org.ua/images/2023/04/21/2023_04_consequences_of_the_war_for_ukraine.pdf

39. Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Екологічна безпека». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Липень 2022. 108 с. URL:

<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/environmental-safety-assembly.pdf>

40. Прохоренко К.А. Клімат як об'єкт еколого-правової охорони в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2013. 16 с.

41. Соколова А.К., Черкашина М.К. Актуальні питання державної політики України у галузі раціонального природокористування. *Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз* : матеріали круглого столу, присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (Харків, 12 трав. 2023 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2023. С.123-128.

РОЗДІЛ 5

ЗМІЩЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НОТАРІАТУ ЯК ВАЖЛИВА ОСНОВА ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

5.1. Законодавче регулювання провадження нотаріальної діяльності в Україні протягом 2020-2021 років

Діяльність нотаріату в Україні, так і в країнах латинського типу нотаріату, є різновидом правозастосовної, юрисдикційної діяльності, та стосується найбільш важливих аспектів здійснення цивільних прав громадянами та юридичними особами.

Вважаємо, що нотаріальна діяльність повинна здійснюватися в процесуальній нотаріальній формі, оскільки забезпечує єдність адекватності правового змісту та юридичної форми правочину чи іншої юридично значущої дії (зокрема, у процесі провадження нотаріального процесу нотаріуси встановлюють дійсне волевиявлення сторін), а також баланс публічних та приватних інтересів.

Варто погодитися з науковцями, в тому числі Л. Єфіменком, що нотаріат як інституція, результатом діяльності якої являється підтвердження достовірності безспірних прав та фактів, що мають юридичне значення, через вчинення нотаріальної дії, посідає належне місце в механізмі правового регулювання цивільних відносин.²²⁸

Суть нотаріальної діяльності полягає в діях нотаріальних органів, що спрямовані, в першу чергу, на вчинення нотаріальних дій в інтересах фізичних та юридичних осіб, які звертаються до них за наданням відповідної

²²⁸ Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності. Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2013.С. 3.

нотаріальної правової допомоги, результатом якої є посвідчення прав, а також фактів, що мають юридичне значення.²²⁹

Відродження правового регулювання українського незалежного нотаріату відбулося у 1993 році, відповідно до Закону України «Про нотаріат»²³⁰ від 2 вересня 1993 року.

Протягом 2020-2021 років щодо порядку вчинення нотаріальних дій вносилися численні зміни, в тому числі приймалося по п'ять законодавчих актів щорічно, які стосувалися запровадження нових норм та редагування окремих положень норм статей Закону України «Про нотаріат».

Вважаємо за доцільне зупинитися на характеристиці окремих законодавчих новел щодо провадження нотаріальної діяльності.

16 січня 2020 року набрав чинності Закон України № 340-IX від 05 грудня 2019 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству»,²³¹ яким розширено повноваження нотаріусів. Так, законодавцем надано право приватним та державним нотаріусам держави засвідчувати «вимоги про нотаріальне посвідчення правочину» (згідно з пунктом першим частини 1 статті 34 Закону України «Про нотаріат»).

Також Законом України № 340-IX від 05 грудня 2019 року зобов'язано державних та приватних нотаріусів при укладенні та посвідченні правочинів, предметом яких є земельні ділянки, отримувати витяги з Державного земельного кадастру (відповідно до норм статті 38 Закону України «Про Державний земельний кадастр»).

Закон України від 14 липня 2020 року № 775-IX «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо усунення законодавчих колізій та

²²⁹ Долинська М.С. Особливості реалізації нотаріальної діяльності в незалежній Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2015. Вип. 3. С. 78.

²³⁰ Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 р. № 3425-ХІІ. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.

²³¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству: Закон України від 5 грудня 2019 р. № 340-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340-20#Text>

прогалин»²³² по кількості запровадження змін як у загальні засади нотаріальної діяльності, так і щодо провадження нотаріального процесу, на нашу думку, слід вважати багатозначним нотаріальним актом.

Вище вказаний Закон, у певній мірі, по значимості нотаріальних змін до Закону України «Про нотаріат», займає друге місце після Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» від 1 жовтня 2008 р. № 614-V.

Варто пригадати, що вчений Л. Єфіменко вважав Закон України № 614-V від 1 жовтня 2008 року «малою нотаріальною реформою»²³³.

Аналізуючи норми Закону України від 14 липня 2020 р. № 775-IX, на нашу думку, основними запровадженими змінами виступають наступні положення.

Приведено у відповідність норми статті 1 Закону України «Про нотаріат», щодо передбачення вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування відповідно до статті 37 вказаного закону (а не статті 38, як було зазначено у первинній редакції статті 1 вищевказаного Нотаріального закону).

Відредаговано та уточнено компетенцію консульських установ України (стаття 38 Закону України «Про нотаріат»).

Встановлено, що мова нотаріального діловодства визначається статтею 9 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Уточнено вимоги щодо: освітнього рівня особи, яка має намір займатися нотаріальною діяльністю, порядку допуску до складання кваліфікаційного нотаріального іспиту; порядку сертифікації робочого місця приватного нотаріуса, а також підстав зупинення приватним нотаріусом нотаріальної практики.

²³² Про внесення змін до Закону України "Про нотаріат" щодо усунення законодавчих колізій та прогалин Закон України від 14 липня 2020 р. № 775-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/775-20#n2>

²³³ Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. С.11

У новій редакції викладено частину другу статті 3 Закону України «Про нотаріат», де встановлено вимоги до набуття професії нотаріуса, зокрема, передбачено, що лише громадянин України, який має відповідний рівень освіти та виконав визначені законодавством вимоги може стати нотаріусом.

До таких умов належить:

- володіння державною мовою відповідно до рівня, який визначений Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»,

- наявність шестирічного стажу роботи у сфері права, з них не менше трьох років становить праця помічника нотаріуса (приватного) або консультанта державної нотаріальної контори,

- складання кваліфікаційного нотаріального іспиту та отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю²³⁴.

Зауважуємо, що вищевказані норми свідчать про посилення вимог в частині доступу до професії нотаріуса в Україні.

При цьому не може бути нотаріусом особа, дієздатність якої обмежена або особа визнана недієздатною, а також особа, яка має судимість за вчинення скоєного нею злочину, якщо така судимість є не погашеною або не є знятою у встановленому законом порядку (винятком у даному випадку є лише реабілітація такої особи).

Звертаємо увагу, що законодавцем і надалі не запроваджено зміни до Закону України «Про нотаріат», якими варто передбачити, що завідувач державною нотаріальною конторою має право здійснювати всі нотаріальні дії в якості державного нотаріуса.²³⁵

Відновлено право нотаріусів видавати свідоцтво про право власності на частку в спільному майні подружжя на підставі їх спільної заяви, в тому числі колишнього подружжя, шляхом внесення змін до статті 34 Закону України

²³⁴ Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 р. № 3425-ХП. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>

²³⁵ Долинська М. С. Деякі аспекти правового статусу державного нотаріуса. *Форум права*. 2014. № 2. С. 114.

«Про нотаріат». Тому цілком логічним вбачається викладення норм статей 71 та 72 вищевказаного закону у новій редакції.

Законодавчим актом викладено також в новій редакції правила щодо вчинення окремих нотаріальних дій, в тому числі щодо видачі дублікатів нотаріального посвідчених документів (стаття 53), видачі свідоцтв про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів) (стаття 72), посвідчення фактів, що фізична особа є живою, а також посвідчення фактів про перебування фізичної особи в певному місці (статті 80, 81).²³⁶

Принагідно зауважуємо, що Законом України від 14 липня 2020 року № 775-ІХ додано новий вид нотаріальних дій - зняття заборони відчуження нерухомого майна.

Відбулося оновлення переліку видів вчинюваних нотаріальних дій, тексти яких державні та приватні нотаріуси повинні викладати на спеціальних бланках нотаріальних документів.

Законодавець нарешті привів у відповідність норми Закону України «Про нотаріат» до норм Цивільного кодексу України провівши заміну терміну «угода» на «правочин». Також запроваджено зміни та редагування до назви та змісту статті 54 Закону України «Про нотаріат», яка відтепер носить назву «Правочини, що підлягають нотаріальному посвідченню».

Зазнали редагування норми нотаріального акту, що стосуються правил як посвідчення довіреностей, так і порядку їх припинення дії (стаття 58), а також кількості складання примірників нотаріальних документів, в яких викладається зміст правочинів, що зобов'язані були складати та посвідчувати як нотаріуси, так і посадові особи органів місцевого самоврядування (стаття 59).

Важливими є запроваджені Законом України від 14 липня 2020 року № 775-ІХ зміни, згідно з якими для вчинення виконавчого напису передбачено єдиний термін – три роки, що вираховується від дня вимоги (стаття 91 Закону

²³⁶ Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо усунення законодавчих колізій та прогалин Закон України від 14 липня 2020 р. № 775-ІХ. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/775-20#n2>

України «Про нотаріат»). Також відбулося збільшення – до трьох років строку пред’явлення вчиненого нотаріусом виконавчого напису до виконання (до того –1 рік).

Як правильно зауважується у правовому аналізі вище вказаного Закону України № 775-IX, проведеного комісією Нотаріальної палати України з аналітично методичного забезпечення нотаріальної діяльності, у законодавчому акті здійснено «актуалізацію визначень та понять», в тому числі наступних: договір, довіреність, правочин. Наголошується на важливості приведення законодавчим актом узгодження, між собою, окремих статей Закону України «Про нотаріат».²³⁷

Законодавчим актом, який призвів до збільшення кількості посвідчуваних державними та приватними нотаріусами правочинів щодо нерухомого майна, став прийнятий 31 березня 2020 року Закон України № 552-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення».²³⁸ Актом, надається власникам земель сільськогосподарського призначення право їх продажу, за певними правилами, а також встановлено вимоги щодо суб’єктів придбання таких земель (покупців). Таким чином в Україні запроваджено, в певній мірі, ускладнений порядок відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Відповідно до вище вказаного Закону України № 552-IX державні та приватні нотаріуси з 1 липня 2021 року вправі укладати та посвідчувати договори купівлі-продажу сільськогосподарських земельних ділянок, що у свою чергу призводить до збільшення кількості правочинів, предметом яких

²³⁷Комісія Нотаріальної палати України з аналітично методичного забезпечення нотаріальної діяльності Правовий аналіз Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо усунення законодавчих колізій та прогалин» від 14 липня 2020 року № 775-IX. URL: <https://npu.ua/wp-content/uploads/2020/08/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7-775-9.docx>

²³⁸Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення Закон України від 31 березня 2020 р. № 552-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20/conv/find?text=%ED%EE%F2%E0%F0>

виступають земельні ділянки, оскільки вони підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню.

Зауважуємо, що актом встановлено певні правила щодо укладення та нотаріального посвідчення нотаріусами вищевказаних правочинів щодо сільськогосподарських земель (з дотриманням вимог чинного законодавства, зокрема, Земельного кодексу України, Цивільного кодексу України). Зокрема, приватних та державних нотаріусів зобов'язано при укладенні договорів купівлі-продажу сільськогосподарських земель використовувати відомості Державного земельного кадастру, Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань. У випадку, якщо за результатами перевірки виявлено невідповідність таким вимогам, то нотаріус повинен відмовити у посвідченні угоди.

Наступним значущим актом щодо провадження нотаріальної діяльності приватними та державними нотаріусами в державі стало прийняття 16 листопада 2021 року Закону України «Про медіацію».²³⁹

Варто пригадати, що термін медіація має латинські коріння «mediation» та в перекладі означає посередництво.

Згодом певні початки правил посередництва примирення потрапили на українські терени. Як стверджують В. Грабовський та Ю. Рак, елементи тогочасної медіації віднаходимо у нормах «Руської правди», Литовських статутах, козацькому звичаєвому праві, Конституції Пилипа Орлика. Як правильно зауважують автори, з встановленням «радянської влади» на українських землях було ліквідовано засади посередництва.²⁴⁰

²³⁹ Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 р. № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2022. № 7. ст.51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n235>

²⁴⁰ Грабовський В. А. Рак Ю. О. Особливості становлення та тенденції розвитку інституту медіації: українські та зарубіжні практики. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. Серія : Державне управління. 2020. № 1. С. 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2020_1_3

Відродження послуг з посередництва та примирення (медіації) в сучасному суспільстві відбулося в Сполучених Штатах Америки на початку 60-х років ХХ століття. Запровадженню та правовому врегулюванню посередництва - медіації, як способу вирішення спорів, серед іншого, посприяла Паундівська конференція 1976 року. Велику роль у розвитку медіації на американських землях відіграв Уніфікований закон США «Про медіацію» 2001 року.

Зі США медіація набула поширення в інших країнах, зокрема, англосаксонської системи права. Варто відзначити країни, які врегулювали на законодавчому рівні процес медіації та досягли значного успіху у розвитку врегулювання спорів за допомогою процедур примирення, зокрема, Велику Британію, Австралію, Австрію, Польщу, Німеччину, Італію, Болгарію. При цьому варто зауважити, що врегулювання на законодавчому рівні процесів медіації у європейських державах починалося з кінця ще ХХ.²⁴¹

У Австрії та Німеччині детально врегульовано процедури медіації та повноваження медіатора. Наприклад, у 2001 р. в Австрії було розроблено Закон «Про медіацію», а через декілька років набула чинності Директива про медіацію у цивільних спорах.

26 липня 2012 р. набув чинності Закон про медіацію у Німеччині, в якому регулюються питання медіації всіх видів судового процесу, визначається статус медіатора, його обов'язки, механізми забезпечення об'єктивності та нейтральності. При цьому допускається участь кількох медіаторів у процедурі медіації. Так само допускається спільне посередництво у профільному законі Казахстану²⁴².

²⁴¹ Долинська М. С. Деякі аспекти запровадження медіації в нотаріальному процесі України. *Приватне право в умовах глобалізації: Цифровізація: переваги, проблеми та шляхи їх подолання*: Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Миколаївський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія», 22.04.2022) / ред.кол.: Б.В. Фасій, О. В. Минькович-Слободяник, Н. М. Лазарева, І. П. Мартишко. Миколаїв : МІП НУ «ОЮА», 2022. С.42-45.

²⁴² Шеремет А.М. Етичні та кваліфікаційні вимоги до медіатора. *Право і суспільство*. 2020. № 6-2. Частина 1. С. 83.

У Директиві Європейського союзу «Про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах» 2008/52/ЄС²⁴³ визначено поняття медіатора (посередника), яким є будь-яка третя особа, до якої звертаються сторони, аби провести посередництво ефективним, безстороннім і компетентним способом, незалежно від свого найменування або професії у відповідній державі-члену ЄС, незалежно від того, як ця третя особа призначається для проведення посередництва, а також незалежно від процедури проведення посередництва. Ми погоджуємося з Шеремет А. М., що кожна держава самостійно визначає особливості статусу медіатора.²⁴⁴

Враховуючи думки науковців, ми вважаємо, що медіація є переговорною процедурою, яка організована в певній послідовності за встановленими правилами та за допомогою незалежного медіатора, яка проходить певні ustalені стадії з метою врегулювання спору або конфлікту, результатом якої є певна прийнятна та взаємовигідна домовленість для її учасників, що завершується укладенням відповідної угоди²⁴⁵.

А. Біцай стверджує, що медіація, у класичному розумінні використовує «гарвардський метод» як основоположний.²⁴⁶

Законодавець із прийняттям Закону України «Про медіацію»²⁴⁷ надав право нотаріусам з 15 грудня 2021 року, крім вчинення нотаріальних дій (що спрямовані на юридичне закріплення безспірних цивільних прав і фактів),

²⁴³ Директива 2008/52/ ЄС Європейського парламенту і ради від 21 травня 2008 р. про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/6b6c1e2e6ad3e2fcc225745c0034f4cc/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/\\$FILE/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%20%D0%84%D0%A1%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/6b6c1e2e6ad3e2fcc225745c0034f4cc/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/$FILE/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%20%D0%84%D0%A1%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf)

²⁴⁴ Шеремет А.М. Етичні та кваліфікаційні вимоги до медіатора. *Право і суспільство*. 2020. № 6-2. Частина 1. С. 83.

²⁴⁵ Долинська М. С. Правове значення результатів, досягнутих у процесі медіації, до закінчення провадження без ухвалення рішення суду в цивільному судочинстві за участю фермерських господарств. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 197-200.

²⁴⁶ Біцай А. В. Участь адвоката в медіації: монографія/ За заг. ред. О. Г. Яновської. К.: Алерта.2017. С. 17.

²⁴⁷ Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2022. № 7. ст.51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n235>

також займатися медіацією, як позасудовою процедурою врегулювання конфліктів (спорів), при умові проходження базової підготовки медіатора. Органом, який здійснюватиме підготовку нотаріусів – медіаторів, визначено професійне об'єднання нотаріусів: Нотаріальну палату України, як юридичну особу, що видаватиме відповідний сертифікат та вестиме облік нотаріусів-медіаторів.

Вважаємо, що право на проходження підготовки медіатора мають як приватні нотаріуси, так і державні нотаріуси. Таким правом можуть скористатися як нотаріус, так і завідуючий державної нотаріальної контори, а також завідуючий державним нотаріальним архівом та нотаріус цього ж архіву. Вбачається, що вищевказані суб'єкти, будуть проводити медіацію з метою запобігання конфліктів (спорів) у майбутньому або щодо врегулювання будь-яких конфліктів (спорів) у цивільних, сімейних, спадкових справах.²⁴⁸

Ми підтримуємо М. Дякович, що «результатом медіації у нотаріальній практиці не обов'язково має стати нотаріальний акт, оскільки сторони можуть не досягнути порозуміння і нотаріальна дія не буде вчинена».²⁴⁹

Якщо ж медіатором виступає державний нотаріус державної нотаріальної контори чи приватний нотаріус, то нотаріальна дія, зазвичай, вчинятиметься у короткі терміни. Однак зустрічаються випадки, коли від часу проведення медіації до вчинення нотаріальної дії проходить певний час (наприклад, при оформленні спадщини). Проводячи медіацію, нотаріуси, крім ціллю примирення сторін все таки мають також мету, що проведення медіації призведе, крім укладення договору про медіацію, до вчинення таким нотаріусом певних нотаріальних дій (наприклад, договору про поділ спадкового майна).

У випадку здійснення процедури медіації завідуючим чи державним нотаріусом державного нотаріального архіву та укладення договору про

²⁴⁸ Долинська М. Медіація як одна із функцій українського нотаріального процесу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 77.

²⁴⁹ Дякович М. М. Пропозиції щодо розвитку медіації в нотаріальній практиці нотаріусів. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С.139.

медіацію, не може йти мова про нотаріальне посвідчення правочину, оскільки вони таким правом не наділені.

Стверджуємо, що законодавцем не заборонено пройти базову підготовку медіатора, як в Україні, так і за кордоном, іншим працівникам державних нотаріальних контор чи приватного нотаріуса. Наприклад, цим правом може скористатися помічник чи консультант, секретар чи навіть діловод приватного нотаріуса.

Зауважуємо, що законодавець не надав право Нотаріальній палаті України здійснювати підготовку медіаторів – не нотаріусів, оскільки палата веде та оприлюднює реєстри лише тих нотаріусів (як приватних, так і державних), які пройшли підготовку в сфері медіації у вказаній організації.

Тому, за отриманням відповідних знань базової підготовки медіатора та внесенням до реєстру медіаторів, працівник приватного нотаріуса чи державної нотаріальної контори, державного нотаріального архіву повинен звернутися до юридичної особи, яка забезпечуватиме надання послуг з медіації та веде реєстр медіаторів.

По аналогії, таким же правом щодо отримання підготовки в сфері медіації мають право скористатися інші квазінотаріальні суб'єкти нотаріального процесу.

Законом України № 1892-IX від 17 листопада 2021 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення порядку доступу до Єдиного державного демографічного реєстру»²⁵⁰, на нотаріусів покладено обов'язок при встановленні особи, яка звернулася до нотаріуса за вчиненням правочину, перевіряти дійсність поданих документів за відомостями Єдиного державного демографічного реєстру (у випадку оформлення таких документів із використанням засобів вказаного Реєстру (стаття 43 Закону України «Про нотаріат»)).

²⁵⁰ Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення порядку доступу до Єдиного державного демографічного реєстру: Закон України від 17 листопада 2021 р. № 1892-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1892-20#n11>

Також вище вказаним Законом України № 1892-ІХ чергових редакцій зазнала стаття 46¹ Закону України «Про нотаріат», зокрема, частина друга, відповідно до якої державні та приватні нотаріуси при вчинення нотаріальних дій (правочинів) зобов'язані використовувати відомості з трьох реєстрів: Єдиного державного демографічного реєстру, Державного реєстру актів цивільного стану громадян, Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, а також інші державні та єдині реєстри, які створені та функціонують у системі Міністерства юстиції України.²⁵¹

5.2 Правове регулювання провадження нотаріальної діяльності в Україні протягом 2022-2023 років

13 січня 2022 року набрала чинність постанова Кабінету Міністрів України № 1444 від 29 грудня 2021 року «Деякі питання реалізації експериментального проекту щодо поетапного запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату»²⁵². Більш детально характеристику нормативно-правового акту буде надано у пп. 5.4 монографії.

Однією з найвагоміших причин не впровадження у життя вищевказаної постанови стала розв'язана Російською федерацією війна проти України, яка в свою чергу спричинила прийняття Президентом України Указу № 64 від 24 лютого 2022 р. «Про введення воєнного стану в Україні».

З метою захисту інтересів фізичних осіб та юридичних осіб, інтересів держави та територіальних громад від несанкціонованих дій, робота більшості державних реєстрів в Україні була припинена. Це призвело на кінець лютого 2022 року до майже повного припинення діяльності нотаріальних органів

²⁵¹ Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 р. № 3425-ХІІ. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>

²⁵² Деякі питання реалізації експериментального проекту щодо поетапного запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1444. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1444-2021-%D0%BF#Text>

держави. При цьому, все таки з певними перебоями, на підконтрольній Україні території, продовжували діяти Реєстр нотаріусів, Єдиний реєстр довіреностей та Спадковий реєстр.

Упродовж 2022 року було прийнято лише 4 законодавчі акти, які вносили окремі зміни до норм Закону України «Про нотаріат», а також численні нормативно-правові акти, направлені на врегулювання під час воєнного стану нотаріальних правовідносин, особливо реєстраційних.

Війна та тимчасова окупація окремих територій України суттєво вплинули на здійснення фізичними особами своїх законних прав та інтересів, в тому числі цивільних та спадкових.

Кабінетом Міністрів України 28 лютого 2022 року прийнято постанову № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану»²⁵³, що регулювала особливості провадження нотаріальної діяльності під час воєнного стану в державі, яка в подальшому зазнала значущих змін та доповнень.

Зокрема, нормативним актом дозволено державним та приватним нотаріусам засвідчувати справжність підпису на заяві про надання дозволу на виїзд неповнолітньої дитини за кордон строком до трьох місяців без використання спеціальних бланків нотаріальних документів, тобто на білому папері.

Постановою Кабінету Міністрів України № 209 від 06 березня 2022 року «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану»²⁵⁴ запроваджено важливі зміни та доповнення до вищевказаної постанови Кабінету Міністрів України № 164 від 28 лютого 2022 року.

²⁵³ Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>.

²⁵⁴ Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 р. № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF#n2>.

Має рацію О. Кухарєв, що відповідно до нормативного акту відбулося розширення переліку осіб, що наділені правом посвідчувати заповіти²⁵⁵.

Зокрема, нормативно-правовим актом передбачено, що «в умовах воєнного стану довіреності, крім довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, управління та розпорядження корпоративними правами та заповіти військовослужбовців Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також працівників правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави, можуть посвідчуватися командиром (начальником) цих формувань (органів) або іншою уповноваженою таким командиром (начальником) особою з подальшим надсиланням таких заповітів через Генеральний штаб Збройних Сил, Міністерство оборони, відповідний правоохоронний (спеціальний) або інший орган до Міністерства юстиції або його територіального органу для забезпечення їх реєстрації нотаріусами в Єдиному реєстрі довіреностей, Спадковому реєстрі»²⁵⁶.

Вважаємо, що відбулося також розширення видів суб'єктів, уповноважених під час воєнного стану, на посвідчення окремих видів довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених²⁵⁷. Однак такі повноваження вищевказані особи мають лише на час дії воєнного стану в Україні.

²⁵⁵ Кухарєв Олександр. Проблеми здійснення спадкових прав в умовах воєнного стану. 7 жовтня 2022 р. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/251193-problemi-zdiysnennya-spadkovikh-prav-v-umovakh-voennogo-stanu>.

²⁵⁶ Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 р. № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF#n2>.

²⁵⁷ Долинська М. С. До питання посвідчення заповітів органами квазінотаріату в умовах воєнного стану в Україні. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : збірник матеріалів VI Всеукраїнської наук.- практич. конф. (м. Львів, 09 грудня 2022 р.). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 79-84.

Також постановою № 209 від 06 березня 2022 року надано право державним та приватним нотаріусам держави тимчасово посвідчувати без використання спеціальних бланків нотаріальних документів - довіреності, тобто складала такі правочини на білих аркушах паперу. При цьому нотаріуси були зобов'язані вказувати на них, за допомогою комп'ютерної техніки, визначені актом відомості. Зокрема, необхідно було нотаріусом на тексті довіреності відобразити: Державний Герб України; прізвище, ім'я та по батькові довірителя; прізвище, ім'я та по батькові нотаріуса, який посвідчив таку довіреність, назву нотаріального округу, а коли посвідчує довіреність державний нотаріус - то також найменування державної нотаріальної контори, де здійснюється нотаріальна діяльність; номер свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю; адреса робочого місця, номер телефону та адреса електронної пошти приватного нотаріуса або державної нотаріальної контори.

Хоча довіреності та заповіти викладаються приватними та державними нотаріусами держави на звичайних аркушах паперу, без використання спеціальних бланків нотаріальних документів, вони є чинними та підлягають реєстрації в Спадковому реєстрі та Єдиному реєстрі довіреностей.

У цей же період, на підконтрольній Україні території, надалі продовжували вчиняти окремі нотаріальні дії державні та приватні нотаріуси, квазінотаріальні органи. Останні вчиняли прирівняні до нотаріальних дії (зокрема, довіреності та заповіти), відповідно до встановлених в законодавчому порядку правил, однак з дотриманням законодавства України, яке діє в умовах воєнного стану. Зокрема, такими є посадові чи службові особи, перераховані у статтях 245,1252 Цивільного кодексу України та статтях 40 40-1, 78 Закону України «Про нотаріат»,

Постановою Кабінету Міністрів № 480 від 19 квітня 2022 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є

Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану»²⁵⁸ прийнято важливі зміни щодо порядку посвідчення окремих видів довіреностей, вище зазначеними новими квазіотаріальними органами (уповноважених на це лише на час дії воєнного стану в Україні).

Так нормативно-правовим актом у новій редакції викладено пункт четвертий постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164. При цьому заборонено новопризначеним органам квазіотаріату (уповноважених на це лише на час дії воєнного стану в Україні), посвідчувати довіреності на розпорядження цінними паперами (в додаток до заборони посвідчення довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, управління та розпорядження корпоративними правами).

Також зобов'язано осіб, уповноважених на посвідчення довіреностей та заповітів (які є такими лише на час воєнного стану в Україні), укладати їх згідно з вимогами Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. № 419 (у редакції постанови від 06 липня 2006 р. № 940).

Оскільки лише 28 квітня 2022 року вказана постанова № 480 набула чинність, тому з 6 березня 2022 року до 27 квітня 2022 року новими вищезазначеними органами квазіотаріату (уповноважених на це лише на час дії воєнного стану в Україні), не було обов'язковим до виконання положення вимог Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених.²⁵⁹

Осіб (уповноважених на це лише на час дії воєнного стану в Україні), які вправі скласти довіреності, окрім довіреностей на право розпорядження

²⁵⁸ Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480-2022-%D0%BF#n2>

²⁵⁹ Долинська М. С. Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених : довідник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 39.

нерухомим майном, управління і розпорядження цінними паперами, а також корпоративними правами в умовах воєнного стану, згідно з вищевказаними Постановами Кабінету Міністрів, варто поділити на дві окремі групи.

До першої групи відносяться військовослужбовці Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань.

Другу групу складають працівники правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави.

Додатковими суб'єктами, уповноважених на це лише на час дії воєнного стану в Україні, що вправі посвідчувати окремі види довіреностей (органи квазінотаріату) від вищевказаних осіб в умовах воєнного стану виступають командир (начальник) або уповноважена таким командиром (начальником) особа Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, а також правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави²⁶⁰.

Додаткових суб'єктів (уповноважених на це лише на час дії воєнного стану в Україні), що мають право посвідчувати прирівняні до нотаріальних заповітів варто поділити на дві окремі підгрупи.

До першої групи відносяться: командир (начальник) або уповноважена таким командиром (начальником) особа Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, а також правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і

²⁶⁰ Долинська М. С. Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених : *довідник*. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 184 с.

стримування збройної агресії іноземної держави. Другу групу складає начальник табору (установи, де створено дільницю) для військовополонених²⁶¹.

Детальний порядок укладення заповітів та окремих видів довіреностей в умовах воєнного стану в Україні, за участю командирів (начальників) або уповноважена ними осіб Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, а також правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави автором розглянуто у підготовленому довіднику «Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених».²⁶²

Постановою Кабінету Міністрів України № 719 від 24 червня 2022 р. «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату та державної реєстрації в умовах воєнного стану»²⁶³, яка набрала чинність 12 липня 2022 року, в тому числі відредаговано порядок передачі посвідчених новими квазінотаріальними органами (уповноважених на це лише на час дії воєнного стану в Україні), довіреностей для подальшої їх реєстрації нотаріусами в Єдиному реєстрі довіреностей.

Закон України № 2468-IX від 28 липня 2022 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави»,²⁶⁴

²⁶¹ Долинська М. Заповіт як підстава спадкування під час воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2023. № 78. Частина 1. С. 166-171.

²⁶² Долинська М. С. Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених : довідник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 184 с.

²⁶³ Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату та державної реєстрації в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України № 719 від 24.06.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2022-%D0%BF#Text>

²⁶⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави: Закон України від 28 липня 2022 р. № 2468-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2468-20#n12>

серед іншого, доповнив Закон України «Про нотаріат» новим розділом п'ятим під назвою «Прикінцеві положення». Доповнення зазнали норми статей 49 та 55 законодавчого акту, які стосувалися встановлення окремих правил щодо укладення правочинів у нотаріальному порядку.

Законом України № 2518-IX від 15 серпня 2022 року «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому»²⁶⁵ запроваджено нову редакцію статті 55 Закону України «Про нотаріат», норми якої регулюють основні правила посвідчення договорів про відчуження та заставу майна.

Також відповідних редагувань зазнали окремі частини статі 34 (пункт 9) Закону України «Про нотаріат», де перебачено як окремий вид нотаріальних дій : накладення та зняття заборони відчуження не лише нерухомого майна або майнових прав на нерухоме майно, але й об'єктів незавершеного будівництва та майбутніх об'єктів нерухомого майна, які підлягають реєстрації.

Аналізуючи зміни - редагування, що запроваджені до частини третьої статті 46¹ Нотаріального Закону вбачається, що законодавцем об'єднано в одну норму, попередні зміни, що були внесені до вищевказаної частини Законами України № 1666-VIII від 06 жовтня 2016 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності»²⁶⁶ та № 199-IX від 17 жовтня 2019 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку надання адміністративних послуг у сфері будівництва та створення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва».²⁶⁷

²⁶⁵ Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому Закон України № 2518-IX від 15.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#n499>

²⁶⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності: Закон України від 06.10.2016. № 1666-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 47. ст.800. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1666-19#n55>

²⁶⁷ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку надання адміністративних послуг у сфері будівництва та створення Єдиної державної

Зокрема, встановлено, що при посвідченні правочинів щодо нерухомого майна або об'єкта незавершеного будівництвом, а також щодо майбутнього об'єкта нерухомості, державним та приватним нотаріусам необхідно використовувати відомості наступних трьох реєстрів: Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, Державного земельного кадастру, а також Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва²⁶⁸.

Також, у певній мірі, уточнено повноваження консульських установ щодо посвідчення правочинів (пункт перший статті 38 Закону України «Про нотаріат») – виокремлено договори, заповіти та довіреності. При цьому законодавець наголошує, що консульські установи України не вправі посвідчувати іпотечні договори, договори щодо нерухомого майна, яке знаходиться в Україні, в тому числі іпотечні договори щодо об'єктів незавершеного будівництва, а також майбутніх споруджених об'єктів нерухомості.

Законом України від 6 вересня 2022 року № 2571-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення регулювання кінцевої бенефіціарної власності та структури власності юридичних осіб»²⁶⁹ запроваджено зміни та редагування до частин п'ятої та шостої статті 8 Закону України «Про нотаріат» в частині дотримання нотаріальної таємниці. Зокрема, законодавцем встановлено, що державний чи приватний нотаріус «не несе дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності за подання до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму

електронної системи у сфері будівництва : Закон України від 17.10.2019 № 199-IX *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 51. ст.377. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-20#n43>

²⁶⁸ Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому: Закон України від 15.08.2022 № 2518-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#n499>

²⁶⁹ Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення регулювання кінцевої бенефіціарної власності та структури власності юридичних осіб: Закон України від 06.09.2022 р. № 2571-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2571-20#n6>

та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, інформації про фінансову операцію або держателю Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань інформації про кінцевого бенефіціарного власника або структуру власності юридичної особи, навіть якщо такими діями завдано шкоди юридичним або фізичним особам, а також за інші дії, якщо нотаріус діяв у межах Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»²⁷⁰.

Відповідно до Закону України № 2719-IX від 3 листопада 2022 року «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо приватизації державного і комунального майна, яке перебуває у податковій заставі, та забезпечення адміністрування погашення податкового боргу»²⁷¹ стаття 55 Закону України «Про нотаріат» була доповнена новою частиною п'ятою, якою регулювалися питання щодо порядку відчуження майна, яке перебуває у податковій заставі. Законодавчим актом відповідні доповнення внесено до пункту першого розділу п'ятого Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про нотаріат».

У 2023 році зміни щодо правового регулювання нотаріальної діяльності було запроваджено 2 законодавчими актами та низкою нормативно-правових актів.

Законом України № 2923-IX від 23 лютого 2023 року «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна,

²⁷⁰ Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення регулювання кінцевої бенефіціарної власності та структури власності юридичних осіб: Закон України від 6 вересня 2022 р. № 2571-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2571-20#n6>

²⁷¹ Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо приватизації державного і комунального майна, яке перебуває у податковій заставі, та забезпечення адміністрування погашення податкового боргу: Закон України від 3 листопада 2022 р. № 2719-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2719-20#n74>

пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України»²⁷² передбачено винятки з правил щодо дотримання територіальної компетенції державними та приватними нотаріусами держави. Зокрема, встановлено, що за межами свого нотаріального округу - нотаріус може здійснювати свою діяльність лише у двох випадках: у разі заміщення ним інших нотаріусів (у встановлених Законом України «Про нотаріат» та у випадку звернення до такого нотаріуса спадкоємця із проханням завершити спадкування в іншому нотаріальному окрузі. Це відбувається у випадку, коли спадкова справа після смерті спадкодавця вже була зареєстрована у Спадковому реєстрі ще до початку тимчасової окупації окремих територій України, а також воєнного стану, але вона ще не була завершена. Таким чином, на вказаний випадок принцип територіальності не розповсюджується, а спадкова справа завершується будь-яким нотаріусом держави.

Законом України від 11 квітня 2023 року № 3037-IX «Про особливості припинення державних підприємств за рішенням Фонду державного майна України»²⁷³ внесено зміни до норм статті 49 Закону України «Про нотаріат». Зокрема, передбачено, що не являється підставою для посвідчення договору купівлі-продажу, який укладається за допомогою процедури припинення державного підприємства за рішенням Фонду державного майна України – внесення такої юридичної особи до Єдиного реєстру боржників .

Відповідно до Закону України № 2801-IX від 01 грудня 2022 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення укладення угоди між Україною та Європейським Союзом про взаємне визнання

²⁷² Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23 лютого 2023 р. № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>

²⁷³ Про особливості припинення державних підприємств за рішенням Фонду державного майна України: Закон України від 11 квітня 2023 р. № 3037-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3037-20#n235>

кваліфікованих електронних довірчих послуг та імплементації законодавства Європейського Союзу у сфері електронної ідентифікації»²⁷⁴ – з 31 грудня 2023 року набудуть чинність норми, відповідно з якими відбудеться наступне розширення повноважень нотаріусів. А саме: державним та приватним нотаріусам надано право здійснювати «реєстрацію підписувачів згідно із законодавством у сфері електронних довірчих послуг», що не є порушенням норм статті 3 Закону України «Про нотаріат».

Постановою Кабінету Міністрів України № 469 від 9 травня 2023 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату, державної реєстрації та функціонування державних електронних інформаційних ресурсів в умовах воєнного стану»²⁷⁵ запроваджено зміни до семи нормативно-правових актів.

Залишено порядок перевірки дійсності довіреності, текст якої видрукований не на спеціальному бланку документів, а на чистому папері. Так, особа, на чие ім'я раніше була укладена довіреність в нотаріальному порядку на чистому аркуші паперу, тобто без спеціального нотаріального бланку (відповідно до діючого на той час законодавства), повинна звернутися до нотаріуса, який таку довіреність посвідчив, за підтвердження факту її укладення та посвідчення.

Тобто і на далі дійсними є довіреності, які вчинені державними та приватними нотаріусами без використання спеціальних бланків нотаріальних документів, - до закінчення часу припинення їх дії.

²⁷⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення укладення угоди між Україною та Європейським Союзом про взаємне визнання кваліфікованих електронних довірчих послуг та імплементації законодавства Європейського Союзу у сфері електронної ідентифікації: Закон України від 01.12.2022 р. № 2801-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-20#n2>

²⁷⁵ Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату, державної реєстрації та функціонування державних електронних інформаційних ресурсів в умовах воєнного стану: Постановою Кабінету Міністрів України № 469 від 09.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469-2023-%D0%BF#n2>

Вище вказаною постановою відновлено посвідчення нотаріусами окремих видів довіреностей та засвідчення підписів на окремих видах заяв - на спеціальних бланках нотаріальних документів.

Нормативним актом з 19 червня 2023 року відмінено норму щодо зупинення на час дії воєнного стану перебігу строку для прийняття спадщини (не більше чотирьох місяців), тобто чинною є норма 6 місяців.

5.3 Нотаріальні органи та квазінотаріальні органи України

Правовідносини, що регулюються нормами нотаріального процесуального права, є досить різноманітними, як і їхні суб'єкти. Суб'єкти нотаріальних процесуальних правовідносин – це учасники нотаріальних суспільних відносин, які виступають носіями передбачених нотаріальним правом суб'єктивних прав та обов'язків²⁷⁶.

Усіх суб'єктів нотаріального процесу в Україні доцільно поділити на декілька груп.

Першою групою охоплені суб'єкти, які мають право вчиняти нотаріальні дії (відповідно до статті 1 Закону України «Про нотаріат»), а саме:

– нотаріуси, які працюють у державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси);

– нотаріуси, які займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси);

– посадові особи органів місцевого самоврядування у населених пунктах, де немає нотаріусів;

– посадові особи консульських установ та дипломатичних представництв України;

– інші посадові особи, передбачені статті 40 Закону «Про нотаріат», які посвідчують заповіти і довіреності, прирівняні до нотаріальних;

²⁷⁶ Долинська М. С. Нотаріальний процес: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ 2019. С. 166.

– начальник установи виконання покарань, що засвідчує справжність підпису особи, яка перебуває в такій установі, за статтею 78 Закону «Про нотаріат».²⁷⁷

На час воєнного стану в Україні, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 164 від 28 лютого 2022 року «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану»²⁷⁸, з наступними змінами та доповненнями також квазінотаріальними суб'єктами (лише на час дії воєнного стану в Україні) виступають:

- командир (начальник) або уповноважена таким командиром (начальником) особа Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, а також правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави, що посвідчують заповіти та окремі види довіреностей;

- начальник табору (установи, де створено дільницю) для військовополонених, який вправі посвідчувати лише заповіти від військовополонених.

Вище перелічені квазінотаріальні органи (передбачені ст. 40 Закону «Про нотаріат» та постановою Кабінету Міністрів України № 164 від 28 лютого 2022 року) вправі посвідчувати заповіти лише у присутності двох свідків та не вправі посвідчувати секретні заповіти.

До другої групи суб'єктів нотаріального процесу слід віднести осіб, що звертаються по вчинення нотаріальних дій.

Відповідно до частини п'ятою статті 8 Закону України «Про нотаріат» - це фізичні та юридичні особи, за дорученням або щодо яких вчинялися нотаріальні дії, також спадкоємці померлої фізичної особи.

²⁷⁷ Долинська М. С. Проблеми нотаріального процесу: підручник. Львів: ЛьвДУВС. 2022. С. 83-84.

²⁷⁸ Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>.

До фізичних осіб-суб'єктів нотаріального права належать не лише громадяни України, а й іноземці та особи без громадянства. Аналогічно таке саме право мають іноземні юридичні особи, представництва та філії, згідно з вимогами цивільного законодавства України.

Під час воєнного стану в Україні, відповідно до вищевказаної постанови Кабінету Міністрів України № 164 від 28 лютого 2022 року «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану»²⁷⁹, з наступними змінами та доповнення, осіб, які вправі скласти заповіти в умовах воєнного стану в Україні варто поділити на три окремі групи.

До першої підгрупи відносяться військовослужбовці Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань.

Другу підгрупу складають працівники правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави.

Військовополонені відносяться до третьої підгрупи суб'єктів нотаріального процесу, які вправі посвідчити заповіти лише під час воєнного стану в Україні.²⁸⁰

Третю групу суб'єктів нотаріального процесу складають органи державної влади України. Органи державної влади здійснюють владні повноваження щодо врегулювання організації нотаріату і контролю за здійсненням нотаріальної діяльності в межах, встановлених Законом України «Про нотаріат» та іншими нормативно-правовими актами²⁸¹.

До четвертої групи суб'єктів нотаріального процесу слід віднести органи самоврядування нотаріусів. Відповідно до ст. 16 Закону України «Про

²⁷⁹ Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>.

²⁸⁰ Долинська М. Заповіт як підстава спадкування під час воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2023. № 78. Частина 1. С. 166-171.

²⁸¹ Долинська М. С. Нотаріальний процес: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ 2019. С. 169.

нотаріат», професійне самоврядування нотаріусів здійснюється через Нотаріальну палату України та її органи. Нотаріальна палата України – це недержавна неприбуткова професійна організація, що об'єднує всіх нотаріусів України на засадах обов'язкового членства.

Як вважає М. М. Дякович, ще одну групу суб'єктів нотаріального процесу складають особи, які сприяють здійсненню нотаріальної діяльності²⁸².

З нашого погляду такий допоміжний персонал не вправі самостійно вчиняти нотаріальні дії, тому їх недоцільно виділяти в окрему групу суб'єктів нотаріального процесу.²⁸³

Цю думку також підтримує законодавець у частині четвертій ст. 13 Закону України «Про нотаріат», передбачивши, що помічник нотаріуса не має права підписувати нотаріальні документи та використовувати печатку нотаріуса.

Вважаємо за доцільне зупинитися на повноваження кожного з видів нотаріальних та квазінотаріальних органів України.

Компетенція державних органів встановлена в Законі України «Про нотаріат»²⁸⁴.

Варто пригадати, що згідно з первинної редакції вище зазначеного Закону, дещо ширшою була компетенція державних нотаріусів державних нотаріальних контор. І лише на підставі Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» від 1 жовтня 2008 р. № 614-V, компетенція приватних нотаріусів була прирівняна до компетенції державних нотаріусів та регулюється статтею 34 Закону України «Про нотаріат».

Станом на 1 листопада 2023 року до повноважень державних нотаріусів державних нотаріальних контор та приватних нотаріусів належить:

²⁸² Дякович М. М. Нотаріальне право України: навч. посіб. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. С. 56.

²⁸³ Долинська М. С. Нотаріат: підручник. Львів. Ліга-Прес. 2018. С. 89. Долинська М. С. Нотаріальний процес: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ 2019. С.171; Долинська М. С. Українське нотаріальне право: навч. посіб. Юрінком Інтер, 2015. С. 81.

²⁸⁴ Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 р. № 3425-ХП. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.

- 1) посвідчення правочинів (договорів, заповітів, довіреностей, вимоги про нотаріальне посвідчення правочину тощо);
- 2) вжиття заходів щодо охорони спадкового майна;
- 3) видача свідоцтва про право на спадщину;
- 4) видача свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя (колишнього подружжя) на підставі спільної заяви або в разі смерті одного з подружжя;
- 5) видача свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів);
- 6) видача свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів), якщо прилюдні торги (аукціони) не відбулися;
- 7) проведення опису майна фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або місце перебування якої невідоме;
- 8) видача дублікатів нотаріальних документів, що зберігаються у справах таких нотаріусів;
- 9) накладення та знімання заборони щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно), об'єктів незавершеного будівництва та майбутніх об'єктів нерухомості, що підлягають державній реєстрації;
- 9¹) накладення заборони щодо відчуження грошових сум, що будуть зараховані заявником вимоги, визначеним відповідно до частини четвертої статті 65² Закону України «Про акціонерні товариства», на рахунок умовного зберігання (ескроу), що відкритий відповідно до зазначеного Закону;
- 10) засвідчення вірності копій (фотокопій) документів і виписок з них;
- 11) засвідчення справжності підпису на документах;
- 12) засвідчення вірності перекладу документів з однієї мови на іншу;
- 13) посвідчення факту, що фізична чи юридична особа є виконавцем заповіту;
- 14) посвідчення факту, що фізична особа є живою;
- 15) посвідчення факту перебування фізичної особи в певному місці;
- 16) посвідчення часу пред'явлення документів;

17) передача заяв фізичних та юридичних осіб іншим фізичним та юридичним особам;

18) прийняття у депозит грошових сум та цінних паперів;

19) вчинення виконавчих написів;

20) вчинення протестів векселів;

21) вчинення морських протестів;

22) прийняття на зберігання документів.²⁸⁵

У частині другій статті 34 Закону України «Про нотаріат» вказується, що на нотаріусів може бути покладено вчинення інших нотаріальних дій згідно зі законом, що до речі відбувається час від часу.

Прикладом можуть слугувати нові повноваження нотаріусів: суб'єкта фінансового моніторингу, а також державного реєстратора та медіатора.

Вузькими повноваженнями наділені державні нотаріуси державних нотаріальних архівів, оскільки відповідно до статті 35 Закону України «Про нотаріат», вони вправі вчиняти лише дві нотаріальні дії:

- видача дублікатів документів,
- засвідчення вірності копій і виписок з документів, що зберігаються у справах архівів, де вони працюють.²⁸⁶

Після державних нотаріусів державних нотаріальних контор та приватних нотаріусів, найширші повноваження щодо видів вчинюваних нотаріальних дій належить консульським установам України.

При цьому зауважуємо про те, що компетенція консульських установ зазнала деяких корегувань та редагувань, що призвело, наприклад, до скорочення видів правочинів, об'єктом яких виступає нерухоме майно.

Консульські установи України вчиняють нотаріальні дії, передбачені у статті 38 Закону України «Про нотаріат», а саме:

²⁸⁵ Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 р. № 3425-ХП. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.

²⁸⁶ Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 р. № 3425-ХП. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.

1) посвідчують правочини (договори, заповіти, довіреності тощо), крім іпотечних договорів, договорів про відчуження та заставу жилих будинків, квартир, дач, садових будинків, гаражів, земельних ділянок, об'єктів незавершеного будівництва та майбутніх об'єктів нерухомості, іншого нерухомого майна, що знаходиться в Україні;

2) вживають заходів із охорони спадкового майна;

3) видають свідоцтва про право на спадщину;

4) видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя у разі смерті одного з подружжя;

5) засвідчують вірність копій документів і виписок з них;

6) засвідчують справжність підпису на документах;

7) засвідчують вірність перекладу документів з однієї мови іншою;

8) посвідчують факт, що фізична особа є живою;

9) посвідчують факт перебування фізичної особи в певному місці;

10) посвідчують тотожність фізичної особи з особою, зображеною на фотокартці;

11) посвідчують час пред'явлення документів;

12) приймають у депозит грошові суми і цінні папери;

13) вчиняють виконавчі написи;

14) приймають на зберігання документи;

15) вчиняють морські протести;

16) видають дублікати посвідчених ними документів.²⁸⁷

Деякі вужчими є повноваження щодо вчинення окремих видів нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування. Варто пригадати, що відповідно до первинної редакції Закону України «Про нотаріат» вчиняти нотаріальні дії вправі були вчиняти посадові особи виконавчих комітетів сільських, селищних та міських рад народних депутатів, де немає нотаріусів.

²⁸⁷ Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 р. № 3425-ХП. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.

Відповідно до частини п'ятої статті 1 Закону України «Про нотаріат» право вчиняти нотаріальні дії, перелік яких встановлено у статті 37 вищевказаного закону, мають посадові особи органів місцевого самоврядування лише сільських населених пунктів.

Варто пригадати, що повноваження вищевказаних осіб було суттєво звужено у 2009 році.

Відповідно до ст. 37 Закону України «Про нотаріат», у сільських населених пунктах уповноважені на це посадові особи органу місцевого самоврядування вчиняють такі нотаріальні дії:

- 1) вживають заходів щодо охорони спадкового майна;
- 2) посвідчують заповіти (крім секретних);
- 3) видають дублікати посвідчених ними документів;
- 4) засвідчують вірність копій (фотокопій) документів і виписок з них;
- 5) засвідчують справжність підпису на документах.

Водночас слід наголосити на тому, що посадові особи органів місцевого самоврядування не мають права оформляти документи, призначені для використання за межами кордону.

Як свідчить практика, і надалі лишається проблемою те, що новообрані посадові особи органів місцевого самоврядування сільських населених пунктів, що вчиняють окремі нотаріальні дії, не в повній мірі володіють необхідними навичками, зокрема, необхідними та складання та посвідчення заповітів.²⁸⁸

За частину першою статті 37 Закону України «Про нотаріат», посадові особи органів місцевого самоврядування вчиняють нотаріальні дії у сільських населених пунктах незалежно від реєстрації у ньому приватного нотаріуса.

До компетенції посадових осіб органів місцевого самоврядування у сільських населених пунктах з 1 січня 2016 року також відносять видачу

²⁸⁸ Долинська М.С. Особливості вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 53. С. 203.

свідоцтва про право на спадщину та видачу свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя.

Однак видавати свідоцтва про право на спадщину та видавати свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя вправі лише уповноважені посадові особи органу місцевого самоврядування, які мають вищу юридичну освіту, досвід роботи у галузі права не менше трьох років, пройшли протягом року стажування у державній нотаріальній конторі або в приватного нотаріуса, завершили навчання щодо роботи з єдиними та державними реєстрами, що функціонують у системі Міністерства юстиції України, та склали іспит зі спадкового права у порядку, встановленому Міністерством юстиції України²⁸⁹.

До речі, свідоцтво про право на спадщину може бути видано уповноваженою на це посадовою особою відповідного органу місцевого самоврядування лише спадкоємцям першої та другої черги за законом (як у випадку спадкування ними за законом, так і у разі спадкування ними за заповітом) і за правом представлення²⁹⁰.

Аналізуючи норми статей 245 і 1252 Цивільного кодексу України та статей 40, 40-1 Закону України «Про нотаріат» щодо посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених посадовими, службовими особами доходимо висновку, що їх можна класифікувати за кількома ознаками, наприклад, за видами вчинюваних дій, що прирівнюються до нотаріально посвідчених. У цьому разі виділяють три групи вчинюваних дій:

- 1) посвідчення заповітів;
- 2) посвідчення довіреностей;

²⁸⁹ Долинська М. С. Нотаріальний процес : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2019. С. 237–238; Долинська М. С. Нотаріат : підручник. Львів : Ліга-Прес. 2018. С. 107.

²⁹⁰ Долинська М. С. Нотаріальний процес : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2019. С. 237–238; Долинська М. С. Нотаріат : підручник. Львів : Ліга-Прес. 2018. С. 107.

3) засвідчення справжності підпису на документах, зміст яких не суперечить Законів і які не мають характеру угод та не містять у собі відомостей, що принижують честь і гідність людини²⁹¹.

Відповідно до статті 1252 ЦК України та статті 40 Закону України «Про нотаріат», до нотаріально посвідчених заповітів (крім секретних) прирівнюються:

1) заповіти осіб, які перебувають на лікуванні у лікарні, госпіталі, іншому стаціонарному закладі охорони здоров'я, а також осіб, які проживають у будинках для осіб похилого віку та інвалідів, посвідчені головними лікарями, їх заступниками з медичної частини або черговими лікарями цих лікарень, госпіталів, інших стаціонарних закладів охорони здоров'я, а також начальниками госпіталів, директорами або головними лікарями будинків для осіб похилого віку та інвалідів;

2) заповіти осіб, які перебувають під час плавання на морських, річкових суднах, що ходять під прапором України, посвідчені капітанами цих суден;

3) заповіти осіб, які перебувають у пошукових або інших експедиціях, посвідчені начальниками цих експедицій;

4) заповіти військовослужбовців, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, де немає нотаріусів чи посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії, також заповіти працівників, членів їхніх сімей і членів сімей військовослужбовців, посвідчені командирами (начальниками) цих частин, з'єднань, установ або військово-навчальних закладів;

5) заповіти осіб, які тримаються в установах виконання покарань, посвідчені начальниками таких установ;

²⁹¹ Долинська М. С. До питання компетенції посадових і службових осіб, які вчиняють дії, прирівняні до нотаріально посвідчених. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. Вип. 3. С. 60. Долинська М. С. Нотаріальний процес: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ 2019. С. 243.

б) заповіти осіб, які тримаються у слідчих ізоляторах, посвідчені начальниками слідчих ізоляторів²⁹².

Згідно з частиною другою статті 40 Закону України «Про нотаріат», та статтею 245 Цивільного кодексу України не є нотаріальними діями, а лише прирівнюються до нотаріально посвідчених:

1) довіреності військовослужбовців або інших осіб, які перебувають на лікуванні в госпіталях, санаторіях та інших військово-лікувальних закладах, посвідчені начальниками цих закладів, їхніми заступниками з медичної частини, старшими або черговими лікарями;

2) довіреності військовослужбовців, а в пунктах дислокації військової частини, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, де немає нотаріуса чи посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії, також довіреності працівників, членів їхніх сімей і членів сімей військовослужбовців, посвідчені командирами (начальниками) цих частин, з'єднань, установ або військово-навчальних закладів;

3) довіреності осіб, які тримаються в установах виконання покарань чи слідчих ізоляторах, посвідчені начальниками таких установ чи слідчих ізоляторів;

4) довіреності осіб, які проживають у населених пунктах, де немає нотаріусів, посвідчені уповноваженою на це посадовою особою органу місцевого самоврядування, крім довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, довіреності на управління і розпорядження корпоративними правами та довіреностей на користування та розпорядження транспортними засобами²⁹³.

Однак на час воєнного стану, відповідно до постанови Кабінету Кабінетом Міністрів України № 164 від 28 лютого 2022 року «Деякі питання нотаріату в

²⁹² Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХП. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>

²⁹³ Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХП. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>

умовах воєнного стану»²⁹⁴, яка діє з численними змінами та доповненнями, в тому числі постановою Кабінету Міністрів України № 209 від 06 березня 2022 року «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану»²⁹⁵ запроваджено в нотаріальну практику новий перелік суб'єктів, уповноважених на посвідчення прирівняних до нотаріальних заповітів, а також окремих видів довіреностей, окрім довіреностей на розпорядження нерухомим майном, довіреностей щодо управління та розпорядження цінними паперами, а також довіреностей на розпорядження корпоративними правами. Окремо законодавцем надано право начальнику табору, де була створена дільниця, посвідчувати прирівняні до нотаріальних заповіти, від імені полонених²⁹⁶.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів від 19 квітня 2022 року № 480 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану», яка набула чинності 28 квітня 2022 року, зобов'язано осіб, уповноважених на посвідчення довіреностей та заповітів, які лише прирівнюються до нотаріальних, укладати їх згідно з вимогами Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, затвердженого постановою

²⁹⁴ Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>.

²⁹⁵ Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 р. № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF#n2>.

²⁹⁶ Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>; Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 р. за № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF#n2>.

Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 року № 419 (у редакції постанови від 6 липня 2006 року № 940).²⁹⁷

Законодавцем у статті 9 Закону України «Про нотаріат» передбачено обмеження у праві вчинення нотаріальних дій, які повинні дотримуватися всі нотаріальні та квазінотаріальні органи.

З аналізу норм вбачається що і надалі не вказано на обмеження щодо вчинення нотаріальних дій консульськими установами²⁹⁸, які би варто перенести з тексту статті 49 Консульського статуту України. Принагідно зауважуємо, що також не доповнено частину третю статті 1247 Цивільного кодексу України реченням: «Посвідчення заповітів за кордоном покладається на консульські установи України, а у випадках, передбачених чинним законодавством, – на дипломатичні представництва України»²⁹⁹

5.4 Перспективи розвитку нотаріальної діяльності. Діджиталізація нотаріальної діяльності

Як уже зауважувалося нами раніше, зародження цифровізації нотаріального процесу відбулося у кінці 1990 років на підставі наказів Міністерства юстиції України № 21/5 від 6 травня 1998 року та № 36/5 від 29 червня 1999 року, відповідно до яких створено Єдиний реєстр доручень, та Єдиний реєстр спеціальних бланків нотаріальних документів.

Застосування цифровізації досить поширено у світовій нотаріальній практиці.

²⁹⁷ Долинська М. С. Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених : довідник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 38.

²⁹⁸ Долинська М. С. Територіальна компетенція нотаріальних органів України як одна із головних засад здійснення нотаріального процесу в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія: Юридична, 2018. Вип. 2. С. 114.

²⁹⁹ Долинська М. С. Консульські установи як учасники українського нотаріального процесу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2019. Випуск 22. С. 45.

Так, в Іспанії існує концепція цифрового нотаріуса, при цьому нотаріуса вважають довіреною особою третьої сторони.³⁰⁰

В Італії - Національною радою нотаріусів Італії у 1997 році, з метою комп'ютеризації нотаріальної діяльності, створено ІТ-компанію «Нотартель»³⁰¹, призначення якої полягало у створенні та функціонуванні Єдиної нотаріальної мережі в Італії, впровадженні найсучасніших ІТ-технологій у нотаріальний процес, а також у збереження нотаріальної інформації.

Електронна нотаріальна мережа MINITEL функціонує у Франції, доступ до якої мають всі нотаріуси держави, що мають також змогу обмінюватися інформацією, не лише необхідною для вчинення нотаріальних дій в середині країни, але й також мають доступ до нотаріальних документів європейської бази, в тому числі заповітів. Також у державі, крім вищевказаної мережі, функціонує окрема закрита французька електронна нотаріальна мережа.

Нотаріуси Німеччині у своїй нотаріальній практиці також використовують окремі електронні технології. Прикладом може слугувати використання німецькими нотаріусами у нотаріальному процесі кваліфікованих електронних підписів (електронних карток підпису, що випускаються Федеральною нотаріальною палатою).

Кібернотаріусом (нотаріусом, що у своїй праці широко використовує різноманітні електронні засоби) в Індонезії може бути лише державний нотаріус, тобто державна посадова особа.³⁰²

Бельгійські нотаріуси при провадженні нотаріальної діяльності обов'язково використовують два цифрові додатки: eRegistration та Bididit. При

³⁰⁰ David López Jiménez, Eduardo Carlos Dittmar & Jenny Patricia Vargas Portillo (2022) The trusted third party or digital notary in Spain: effect on virtual transactions, *International Review of Law, Computers & Technology*, 36:3, 453-469, DOI: 10.1080 /13600869.2021.2004760

³⁰¹ Бернацька І. Нотаріат Італії – огляд, доступ до професії, технології, відчуження нерухомості та Національна рада нотаріусів. МЕН. № 6(78), 2014. С. 86–93.

³⁰² AGUSTIN, Ika Yuli; ANAND, Ghansham. Proposing Notaries' Deed Digitalization in Indonesia: A Legal Perspective. *Lentera Hukum*, [S.l.], v. 8, n. 1, p. 49-72, apr. 2021. ISSN 2621-3710. Available at: <<https://jurnal.unej.ac.id/index.php/ejllh/article/view/21375>>. Date accessed: 26 aug. 2023. doi: <https://doi.org/10.19184/ejllh.v8i1.21375>.

цьому важливу роль у діджиталізації нотаріату відіграла та продовжує відігравати Професійна федерація нотаріусів (Fednot).³⁰³

Вважаємо, що українському законодавцю варто запозичити вище вказану практику щодо відведення значущої ролі у діджиталізації саме Нотаріальній палаті України, як професійному органу всіх українських нотаріусів.

Деякі вчені звертають увагу на те, що нотаріальні послуги розширюються, а професія нотаріуса працює все менше ізольовано, тобто стає зосередженою виключно на монополістичній діяльності³⁰⁴.

Дійсно, відбувається формування в цифровій економіці нового інституту – системи електронного нотаріату, який є «більш оптимальною формою нотаріальних послуг, з точки зору їх якості, доступності та безпеки», ніж звичайний нотаріат³⁰⁵.

Ми погоджуємося з думкою В. Хоменко, О. Крукевич, М. Гетманцева та Ю. Опанасюка³⁰⁶, що реформування українського нотаріату в останній час вичерпало весь потенціал та потребувало удосконалення, враховуючи поширення респіраторних вірусних інфекцій та потребувало запозичення передового закордонного досвіду щодо діджиталізації нотаріальної діяльності.

Як в Грузії, так і в Україні основою засадою сучасної нотаріальної діяльності або принципом, виступає принцип діджиталізації, який набуває все

³⁰³ Simon Wuidar, Pierre Flandrin Digitaliser le notariat, entre évolution de l'identité professionnelle et maintien du monopole. *Érudit. Revues Relations industrielles / Industrial Relations*. Volume 77, numéro 3, 2022. <https://www.erudit.org/fr/revues/ri/2022-v77-n3-ri07494/1094214ar/>

³⁰⁴ Amiel, Pauline (2019) « L'identité professionnelle des localiers à l'heure des mutations économique et numérique de la presse locale », *Les Cahiers du numérique*, 15 (4), 17-38.

³⁰⁵ Sukhovenko, A.V. (2020). Electronic Notarial System as a New Social Institution in a Digital Economy: Quality, Availability, Security. In: Popkova, E., Sergi, B. (eds) *Digital Economy: Complexity and Variety vs. Rationality*. ISC 2019. Lecture Notes in Networks and Systems, vol 87. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-29586-8_118.

³⁰⁶ Khomenko, V. O. ., Krukevych, O. M. ., Hetmantsev, M. O. ., & Opanashuk, Y. Y. . (2021). Features of Conclusion of Electronic Transactions Requiring a Notarial Certificate. *International Journal of Criminology and Sociology*, 10, 423–429. <https://doi.org/10.6000/1929-4409.2021.10.50>

більшого поширення та спрямовує до створення в Україні «електронного нотаріату».³⁰⁷

Здійснюючи порівняльний аналіз діяльності органів нотаріату України та Грузії зауважуємо, що з 23 березня 2009 року грузинський нотаріат перейшов на ведення реєстру (для запису вчинених нотаріальних дій), в електронному вигляді, а через 3-4 місяці була створена загальна електронна база, де здійснювалася реєстрація всіх нотаріальних дій. Так, в електронному реєстрі зберігаються всі нотаріальні документи, які підготували та видали грузинські нотаріуси при оформленні спадщини, електронні записи всіх заповітів.³⁰⁸

Із аналізу нотаріальної практики в Україні вбачається, що такі ж подібні відомості щодо заведення спадкової справи, видачі свідоцтв про право на спадщину та заповітів українські нотаріуси вносять до Спадкового реєстру.

Запозичуючи досвід країн латинського нотаріату, український нотаріат впевнено прямує до створення електронного нотаріату, хоча на нашу думку, вже певний відрізок шляху пройдено.³⁰⁹

Погоджуємося з думкою Ю. Бисаги, що впровадження цифрових технологій у нотаріат є важливим етапом розвитку сучасної нотаріальної системи с. 15³¹⁰.

Досліджуючи кращий досвід запровадження діджиталізації у нотаріальний процес іншими країнами світу, встановлено що цей процес варто перенести в нотаріальну практику українських нотаріусів.

³⁰⁷ Долинська М. С. Принципи нотаріального процесуального права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 57.

³⁰⁸ Долинська М. С. Порівняльний аналіз повноважень нотаріальних органів Грузії та України. *Вісник національного університету «Львівська Політехніка». Серія юридичні науки*. 2020. т. 7. № 3(27). С. 188-193.

³⁰⁹ Долинська М. С. Деякі аспекти використання електронних сервісів при провадженні нотаріальної діяльності нотаріусами Грузії та України: *«Іт-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні»: Четверта Міжнародна науково-практична конференція*. НУ Львівська політехніка Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти. (27.11. 2020 р. м Львів). URL : <http://aphd.ua/publication-750/>

³¹⁰ Бисага Ю. Ю. Цифрові технології в нотаріаті: сутність та особливості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 15.

Зокрема, на цьому наголошував Президент Нотаріальної Палати України, В. Марченко, як представник професійної організації нотаріусів. Варто погодитися з автором, що процес впровадження цифрових технологій повинен бути виваженим, оскільки має бути встановлено «достатній захист інформації».³¹¹

У червні 2017 року у круглому столі «Основні тенденції в реформуванні українського нотаріату та європейський досвід» взяли участь представники української нотаріальної спільноти, а також члени та членкині нотаріальних палат Латвії та Литви, науковці та практики, представники владних структур, громадськості. Серед інших важливих питань, було обговорено Концепцію реформування українського нотаріату, в тому числі перспективи щодо застосування засадничих принципів діджиталізації в українському нотаріальному процесі.

Підтвердженням активного впровадження в український нотаріальний процес діджиталізації слугує нотаріальна практика щодо вчинення правочинів в державі. Так, вчинення нотаріальних дій державними та приватними нотаріусами є неможливим без використання системи Єдиних реєстрів України. Свідчення цього виступають норми статті 46 Закону України «Про нотаріат», які зобов'язують нотаріусів при провадженні нотаріального процесу використовувати відомості Єдиних та Державних реєстрів інформаційної системи Міністерства юстиції України.

Зокрема, нотаріуси у своїй діяльності щонайперше використовують: Єдиний реєстр спеціальних бланків нотаріальних документів, Єдиний реєстр нотаріусів України, Спадковий реєстр, Єдиний реєстр довіреностей, Державний реєстр обтяжень рухомого майна, Єдиний державний реєстр юридичних осіб,

³¹¹ Марченко В. М. Окремі питання впровадження в Україні системи Е-нотаріату. *Прикарпатський науковий вісник*. 2020. Випуск 1(30). С. 42.

фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, Державний реєстр актів цивільного стану, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно³¹².

Прийняті протягом 2022-2023 років нормативні акти також слугують підтвердженням впровадження в український нотаріальний процес діджиталізації.

Варто виокремити наступні постанови Кабінету Міністрів України: № 164 від 28 лютого 2022 року «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану»³¹³, № 209 від 06 березня 2022 року «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану»³¹⁴; № 480 від 19 квітня 2022 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану»³¹⁵, № 719 від 24 червня 2022 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату та державної реєстрації в умовах воєнного стану»³¹⁶, № 469 від 9 травня 2023 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату, державної реєстрації та функціонування державних електронних інформаційних ресурсів в умовах воєнного стану»³¹⁷. Вказані

³¹² Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 р. № 3425-ХП. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>

³¹³ Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>.

³¹⁴ Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 р. № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF#n2>.

³¹⁵ Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480-2022-%D0%BF#n2>

³¹⁶ Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату та державної реєстрації в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2022 р. № 719. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2022-%D0%BF#Text>.

³¹⁷ Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату, державної реєстрації та функціонування державних електронних інформаційних ресурсів в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 9.05.2023 № 469. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469-2023-%D0%BF#n2>

нормативно-правові акти, в переважній більшості, стосувалося порядку доступу, використання та застосування у нотаріальній практиці українських державних та приватних нотаріусів Єдиних реєстрів єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, під час воєнного стану в державі.

Про важливість запровадження в український нотаріальний процес Електронного реєстр для реєстрації нотаріальних дій також наголошується в Указі Президента України від 22 липня 2019 року № 542/2019 «Про заходи щодо протидії рейдерству»³¹⁸. Законодавець стверджує, що вказаний реєстр являється одним із інструментів, що виступають гарантіями захисту державою речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, а також захисту прав засновників юридичних осіб³¹⁹.

На це також націлює Міністерство юстиції України, маючи на меті запровадити так званий «Е-нотаріат», як новий електронний сервіс.

13 січня 2022 року набрала чинність постанова Кабінету Міністрів України № 1444 від 29.12.2021³²⁰, якою передбачено експериментальний проєкт щодо запровадження поетапного Єдиної державної електронної системи е-нотаріату. Вищевказаним актом затверджено Порядок проведення експериментального проєкту щодо поетапного запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату.

Хоча війна Росії проти незалежної України продовжується, керівництво держави планує відродження України. Тому 21 квітня 2022 року Президент України своїм Указом № 266/2022 «Питання Національної ради з відновлення

³¹⁸ Про заходи щодо протидії рейдерству: Указ Президента України від 22 липня 2019 р. № 542/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/542/2019#Text>.

³¹⁹ Про заходи щодо протидії рейдерству: Указ Президента України від 22 липня 2019 р. № 542/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/542/2019#Text>.

³²⁰ Деякі питання реалізації експериментального проєкту щодо поетапного запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1444. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1444-2021-%D0%BF#Text>

України від наслідків війни» Положення про національну раду з відновлення України від наслідків від війни, а також посадовий склад вище вказаної ради³²¹.

З метою належної роботи належної роботи Національної ради з відновлення України від наслідків війни при раду створено численні робочі групи (24). Кожна з робочих груп підготувала Проєкт Плану відновлення України по кожному своєму профілю.

На нашу думку слід виокремити утворені робочі групи, при Раді з наступних питань: діджиталізації та юстиції.

Зокрема, у розробленому робочою групою «Юстиція» Проєкті Плану відновлення України в пункті 2.8.5 передбачено, що «всі нотаріуси підключені до Єдиної державної електронної системи е-нотаріату»³²².

Аналізуючи норми вищевказаної постанови Кабінету Міністрів України № 1444 від 29.12.2021 року³²³, щодо цифровізації нотаріальної діяльності встановлено, що нормативно-правим актом:

- передбачено три етапи впровадження е-нотаріату;
- визначено учасників проєкту;
- виокремлено вісім складових системи е-нотаріату, а також визначено термін дії проєкту.

Держателем вищевказаної системи є Міністерство юстиції України, а Нотаріальній палаті України відводиться місце лише функціонального адміністратора електронного робочого місця нотаріуса.

³²¹ Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21 квітня 2022 р. № 266/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>

³²² Проєкт Плану відновлення України: матеріали робочої групи «Юстиція». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Липень 2022. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c4582cc5c60da902dc9ea7_%D0%AE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf

³²³ Деякі питання реалізації експериментального проєкту щодо поетапного запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1444. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1444-2021-%D0%BF#Text>

Єдина державна електронна система е-нотаріату (надалі – «Систему е-нотаріату») - це автоматизована інформаційна система, до завдань якої відноситься:

- отримання від нотаріусів відомостей щодо вчинених ними нотаріальних дій, обробка та накопичення вказаних даних,

- збереження та захист, а також використання отриманих відомостей щодо нотаріальної діяльності,

- забезпечення відповідно до чинного законодавства, усіх видів обміну нотаріальною інформацією (відповідно до статті 8 Закону України «Про нотаріат»),

- внесення отриманої від нотаріусів інформації до Єдиних та Державних реєстрів, які функціонують в системі Міністерства юстиції України.

Першою складовою підсистемою Єдиної державної електронної системи е-нотаріату виступає електронне робоче місце нотаріуса. Важливість цієї підсистеми полягає в тому, що е-місце нотаріуса є «домівкою електронної системи е-нотаріату», оскільки там зароджується, провадиться та вчиняється нотаріальна дія з використанням засобів цифровізації.

Порядок реалізації експериментального проєкту щодо поетапного запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату (надалі Порядок) детально визначає поняття електронного робочого місця нотаріуса, окреслює складові цієї підсистеми, в тому числі функції та повноваження нотаріусів, а також взаємодію (за допомогою цієї підсистеми) нотаріуса з його клієнтом.

Так, електронне робоче місце нотаріуса (як приватного, так і державного) деталізовано у пункті 17 вищевказаного Порядку.

При цьому нотаріус повинен отримати дозвіл (в установленому порядку) на доступ до системи е-нотаріату, яке здійснюватиметься через електронне робоче місце нотаріуса (е-місце нотаріуса).

Однією з головних умов доступу нотаріуса до цієї системи є те, що нотаріальна діяльність такого нотаріуса не повинна бути припиненою або зупиненою.

За письмовою заявою або приватного нотаріуса або державної нотаріальної контори, доступ до вищевказаної системи може бути надано як помічнику приватного нотаріуса чи іншій особі, що перебуває з ним у трудових відносинах, так і консультанту чи працівнику державної нотаріальної контори. При цьому зауважується, що межі повноважень таких осіб визначаються у посадових інструкціях.

У випадку зупинення або припинення нотаріальної діяльності нотаріуса доступ до системи е-нотаріату втрачають не лише сам нотаріус, але й його працівники, яким надано право доступу до такого реєстру.

Наступною підсистемою Єдиної державної електронної системи е-нотаріату виступає Електронний реєстр реєстрації нотаріальних дій.

Підсистема Електронного реєстру нотаріальних дій повинна забезпечувати реєстрацію та облік вчинених державними та приватними нотаріусами нотаріальних дій; збереження та захист, пошук, а також перегляд вказаних вище відомостей щодо вчинених нотаріальних дій.

У Порядку наголошується, що цей реєстр виключно функціонує в системі Міністерства юстиції України та призначений для ведення уніфікованої системи записів про вчинені нотаріальні дії та їх збереження.

Законодавець щодо обліку вчинення кожної нотаріальної дії передбачає формування окремої електронної нотаріальної справи.

Вказану нотаріальну справу складає сукупність файлів електронних документів, створених нотаріусом та/або поданих/отриманих для вчинення нотаріальної дії, в тому числі отриманих шляхом інформаційної взаємодії з єдиними та державними реєстрами, кадастрами, іншими інформаційними системами, та електронних копій паперових документів з накладеним кваліфікованим електронним підписом нотаріуса, передбачених

законодавством, які формуються відповідно до номенклатури справ державної нотаріальної контори або приватного нотаріуса та зберігаються в Електронному нотаріальному архіві³²⁴.

Реєстрація в Електронному реєстрі нотаріальних дій здійснюється нотаріусом, який вчинив таку нотаріальну дію проводиться у день вчинення відповідної нотаріальної дії відразу - після внесення запису до реєстру для реєстрації нотаріальних дій у паперовій формі.

Зауважуємо, що в Електронний реєстр нотаріальних дій вносяться відомості, які повинні були передбачені у Реєстрі для реєстрації нотаріальних дій, що ведуться нотаріусами у паперовому варіанті, тобто мають бути ідентичні записи.

Відповідно до частини п'ятої статті 52 Закону України «Про нотаріат» лише запис у вказаному Реєстрі для реєстрації нотаріальних дій є доказом вчинення нотаріальної дії. Вважаємо, що реєстрація в Електронному реєстрі нотаріальних дій є також електронним доказом вчинення такої нотаріальної дії. Таким чином, нотаріальна дія підлягає подвійній реєстрації.

Наголошуємо, що вищевказані відомості після внесення до Електронного нотаріального реєстру повинні бути скріплені накладенням кваліфікованого електронного підпису нотаріуса.

Як і паперовому Реєстрі для реєстрації нотаріальних дій, так і в Електронному реєстрі, кожній вчиненій нотаріальній дії присвоюється «унікальний номер» (за допомогою програмних засобів). При цьому у пункті 36 Порядку наголошено, що у випадку виявлення розбіжностей між відомостями, що були внесені у Електронний реєстр для реєстрації нотаріальних дій та відомостями, що були внесені державними чи приватними нотаріусами у Реєстр для реєстрації нотаріальних дій, що ведуться нотаріусами у паперовій формі, пріоритет надається паперовим відомостям.

³²⁴ Деякі питання реалізації експериментального проекту щодо поетапного запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1444. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1444-2021-%D0%BF#Text>

Наступною підсистемою Системи е-нотаріату, який має безпосередній зв'язок з попередньою підсистемою є Електронний нотаріальний архів.

Призначення цього сервісу полягає у збереженні: електронних нотаріальних справ (відомостей, що вносяться нотаріусами про вчинені нотаріальні дії), інших електронних документів, які були отримані нотаріусами або ними створені, в тому числі шляхом сканування документів з паперовою нотаріальною справою, а також документів, з інших електронних реєстрів.

Як зауважують К. Нестеренко та О. Булгакова, впровадження електронного нотаріального архіву та електронної звітності не лише б полегшило нотаріальний процес, але й вивільнило час нотаріуса «для інших важливих процедур».³²⁵ Вказана пропозиція врахована законодавцем та знайшла своє відображення у постанові Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1444.

Значущими є положення пункту 21 вищевказаного порядку, відповідно з якими через електронне робоче місце нотаріуса здійснюється автоматизована взаємодія Системи е-нотаріату з іншими автоматизованими, інформаційними, інформаційно-телекомунікаційними системами державних органів та установ, правоохоронних органів, Мін'юсту та його територіальних органів³²⁶.

Також необхідною умовою – засадничою особливістю запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату є Електронний кабінет клієнта нотаріуса. За допомогою цього електронного сервісу клієнт нотаріуса має можливість взаємодіяти з нотаріусом з використанням електронного підпису «у режимі реального часу».

Варто зауважити, що Україна впевнено йде по шляху запровадження е-нотаріату, оскільки чотири його складові – Єдині реєстри: нотаріусів, довіреностей, бланків документів та Спадковий реєстр уже функціонують та

³²⁵ Нестеренко К.О., Булгакова О.В. Особливості реформування нотаріату в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 2 (71). С. 114.

³²⁶ Деякі питання реалізації експериментального проекту щодо поетапного запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1444. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1444-2021-%D0%BF#Text>

ефективно використовують у своїй діяльності державні та приватні нотаріуси, хоча потребують реформування та модернізації.

Мають рацію науковці та практики, в тому числі нотаріуси, що запровадження Системи е-нотаріату є досить складним (в тому числі технічно та технологічно) процесом, а також дорого вартісним проєктом, який потребує, перш за все, належного законодавчого регулювання.

Тому, Рада Нотаріальної палати України, звернулася до Міністерства юстиції України з клопотанням відтермінувати реалізацію постанови Кабінету Міністрів України № 1444 від 29 грудня 2021 року «Деякі питання реалізації експериментального проєкту щодо поетапного запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату».

Науковці, в тому числі З. Журавльова зауважують, що до процедури функціонування е-нотаріату «не пристосовані» норми Закону України «Про нотаріат».³²⁷

І лише після перемоги України у війні, на нашу думку, слід вести мову про запровадження в повному об'ємі системи е-нотаріату.

Ефективна діяльність сучасних державних та приватних нотаріусів України провадиться лише із застосування сучасних цифрових технологій, що надає їм можливість здійснювати нотаріальну діяльність якісно та продуктивно.

Ведення в дію електронного нотаріату також сприятиме виконанню основних завдань Національної програми інформатизації.

Запровадження в нотаріальну діяльність України Єдиної державної системи е-нотаріату сприятиме подальшому розвитку та удосконаленню нотаріальної діяльності в Україні, зокрема, в частині оптимізації роботи, як самого нотаріуса з документами, отриманням необхідної інформації у стислі терміни за допомогою використання цифрових технологій (електронного документообігу), ефективного та якісного надання нотаріальних послуг, а

³²⁷ Журавльова З. Адміністративно-правове регулювання функціонування електронного нотаріату. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2020_12_26.

також зберігання оформлених нотаріальних документів на захищених електронних серверах.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 . № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
3. Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 р. № 3425-ХІІ. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству: Закон України від 5 грудня 2019 р. № 340-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340-20#Text>
5. Про внесення змін до Закону України "Про нотаріат" щодо усунення законодавчих колізій та прогалин Закон України від 14 липня 2020 р. № 775-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/775-20#n2>
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення Закон України від 31 березня 2020 р. № 552-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20/conv/find?text=%ED%EE%F2%E0%F0>
7. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 р. № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2022. № 7. ст.51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n235>
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення порядку доступу до Єдиного державного демографічного реєстру: Закон України від 17 листопада 2021 р. № 1892-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1892-20#n11>
9. Деякі питання реалізації експериментального проекту щодо поетапного запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1444. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1444-2021-%D0%BF#Text>
10. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>.
11. Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 р. № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF#n2>.
12. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану постанова

Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480-2022-%D0%BF#n2>

13. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату та державної реєстрації в умовах воєнного стану: Постановою Кабінету Міністрів України № 719 від 24.06.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2022-%D0%BF#Text>

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави: Закон України від 28 липня 2022 р. № 2468-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2468-20#n12>

15. Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому Закон України № 2518-IX від 15 серпня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#n499>

16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності: Закон України від 6 жовтня 2016 р. № 1666-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1666-19#n55>

17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку надання адміністративних послуг у сфері будівництва та створення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва : Закон України від 17 жовтня 2019 р. № 199-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-20#n43>

18. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення регулювання кінцевої бенефіціарної власності та структури власності юридичних осіб: Закон України від 06 вересня 2022 р. № 2571-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2571-20#n6>

19. Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо приватизації державного і комунального майна, яке перебуває у податковій заставі, та забезпечення адміністрування погашення податкового боргу Закон України від 3 листопада 2022 р. № 2719-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2719-20#n74>

20. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23 лютого 2023 р. № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>

21. Про особливості припинення державних підприємств за рішенням Фонду державного майна України: Закон України від 11 квітня 2023 р. № 3037-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3037-20#n235>

22. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення укладення угоди між Україною та Європейським Союзом про взаємне визнання кваліфікованих електронних довірчих послуг та

імплементатії законодавства Європейського Союзу у сфері електронної ідентифікації: Закон України від 01.12.2022 р. № 2801-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-20#n2>

23. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату, державної реєстрації та функціонування державних електронних інформаційних ресурсів в умовах воєнного стану: Постановою Кабінету Міністрів України № 469 від 9.05.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469-2023-%D0%BF#n2>

24. Про заходи щодо протидії рейдерству: Указ Президента України від 22 липня 2019 р. № 542/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/542/2019#Text>.

25. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21 квітня 2022 р. № 266/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>

26. Про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах: Директива 2008/52/ ЄС Європейського парламенту і ради від 21 травня 2008 р. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/6b6c1e2e6ad3e2fcc225745c0034f4cc/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/\\$FILE/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%20%D0%84%D0%A1%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/6b6c1e2e6ad3e2fcc225745c0034f4cc/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/$FILE/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%20%D0%84%D0%A1%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf)

27. Бернацька І. Нотаріат Італії – огляд, доступ до професії, технології, відчуження нерухомості та Національна рада нотаріусів. *МЕН*. № 6(78), 2014. С. 86–93.

28. Бисага Ю. Ю. Цифрові технології в нотаріаті: сутність та особливості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 11-16.

29. Біцай А. В. Участь адвоката в медіації: *монографія*/ За заг. ред. О. Г. Яновської. К.: Алерта.2017. 260 с.

30. Грабовський В. А. Рак Ю. О. Особливості становлення та тенденції розвитку інституту медіації: українські та зарубіжні практики. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. Серія : Державне управління. 2020. № 1. С. 5-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2020_1_3

31. Долинська М. С. Правове значення результатів, досягнутих у процесі медіації, до закінчення провадження без ухвалення рішення суду в цивільному судочинстві за участю фермерських господарств. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 197-200.

32. Долинська М. С. Деякі аспекти запровадження медіації в нотаріальному процесі України. *Приватне право в умовах глобалізації: Цифровізація: переваги, проблеми та шляхи їх подолання: Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Миколаївський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія». 22.04.2022) / ред.кол.: Б.В. Фасій, О. В. Минькович-Слободяник, Н. М.*

Лазарева, І. П. Мартишко. Миколаїв : МІП НУ «ОЮА», 2022. С.42-45.

33. Долинська М.С Особливості реалізації нотаріальної діяльності в незалежній Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2015. Вип. 3. С. 75 – 84.

34. Долинська М. С. Деякі аспекти правового статусу державного нотаріуса. *Форум права*. 2014. № 2. С. 108 –114.

35. Долинська М. Медіація як одна із функцій українського нотаріального процесу. *Аналітично- порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 74-78.

36. Долинська М. С. До питання посвідчення заповітів органами квазінотаріату в умовах воєнного стану в Україні. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : збірник матеріалів VI Всеукраїнської наук.- практи. конф. (м. Львів, 09 грудня 2022 р.). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 79-84.

37. Долинська М. С. Нотаріат: підручник. Львів: Ліга-Прес. 2018. 398 с.

38. Долинська М. С. Нотаріальний процес: *підручник*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ 2019. 652 с.

39. Долинська М. С. Проблеми нотаріального процесу: *підручник*. Львів: ЛьвДУВС. 2022. 744 с.

40. Долинська М. С. Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, порівняних до нотаріально посвідчених : *довідник*. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 184 с.

41. Долинська М. Заповіт як підстава спадкування під час воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2023. № 78. Частина 1. С. 166-171.

42. Долинська М. С. Консульські установи як учасники українського нотаріального процесу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2019. Випуск 22. С. 41-45.

43. Долинська М.С. Особливості вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 53. С.197–203.

44. Долинська М. С. Територіальна компетенція нотаріальних органів України як одна із головних засад здійснення нотаріального процесу в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2018. Вип. 2. С. 107–115.

45. Долинська М. С. Українське нотаріальне право: *навч. посіб.* Юрінком Інтер, 2015. 248 с.

46. Долинська М. С. Принципи нотаріального процесуального права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С.55-58.

47. Долинська М. С. Порівняльний аналіз повноважень нотаріальних органів Грузії та України. *Вісник національного університету «Львівська Політехніка»*. Серія юридичні науки. 2020. т. 7. № 3(27). С. 188-193.

48. Долинська М. С. Деякі аспекти використання електронних сервісів при провадженні нотаріальної діяльності нотаріусами Грузії та України: *Іт-*

право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: Четверта Міжнародна науково-практична конференція (НУ Львівська політехніка Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти. 27.11. 2020 р. м Львів). URL : <http://aphd.ua/publication-750/>

49. Долинська М. С. До питання компетенції посадових і службових осіб, які вчиняють дії, прирівняні до нотаріально посвідчених. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2017. Вип. 3. С. 55-65.

50. Дякович М. М. Нотаріальне право України: навч. посіб. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 237 с.

51. Дякович М. М. Пропозиції щодо розвитку медіації в нотаріальній практиці нотаріусів. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 137-139.

52. Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 20 с.

53. Журавльова З. Адміністративно-правове регулювання функціонування електронного нотаріату. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 148-151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2020_12_26.

54. Кухарев Олександр. Проблеми здійснення спадкових прав в умовах воєнного стану. 7 жовтня 2022 року. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/251193-problemi-zdiysnennya-spadkovikh-prav-v-umovakh-voennogo-stanu>.

55. Марченко В. М. Окремі питання впровадження в Україні системи Е-нотаріату. *Прикарпатський науковий вісник*. 2020. Випуск 1(30). С. 42-46.

56. Нестеренко К.О., Булгакова О.В. Особливості реформування нотаріату в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 2 (71). С. 110–117.

57. Шеремет А.М. Етичні та кваліфікаційні вимоги до медіатора. *Право і суспільство*. 2020. № 6-2. частина 1 С. 82-89.

58. Amiel, Pauline (2019) « L'identité professionnelle des localiers à l'heure des mutations économique et numérique de la presse locale », *Les Cahiers du numérique*, 15 (4), 17-38.

59. AGUSTIN, Ika Yuli; ANAND, Ghansham. Proposing Notaries' Deed Digitalization in Indonesia: A Legal Perspective. *Lentera Hukum*, [S.l.], v. 8, n. 1, p. 49-72, apr. 2021. ISSN 2621-3710. Available at: <<https://jurnal.unej.ac.id/index.php/ejllh/article/view/21375>>. Date accessed: 26 aug. 2023. doi: <https://doi.org/10.19184/ejllh.v8i1.21375>.

60. David López Jiménez, Eduardo Carlos Dittmar & Jenny Patricia Vargas Portillo (2022) The trusted third party or digital notary in Spain: effect on virtual transactions, *International Review of Law, Computers & Technology*, 36:3, 453-469, DOI: 10.1080 /13600869.2021.2004760

61. Khomenko, V. O., Krukevych, O. M., Hetmantsev, M. O., & Opanashuk, Y. Y. (2021). Features of Conclusion of Electronic Transactions Requiring a Notarial Certificate. *International Journal of Criminology and Sociology*, 10, 423–429. <https://doi.org/10.6000/1929-4409.2021.10.50>

62. Simon Wuidar, Pierre Flandrin. Digitaliser le notariat, entre évolution de l'identité professionnelle et maintien du monopole. *Érudit. Revues Relations industrielles / Industrial Relations*. Volume 77, numéro 3, 2022. <https://www.erudit.org/fr/revues/ri/2022-v77-n3-ri07494/1094214ar/>

63. Sukhovenko, A.V. (2020). Electronic Notarial System as a New Social Institution in a Digital Economy: Quality, Availability, Security. In: Popkova, E., Sergi, B. (eds) *Digital Economy: Complexity and Variety vs. Rationality*. ISC 2019. *Lecture Notes in Networks and Systems*, vol 87. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-29586-8_118.

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ
УКРАЇНИ**

Монографія